

სულხან-საბა ორბელიანი

რადგან დაშერა ასე საბა,
ქება მმართველ აწლა მეცა.
ვახტანგი

ჩვენ დრომდე მოღწეულია სულხან-საბა ორბელიანის რამდენიმე ავტობიოგრაფიული ჩანაწერი, ავტობიოგრაფიული ხასიათის იგავ-არაკები (ქილილა და დამანას წინასიტყვაობიდან) და ვრცელი დღიური (მოგზაურობა ევროპაში). მრავალი ცნობა შემოუნახავს სულხან-საბას შესახებ მის თანამედროვე სხვადასხვა პირებს. საკმარისად მოგვეპოვება აგრეთვე ოფიციალური ისტორიული დოკუმენტები. ამ მასალებით კარგად ირკვევა ქართული კულტურის გამოჩენილი მოამაგის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ღირსშესანიშნავი მომენტები.

სულხანი მწერლის თავდაპირველი, ერისკაცობის სახელია. საბა ეწოდა ბერად აღკვეცის შემდეგ. სულხანობის პერიოდთან დაკავშირებულია მწერლის მნიშვნელოვანი ლიტერატურული მოღვაწეობა. ამიტომ მას ბოლომდე შერჩა ეს ორმაგი სახელი სულხან-საბა (და არა საბა-სულხან). ავტობიოგრაფიული მოწმობით: „დაბადებულა სულხან-საბა ორბელიანი ქართულის ქორანიკონს ტმც [1658], ოკდომბერს კდ [24], რომ ლათინურად ოთხი ნოემბერი იქნება, დღესა კვირიაკესა, ჟამსა შუალამისასა“ (ქართული ლექსიკონის ეპილოგიდან). სულხანი იყო პირმშო „ბარათიანთ დიდის ორბელის-შვილის, ყაფლანის ძის, საქართველოს ბრჭედ მთავრისა და მოსამართლეთ-უხუცესის, პატრონის ორბელ ვახტანგისა“. სულხანი მამით ძლიერ მახლობელ ნათესაურ კავშირში იყო ქართლის სამეფო დინასტიის წარმომადგენლებთან (შაჰნავაზთან, არჩილთან, გიორგისთან, ლეონთან, ვახტანგ VI-სთან). ხოლო სულხანის დედა თამარი იყო ასული კახელ მეფეთა მეტოქის ზაალ არაგვის ერისთვისა. ამგვარად, მომავალი გამოჩენილი მეიგავე ორივე მხრივ ქართველ ფეოდალთა უმაღლესსა და უწარჩინებულეს წრეს ეკუთვნოდა. ორბელიანთა ოჯახი იყო შეძლებული, გავლენიანი და დიდი კულტურული ტრადიციების მატარებელი. სულხანმაც თავის დროისათვის

ჩინებული აღზრდა მიიღო. ბრწყინვალე წრიდან გამოსულს და ბრწყინვალე ნიჭით დაჯილდოვებულ ბავშვს გზა ყოველმხრივ ჰქონდა გახსნილი. ყრმა სულხანის საპატიო აღმზრდელად ითვლებოდა სახელმწიფო მდივანი მეფე გიორგი XI (თვითონ სულხანი ამბობს, რომ ის იყო გიორგისაგან „შვილურად გაზრდილი და გასწავლებული“), პრაქტიკულად მწერთელ-მასწავლებლად ჰყოლია მცხეთელი ზედგენიძე ბერუკა („მწერთიდა მცხეთელი, ზედგენიძეთ სახლის ძე ბერუკა“). სულხანი გვაუწყებს, რომ ეს ზედგენიძე „მზრდიდა სათუთად და ნებიარად, ვითაც შვენის თავადთა ძეთაო“. საღვთო წერილში ბავშვი განსწავლა, ალბათ, რომელიმე სასულიერო პირმა, სიმღერა-გალობას კი ასწავლიდა იაშვილი გიორგი. სულხანი ყოფილა დიდი ნიჭის პატრონი: „ვიყავ სწავლისა ფრიად მოყვარეო“. ნიჭიერი და ბეჯითი ყმაწვილი-კაცი საუცხოოდ გაწაფულა საერო-სამხედრო ზნეთსწავლულებაში და მწიგნობრული განათლების. მწვერვალზე ღირსეულად დაუძლეოდა. სულხანი სპეციალურად დახელოვნებულა ფილოლოგიურ დისციპლინათა დარგში, იჩენს ბუნებისმეტყველების კარგ ცოდნასაც (რამდენადაც ეს ჩანს მისი ლექსიკონიდან). უცხო ენებიდან საფუძვლიანად სცოდნია თურქული, რომელიც იმ დროს საერთაშორისო ენის უფლებით სარგებლობდა მთელ აღმოსავლეთში და ნაწილობრივად დასავლეთშიც. სულხანმა პრაქტიკულად იცოდა სომხური, მეცნიერულ-ლექსიკოლოგიური მიზნით სარგებლობდა ბერძნულით, ლათინური და ნაწილობრივად რუსულით (ოღონდ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სულხანმა არ იცოდა სპარსული და არაბული ენები). სულხანის განცხადება ლექსიკონის ანდერძ-ნამაგში „ქართულის ენისაგან კიდე სხვა ენა არ ვიცოდი“ — პირობითად უნდა გავიგოთ. ერთი სიტყვით, სულხან ორბელიანი იყო საფუძვლიანად და ენციკლოპედიურად განათლებული პირი.

სულხანი როდი კმაყოფილდებოდა თავისი ცოდნით. ლექსიკონის შედგენისას, მაგალითად, ის ფართოდ სარგებლობდა უცხოელების, თუ უცხო ენების მცოდნეთა კონსულტაციით, თუმცა აქაც დიდ ზომიერებას და კრიტიციზმს იჩენდა, შეუმოწმებელ ცნობას არ ღებულობდა; ერთის მოწოდებულ ცნობას მეორესთან შეამოწმებდა ხოლმე. „რომელნიცა სწორედ თქვეს, გინა რომელმან დამაჯერა, იგი დავწერე. რომელნი არა ემოწმენ, არცა მე დავწერე“ო. სულხანი მუდმივად აფართოვებდა და აღრმავებდა თავის ცოდნას, მიღებული წარმატებით არ კმაყოფილდებოდა, კითხულობდა, სწავლობდა, იძიებდა, იკვლევდა. პირდაპირ განსაცვიფრებელი ბეჯითობით და პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა ყოველგვარ საქმეს. თავის

თხზულებებს რამდენჯერმე საკუთარი ხელით გადაწერდა ხოლმე, თანდათანობით ამუშავებდა, ასწორებდა, აუმჯობესებდა.

წარჩინებულმა, განათლებულმა და დარბაისელმა სულხანმა თავიდანვე საპატიო ადგილი დაიჭირა სამეფო კარზე. თუმცა სულხანი გრძნობდა, რომ მისი მოწოდება იყო ლიტერატურა და მეცნიერება, მაგრამ საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი საქმეები აყენებდა. სულხანი მწუხარებით გვაუწყებს: „ერისაგანი იყო და წარჩინებული, და სოფლისა საქმისაგან უცალო იყო“ო. სხვათაშორის, მას მიანდევს უფლისწული ვახტანგის (შემდგომ ვახტანგ VI) აღზრდა. ყველაფრიდან ჩანს, რომ სწორედ ამ გარემოებასთან უნდა იყოს რაღაც კავშირში სულხანის ლიტერატურული შედეგები „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“.

„სოფლის“ საქმეში კიდევ უფრო ჩაება სულხანი დაოჯახების შემდეგ. მას ადრევე ცოლად შეურთავს ბაგრატიონთა ასული დარეჯანი. დარეჯანის გარდაცვალების შემდეგ (1683 წ.) სულხანი დაესიძა სამცხე-საათაბაგოს მფლობელს.

როგორც აღვნიშნეთ, ორბელიანთა ოჯახი ახლო კავშირში იყო ქართლის სამეფო დინასტიასთან. ქართლის საქმეები კი XVII საუკუნის მეორე ნახევარში ძალზე აიწიწა. როსტომ ხანის დროიდან (1634—1658) ქართლ-კახეთი იქცა სპარსეთის უბრალო პროვინციად (სახანოდ). მართალია, ნომინალურად თითქოს ქართლს განაგებდნენ ნაციონალური დინასტიის წარმომადგენლები, მაგრამ არჩევანი და საბოლოო სანქცია შაჰზე იყო დამოკიდებული. ამასთან გამეფების (და ხშირად გამთავრების) აუცილებელი პირობა გახდა მაჰმადიანურ რჯულზე გადასვლა. ტახტის მაძიებელ ავანტურისტთა დასი მუდმივ მზად იყო მოქმედებისთვის. ამ ნიადაგზე ფართო სარბიელი ეძლეოდა უთავბოლო დინასტიურ ინტრიგებს. თავის მხრით სპარსეთი აშკარად მფარველობდა გამთიშავ ელემენტებს, მოქიშპეებს ერთიმეორეს უსისინებდა და ყოველ ნაირად ლონისძიობდა ადგილობრივი ძალების შემჭიდროებისა და გაძლიერების წინააღმდეგ. სპარსეთის ეს ვერაგული პოლიტიკა, სამწუხაროდ, გასავალს ჰპოულობდა საქართველოში. ქვეყნის ყველაზე დიდ უბედურებას სწორედ შინათაშლილობა წარმოადგენდა. თითქმის ყოველ დიდებულს ჰყავდა საკუთარი კანდიდატი მეფობისათვის. ეს უკეთეს შემთხვევაში. უარეს შემთხვევაში კი თვითონ დიდებული ცდილობდა გაბატონებას. სულხან ორბელიანი აქტიურად მონაწილეობდა საქვეყნო საქმეებში. ის ერთერთი ბურჯთაგანი ყოფილა ქართლის ლეგიტიმისტთა წრისა. სულხანმა პირადად იწვნია

ის დევნა და დამცირება, რაც წილად ერგო ქართლის ლეგიტიმური დინასტიის წარმომადგენლებს.

XVII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან (1676 წლიდან) ქართლის ტახტზე დამტკიცებული იქნა ფორმალურად მაჰმადიანი და მოჩვენებით სპარსეთის ერთგულებაში მყოფი გიორგი XI, სულხანის საპატიო აღმზრდელ-მასწავლებელი. მაგრამ გიორგის დამტკიცებასთან ერთად ფარული სპარსული დიპლომატია მოპირდაპირე კანდიდატის არჩევანსაც შეუდგა. არჩევანი წილად ხვდა თეიმურაზ პირველის შვილის-შვილს, რუსეთში აღზრდილ „ნიკოლაი დავიდოვიჩს“, ქართულად ერეკლე პირველის სახელით ცნობილს (მაჰმადიანობაში ეწოდა ნაზარალიხანი). მართლაც, 1688 წელს სპარსული საანტერვენციო ჯარების დახმარებით ნაზარალიხანმა გააძევა გიორგი და ტახტი თვითონ დაიპყრა. ნაზარალიხანი ორმაგად მიუღებელი აღმოჩნდა ქართლის გავლენიანი საზოგადოებრიობისათვის: ჯერ ერთი, ამით საქართველოში მტკიცდებოდა უხეშ ძალმომრეობაზე დამყარებული ხელისუფლება ულტრა სპარსულ-მაჰმადიანური კურსით. მეორეც, ნაზარალიხანი კახეთის ბაგრატოვანთა შტოს ეკუთვნოდა და ლეგიტიმისტური თვალსაზრისის მოთხოვნილებებს არ აკმაყოფილებდა. თვითონ ნაზარალიხანიც კარგად გრძნობდა თავის ორკოფულ მდგომარეობას და დროებით უფლებამიმტაცებლის სატრაპუო წესით უსასტიკეს დესპოტიურ რეჟიმს აბატონებდა, მთლიანად სპარსულ სამხედრო-ჩინოვნიკურ კასტას ემყარებოდა, ადგილობრივ ელემენტს კი იშორებდა და სდევნიდა. ცხადია, ეს კიდევ უფრო ზრდიდა ქართლის მოსახლეობის უკმაყოფილებას. ორბელიანთა ოჯახი, მათ შორის სულხანიც, ლეგიტიმისტთა ჯგუფს ეკუთვნოდა და გიორგი XI-სთან ერთად ემიგრანტული ყოფის მძიმე განხადდელს იტანდა. ორბელიანთა უპატრონოდ დარჩენილი სახლკარი ნაზარალიხანმა აოხრებას მისცა.

მღელვარე და უკუღმართი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების პირობებმა ძლიერ იმოქმედა მგრძნობიარე სულხანზე, ერთხანს მან საზოგადოებრივი სარბიელი ზიატოვა, თავი მონასტერს შეაფარა და 1692 წელს ბერად აღიკვეცა დავით გარეჯას (მაშინ ეწოდა სულხანს მეორე სახელი საბა). მაგრამ დავით გარეჯის მყუდრო უდაბნო ვიწრო აღმოჩნდა დაუდგრომელი ბუნების მქონე სულხან-საბასთვის, ის ვერ ელევა „სოფლიურ“ საქმეს...

მრავალი უშედეგო ცდის შემდეგ გიორგი XI იძულებული გახდა კომპრომისის გზას დადგომოდა და შეწყალების გამოსათხოვად ისპაჰანს გაემგზავრა. ისპაჰანმა „შეწყალა“ გულადი მეფე:

კიდევაც უხვად დააჯილდოვა, წარჩინება მისცა და ქართლის ტახტიც აღუთქვა, ოლონდ წინასწარ ერთი დიდად სახიფათო საქმის მოგვარება მოთხოვა. იმ ხანად სპარსეთს შიშის ზარს სცემდა ავღანთა გამუდმებული თარეში გამოჩენილი ამირის მირვეისის მეთაურობით. სპარსეთი უძლური აღმოჩნდა მამაცი ავღანელების წინააღმდეგ. ავღანთა ალაგმვა შაჰმა დააკისრა გიორგის. გიორგიმაც საუკეთესო მხედრობა გაიწვია საქართველოდან და მრავალი სახელოვანი ბრძოლა გადაიხადა, მაგრამ ამ სახელოვანმა ბრძოლებმა მრავალი სახელოვანი ქართველი იმსხვერპლა. ყანდაარის მიდამოებში დაიღუპნენ გიორგი XI, იმისი ძმა ლევანი, ლევანის-ძე ქაიხოსრო და მათთან ბევრი რჩეული ქართველი მეომარი. ასეთი აღმოჩნდა შაჰის უანგარო წყალობა.

XVIII საუკუნის დასაწყისში ქართლის გამგებლობა დაეკისრა სულხანის მიერ გაწერთილ ვახტანგ VI-ს. ვახტანგის გამგებლობამ მხოლოდ რამდენიმე წელს (1703—1711) გასტანა. მაგრამ ეს იყო ხანა დიდი დაძაბული კულტურულ-შემოქმედებითი მუშაობისა. ვახტანგის ყოველი კულტურული წამოწყების სულიწამდგმელად ითვლებოდა სულხან-საბა ორბელიანი. 1710 წელს სულხანი ხვარასანს ეახლა მეფე ქაიხოსროს, ვახტანგის მამას („ქორანიკონს ჩლი, დეკენბერს ა, ხვარასანს წავიდა, —მეფეს ქაიხოსროს ეხმო და ფეხბერვალს ოცს გამოისტუმრა მრავლის ნიჭითა“). 1712 წელს ვახტანგის სპარსეთში გაიწვიეს. იმას თან გაჰყვა საბაც. ვახტანგის საქმე გართულდა. ამიტომ საბა უკანვე გამობრუნდა საქართველოში, რომ სასწრაფოდ გამგზავრებულიყო ევროპაში დიპლომატიური მოლაპარაკების საწარმოებლად ვახტანგის დახსნისათვის და საერთოდ ქართულ-სპარსული ურთიერთობის გაუმჯობესებისათვის. 1713 წლის 17 აგვისტოს საბა შეუდგა სახიფათო გზას.

საბას დიპლომატიური მოგზაურობა დიდი საიდუმლოებით იყო მოცული. ოფიციალურად ის თითქოს საკუთარი ინიციატივით „გაიპარა“. შიშობდნენ, რომ საქმის ნამდვილი ვითარების გამჟღავნებას კიდევ უფრო არ ევნო ვახტანგისათვის. საბა გაემგზავრა მისიონერი რიშარდის („მუსუ რუშარის“) თანხლებით. ცხადი პოლიტიკური ანგარიშით საბამ გამგზავრების წინ მიიღო კათოლიკობა.

საბამ ევროპაში დაჰყო სამი წელი. საქართველოს საქმეებზე რამდენიმეჯერ წარუდგა მოხსენებით რომის პაპს და საფრანგეთის მეფე ლუდოვიკო XIV-ს, მაგრამ ამაო გამოდგა ყოველივე ცდა. საქართველოს ელჩის შუამდგომლობას რეალურად მოჰყვა მხოლოდ ლუდოვიკოს ცალიერი თანაგრძნობა და პაპის ფლიდური ლოცვა—

კურთხევა. ოღონდ ეს კია, რომ სწორედ ევროპაში მოგზაურობას უნდა უმაღლოდეს ქართული ლიტერატურა საბას ერთერთი შესანიშნავი ნაწარმოების („მოგზაურობა ევროპაში“) წარმოშობას.

ევროპაში ყოფნისას საბა უკვე საკმაოდ იყო ხანში შესული, დღიურებში ის ხშირად აღნიშნავს თავის ფიზიკურ უძლურებას: „მე თავად ბერიკაცი ვიყავ და სნეული“ო. ევროპაში ტკბილად გატარებული დღეები ჩვენ მოგზაურს დაშხამებია უკან დაბრუნების დროს. ტრაპიზონის მახლობლად საბა მხლებლებით ხომალდიდან ხმელეთზე გადმოუსხამთ (საბას თან ახლდა რამდენიმე კათოლიკე მისიონერი და ბურსელი ვაჭარი). მგზავრებს ხოფასთან თავს დასხმიან ზღვის აბრაგები. ყოველივე ამ გაჭირვებასთან საბა დაავადებულია მალარიული სენით („ბერიკაცი ვიყავ და სნეული, და მაცხელებდა“ო). დიდი ვაივაგლახით საბა სამშობლოში დაბრუნებულა ხოფა-არტანუჯის გზით 1716 წლის ივლისის თვეში. მაგრამ მშობლიური ქვეყანა მტრად დახვდომია მრავალტანჯულ მოგზაურს. ქართულ ორტოდოქსალურ-კლერიკალურ ეკლესიას საბა თითქოს შეუჩვენებია კიდევ კათოლიკობაში გადასვლისა და კათოლიკე პატარების მოყვანის გამო. თვითონ საბა გვიამბობს: „სამღვდელოთ შფოთი აღძრეს ჩემზე. კრება და ბოროტის ქნა მოინდომეს“ო. კლერიკალების ინტრიგებს აჰყოლია მეფე იესე. გზაში საბა ბურსელი ვაჭრების მოვალე გახდა და ერთ დროს ეს უმდიდრესი და უწარჩინებულესი კაცი ფაქტობრივად დატყვევებულის როლში მოექცა. საბა ქედს მაინც არ იხრიდა. მას სიცოცხლე მოუწამლა მხოლოდ ვახტანგის უმაღურობამ. საბა ცდილობს ეპიური სიმშვიდით მოგვითხროს საქმის ეს მხარე: „ეს სულხან-საბა ორბელიანი... ვახტანგ მეფის ბიძად და გამზრდელად წოდებულ და დიდად საყვარელი [იყო]. ამ სოფლის სიმუხთლემ ერთმანეთს მოაშორა, და ჩხუბიანმა კაცებმა მათ შუა დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო. მეფე მას და მის ძმათზე უბრალოდ მწყრომელი შექნეს“ო. როგორც ჩანს, ვახტანგს უკუღმართად მიუთხრეს საბას მგზავრობის ამბავი. საბა განაგრძობს:

მეფისთვის მოვეკვდი, ვერა ცნა, არც ვინ აუწყა შორითა,
ჩემნი ერგულნი სარჯელნი ბოროტად უთხრეს კორითა.

საბას მტრების არც ეშინოდა, არც ეთაკილებოდა. მას გულს უკლავდა შვილურად გაზრდილი მეფის საშინელი უმაღურობა. რუსთველური მანერით აღუბეჭდია ეს საბას:

მტერმან ლოდი მომახვედრა, მოყვარემან ვარდის კონა;
ეგრე მტერმან ვერ ბატკინა, მოყვარემან შემალონა.

საბას გამოუთქვამს სამი შესანიშნავი ავტობიოგრაფიული იგავ-არაკი, რომელიც ჩაურთავს „ქილილა და დამანას“ წინასიტყვაობაში. მოვიტანთ ერთერთის შინაარსს.

ერთ მეფეს ჰყოლია ერთგული და მისანდო მეძებარი. მეძებარი არ შორდებოდა პატრონის კარ-მიდამოს, გუშაგობდა, თრთხილობდა; საუცხოვოდ უკვლევდა ნადირთა კვალსაც და მეფეს „გემოანთა ნადირთა ანადირებდა“. მეფესაც დიდად უყვარდა თავისი მეძებარი, „ანებიერებდა კეთილად“, საკუთარი „ტაბლისაგან ზრდიდა“. განცხრომაში მყოფი მეძებარი თავის ტოლ-მეგობრებს არ ივიწყებდა, თავის საზრდელს მათ უნაწილებდა. ხშირად ამით პატრონიც კი „განარისხის“. მაგრამ ტოლ-მეგობრებმა უმადურობა გამოიჩინეს, სიკეთის ნაცვლად შურით აღბორგდნენ „ცოფიან იქმნეს“, „მეფისა იგი საყვარელი ძალღი განიოტეს“, და „მერმე მეფეცა იგი დაღელეს“. გავიდა ხანი, გამოჩნდა უცხო ნადირი. აღარვინ იყო მისი შემპყრობი. მეფე დაღონდა. მას მოაგონდა განპატივებული თავისი მეძებარი. ბევრი უყივლა, უსტვინა. სიბერით დღე მოკლებულ, კბილებ-შემუსვრილ, მშიერს და მწყურვალს, დაჩაჩანაკებულ მეძებარს ესმა პატრონის სტვენა. არად ჩააგდო ძველი დამცირება, სამსახურისათვის მსწრაფლად ეახლა, მაგრამ „რითლა უნდა შესძლებოდა ძალღსა მას შეპყრობა მის [უცხო] ნადირისა?“. ..

რა თქმა უნდა, ამ იგავ-არაკის მეფე ვახტანგია, ერთგული მეძებარი—საბა, ხოლო უცხო ნადირია „ქილილა და დამანა“. ვახტანგმა სპარსეთში თარგმნა ეს შესანიშნავი წიგნი. მაგრამ ტექსტს აკლდა გამართვა, ხოლო ლექსი რჩებოდა გაუწყობელი. მხოლოდ საბას შეეძლო ამ დიდი საქმის შესრულება. ვახტანგს მოაგონდა თავისი ერთგული „მეძებარი“, „მაღალმა“ „მდაბალი ბოდიშები“ მოიწერა. ითხოვა დახმარება. საბა ჩვეულებისამებრ კრძალვით შენიშნავს, სადღა შემეძლო იმ „უცხო ნადირის შეპყრობა“. ჩვენ კი დაბეჯითებით ვიცით, რომ ნამდვილად საბამ ღირსეულად მოინადირა იგი ნადირი, „ქილილა და დამანას“ ბრწყინვალე ტექსტი შესძინა ქართულ მწერლობას¹.

¹ ამის შესახებ იხ. ალ. ბარამიძის „ქილილა და დამანას ქართული ვერსიები“ (ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 1932, გვ. 170—320).

საბა ბოლომდი დარჩა ვახტანგის ერთგული მიმდევარი და მისანდო მოყმე. 1724 წელს სხვა მრავალ ორბელიანთან ერთად საბაც გადაყვა ვახტანგს რუსეთში. ღრმად მოხუცი მწერალი არ შეუშინდა შორეულ მძიმე მგზავრობას. კიდევ მეტი. ის ერთერთი პირველი ჩასულა მოსკოვს, ან უკეთ, დიდი გაჭირვებით ჩაუტანია სული. მოუძებნია ქართული ახალშენი და იქ, „დიდს მოსკოვს, სესენცკას [ესეხსვიატსკოვს]. ბატონის არჩილ მეფის სასახლეში“ საუკუნო განსასვენებელს სწევია 1725 წლის იანვრის 26-სს. საბას ძმის, დიმიტრი ორბელიანის სიტყვებით ეს „ფრიად მაშვრალი მუშაკი მოკვდა, დაეფლა რუსთ ველსა“.

* * *

სულხან-საბა ორბელიანმა დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. დღესდღეობით ამ მემკვიდრეობის მხოლოდ ნაწილი ვიცით. საბას მინდობილი ჰქონდა „ქილილა და დამანას“ გალექსვა, ცხადია, როგორც პოეზიის გამოჩენილ ოსტატს. ამავე დროს „ქილილა და დამანას“ გარეშე ცნობილია საბას მხოლოდ რამდენიმე ლექსი. მოღწეული ძეგლებიდან საკუთრივ ლიტერატურის ისტორიის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს 1. „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“, 2. მოგზაურობა ევროპაში, 3. ქილილა და დამანას რედაქცია და 4. (ნაწილობრივად) ქართული ლექსიკონი. აქედან მხატვრულ შედეგად უნდა ჩაითვალოს „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“, ანუ უბრალოდ „სიბრძნე-სიცრუისა“.

წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა

ბევრს კარგს მარგალიტს იპოვის იგავთა გამომძებნელი.

ქილილა და დამანა

„წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“ წარმოადგენს იგავ-არაკთა კრებულს, ოდონდ იგავ-არაკები გაშლილია ფაბულური მოთხრობის ფონზე (მსგავსად „სიბრძნე ბალავარისა“, „ათასერთი ლამისა“, „ქილილა და დამანასი“ და სხვ.). ამით წიგნი უფრო იოლი საკითხავი და მიმზიდველი ხდება. „სიბრძნე-სიცრუის“ მოკლე შინაარსი ასეთია: იყო ერთი სახელოვანი მეფე, სახელად ერქვა ფინეზი. მას ჰყავდა ორი ვაზირი—გონიერი და კეთილი სედრაქი, ცბიე-

რი და ბოროტი (თუმცა კეუიანი) საჭურისი რუქა მეფეს მოგვიანებით მიეცა ერთადერთი შვილი, უწოდა ჯუმბერი. უფლისწულის აღსაზრდელად მამამ მიიწვია უცხო გონიერი ქაბუკი ლეონი. ლეონმა წინასწარ წერილობითი პირობა ჩამოართვა მეფეს, რომ განუსჯელად და განუკითხავად მას არ დასჯადა. შემდეგ შეუდგა აღზრდელის მოვალეობის შესრულებას.

ლეონმა ცალკე სასახლე აიშენა. ბატონად დაჯდა, ნადიმს შეეჩვეოდა და ლხინობდა, ჯუმბერი კი მსახურად (მწოდ. ღვინის მიმწოდებლად) დაიყენა, „არც დასვა და არცა აქამა. ფეხზე დგომა-თ და შიმშილით ესრეთ უღონო იქმნა, ქვე დაეცა და შეწუხდა“¹. ნხოლოდ ამის შემდეგ ეღირსა უფლისწულს „დაჯდომა და ჭამა პურისა“. „ლეონ ნადირობდა და ლხინობდა, არას ზრუნევდა“. ერთხელ სანადიროდ რომ გაემგზავრა, თვითონ ბედაურს მოახტა, ჯუმბერს კი „ქორი ხელთა შეუსვა, უცბენოდ წინ წაიმძღვანა, საღამომდის არბენინა. ქორსა და ქორის ნაბულს აადევნა“ (26). მეორე დღეს ლეონმა უფლისწულს მწევრები ჩააბარა, „მთათა და გორათა არბენინა. [ჯუმბერს] ფერხთსაცმელი გასცვივდა და ფეხები დაუსქდა, სისხლმან დენა დაუწყო“. მესამე დღეს „შიკრიკად გაიმძღვანა“. დაღლილ-დაქანცული ჯუმბერი „მალ-მალ დაეცემოდის“, მაგრამ მაინც „არ მოეშვა, მუნამდის არბენინა“ (26—27). სხვა დროს ლეონმა სრულიად უდანაშაულოდ გააროზგვინა უფლისწული, სიკვდილის პირამდის მიიყვანა. ცბიერი რუქა თავიდანვე მტრად უდგა ლეონს და მის საქმიანობას ექვით თვალყურს ადევნებდა. რუქამ რამდენიმეჯერ დააბეზლა კიდევაც მეფესთან. ერთხელ ძალზე განრისხებულმა რუქამ მეფეს შეუთვალა: „ღმერთს მრავლის ღონისძიებით ძე სთხოვე, მან წყალობა მოგივლინა. შენ მიეც ერთ ღვთის წყრომით აღვსებულს კაცსა. შეუპური, ასი არგანი უკრავს, რა ბრალი ჰქონდა? ეგრე ავად არის, ღამემდის სულს ვერ მიატანს, და ლეონ შენ ძედ ისვი და ჩვენდა პატრონად“ (29).

მეფემ ლეონი დაიბარა და პასუხი მოსთხოვა. გაიმართა ცხოველი პაექრობა. ლეონი იცავდა აღზრდის თავის სისტემას. რუქამ განაუთარა საპირისპირო თვალსაზრისი. კამათში ჩაებნენ აგრეთვე მეფე და ვეზირი სედრაქი. სედრაქი გარკვევით თანაუგრძნობდა ლეონს. მეფემ დაიბარა ჯუმბერი, გამოსცადა, აღზრდა მოეწონა და ტახტიც გადააბარა. მეფის სიმპატიებიც ცხადლივ ლეონის მხა-

¹ სიბრძნე-სიცრუისა ს. იორდანიშვილის რედაქციით, ტფ. 1938, გვ. 22.

რეზე იხრებოდა, მაგრამ მან მაინც მორიგება არჩია. თხზულება იხუ-
რება მეფის შემარიგებელი სიტყვებით: „თქვენი ამგვარი საუბარი—
მიჰმართავს ფინეზი ორივე მხარეს—არასოდეს არ დაილევა. ჩემი-
ისმინეთ და იკმარეთ ესოდენი გაკიცხვა ერთმანერთისა და მით
დაასრულეთ საუბარი თქვენი“ (170).

მაინცადამაინც საბოლოოდ გამარჯვებული გამოდის ლეონი. პაექრობა წარმოებს უმთავრესად იგავ-არაკების საშუალებით. იგავ-
არაკებს სცვლის ზღაპრები, ლეგენდები, ანეგდოტები, მოსწრებული-
და მახვილ-გონიერული ამბები, აფორიზმები, შეგონებანი, სენტენ-
ციები, გამოცანები, ანდაზები და მისთანანი. თხზულების მთელი
ინტერესი სწორედ იგავ-არაკებშია. ფაბულის ჩარჩო მხოლოდ-
აწესრიგებს იგავ-არაკის ადგილს. იგავ-არაკები წარმოადგენს მოთხ-
რობით, თუ მსჯელობით წამოჭრილი დებულებების ცხოველმყოფელ
მხატვრულ ილუსტრაციას. თვითვე იგავ-არაკს აქვს საკუთარი
დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, საკუთარი გააზრება, მაგრამ მთლიან
სუჟეტურსა და იდეურს რკალშიც აქვს თავისი გარკვეული ადგილი.
მიჩნეული, მთლიანის ორგანიულ ნაწილს შეადგენს. ასეთია „სიბრძნე-
სიცრუის“ საერთო კონსტრუქციული სქემა. რა თქმა უნდა, არც
კომპოზიციური თავისებურებით, არც საინტრიგო კვანძით, მით-
უმეტეს, არც თხრობის ფინალით, „სიბრძნე-სიცრუისა“ არ წარ-
მოადგენს რაიმე იშვიათსა და განსაკუთრებულს ლიტერატურის.
ისტორიაში. ფაბულა და ჩარჩო აქ ასრულებს მეორე-ხარისხოვან
მომსახურეობითს როლს. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სულ-
ხან-საბა ორბელიანმა სრულიად მარტივი ფაბულური ჩარჩოს პირო-
ბებში მაინც მოახერხა მკაფიოდ ჩამოეყალიბებია ისეთი მხატვრულად
სრულყოფილი სახე, როგორიცაა რუქა. რუქა შემდგომ ზოგად-
სახელად იქცა. ეს სახელი ზოგადი მნიშვნელობით შეითვისა ლიტე-
რატურამაც და ხალხმაც. მაინცადამაინც „სიბრძნე-სიცრუის“ დიდი
ღირსება მის იგავ-არაკებშია. როგორც იგავ-არაკული ჟანრის ნა-
წარმოები, „სიბრძნე-სიცრუისა“ უცილობელად ერთერთი უმნიშვნე-
ლოვანესი ძეგლია მსოფლიო ლიტერატურის მასშტაბით. „სიბრძნე-
სიცრუისა“ არაფრით არ ჩამოუვარდება, მაგალითად, მსოფლიოში
სახელმოხვეჭილ სინდბადის წიგნს (თიმსარიანს), პანჩატან-
ტრას, ან, თუ გინდ, თვითონ ქილილა და დამანას...

„სიბრძნე-სიცრუისა“ იგავ-არაკული ჟანრის ნაწარმოებია.
ამიტომაც აქ მოქმედ პირებად ჩვეულებრივად გამოყვანილია ცხო-
ველები; ფრინველები და სხვ. ხოლო ესენი იგავურად, გადატანითი
მნიშვნელობით, ანუ ალევორიულად ასახავენ ადამიანთა საზოგა-

დოებრივი ურთიერთობისა და ყოფა-ცხოვრებითს მხარეებს. ამ მხრით საყურადღებოა თხზულების სათაური „წიგნი სიბრძნე-სიციურისა“. ავტორს უნდა თქვას, რომ თუმცა წიგნში მოთხრობილია არა ნამდვილი, არამედ გამოგონილი, ცრუ, ზღაპრული ამბავი (იგავი, არაკი), მაგრამ სიცრუეში იგავურად სიბრძნეაო ჩაქსოვილი, რომ სიცრუით სიბრძნეა ასახული, ეს სიბრძნე უნდა გამოიტანოს თხზულებიდან დაკვირვებულმა მკითხველმა. მცდარია პროფ. ალ. ცაგარელის მიერ შესრულებული რუსული თარგმანის სათაური „Книга мудрости и лжи“ (უნდა: „Книга мудрости лжи“, ან, უფრო მარტივად, „Мудрость лжи“). სწორია გერმანული თარგმანი: „Die Weisheit der Lüge“.

„სიბრძნე-სიციურისა“ დიდაქტიკურ-აღმზრდელობითი ხასიათის ნაწარმოებია. თუ მოვიგონებთ, რომ სულხან-საბა ორბელიანს ქართლის სამეფო კარზე თავისებური კამერგუვერნიორის თანამდებობა სჭერია და პირადად აღზრდია ვახტანგ VI, მაშინ ცხადი გახდება „სიბრძნე-სიციურის“ პრაქტიკულ-აღმზრდელობითი დანიშნულება. ავტორი იცავს აღზრდის დემოკრატიულ-სპარტანულ პრინციპებს. სულხანის აზრით, ფუფუნება და განცხრომა მოზარდს ფიზიკურად ვნებს, აჩვენებს სიზარმაცეს და მცონარეობას, ზნეობრივად ამახინჯებს და გონებრივად აჩლუნგებს. ამასთან ნებიერი აღზრდა მოზარდს აშორებს დაბალ სოციალურ ფენას, ხალხს, უღვივებს მას ავადმყოფურ ვნებებს, საღისტურ და ეგოისტურ გრძნობებს, ხდის მტარვალს, შეუბრალებელს, უგულოს. სულხანი მოზარდისაგან თხოულობს შრომას, გარჯას, ბეჯითობას. გაწათულ, ჯანმრთელ და გამძლე ჭაბუკს უნდა ამშვენებდეს სპეტაკი გრძნობიერება და საღი აზროვნება. სულხანი ებრძვის სულწასულობას, მსუნაგობას, სიხარბეს, მეშურნეობას და სხვა მსგავს თვისებებს. ერთი სიტყვით, სულხანის პრინციპია „ჯანმრთელი სული ჯანმრთელ სხეულში“.

„სიბრძნე-სიციურის“ აღმზრდელობითი თვალსაზრისი საზოგადოების ყველა ფენას გულისხმობს. ეს თვალსაზრისი უნივერსალური ხასიათისაა, მაგრამ, რასაკვირველია, ავტორი განსაკუთრებულად ამახვილებს ყურადღებას უფლისწულის აღზრდის საკითხებზე. სულხანი აიდეალებს კეთილ, კაცთმოყვარე, ჰუმანიურ, ქვეშევრდომთა მფარველ-მოამაგე, სამართლიან მეფეს. იდეალური მეფე სულხანს აგონებს კეთილ მწყემსს, რომელიც კარგად ერკვევა ქვეშევრდომთა ქირსა და ვარამში, არ აკლებს მათ საჭირო მზრუნველობას და ყუ-

რადლებას. თავის შეხედულებებს სულხანი შემდეგი პოზიტიური მსჯელობით აყალიბებს:

„მწყემსი ხამს ცხოვართათვის იკირვოდეს, კეთილთა ბალახთა აძლოს, ამოდ ატაროს, დაკოდელი შეუხვიოს და მპარავს არიდოს. ესე თუცა ვერა ჰყოს, სამწყსო შეუმცირდეს. ეგრევე მეფე ესეთი ხამს: გლახაკთა, მონათა, გლეხთა, მსახურთა, აზნაურთა, თავადთა, დიდებულთა; მეფეთა და ხელმწიფეთა წესი, რიგი, შრომა, ქირი, მუშაკობა, საქმე, ვაჭრობა, სმა-ჰამა და მრცემა იცოდეს. თუცა [ჯუმბერ] ეგოდენ ხანს ფეხზე არა მდგარიყო, რამცა იცოდა მონათა, მსახურთა და მწოდეთა ქირი, თუ ზემდგომსა რა გარჯა აქვს? თვით მეფე ზის, უნებს აღდგება, უნებს დაჯდება. მათი მცნება, სამსახური ვით სცნას, რას მიიჭირებენ მისთვის? დღე ყოველ ზე დგანან და დაითმენენ. თუცა შიმშილით არ მომყმარ იყო, რამცა იცოდა, გლახაკთა და უღონოთა შიან, ანუ სხვათა ვისმე საკმელი აკლია?.. თუცა უცხენოდ სლვა და ფეხშიშველობა არ გამოეცადა, ბაზიერთა, შიკრიკთა და ყოველთა მკვირცხლთა ქირნი რითა ეცნა? რომლითა სიბრალულითა შეიბრალებდა,—იგი მერანთა ანუ თოხარიკთა ცხენთა ჯდეს, გინა ეტლითა ვიდოდეს?“ (გვ. 30).

სულხან-საბა ორბელიანმა შესანიშნავად იცის, რომ მდიდარს და მადლარს სრულიად არა გაეგება რა სიმშვილის ქირისა, სიმშვილის ძალისა: „მადლარი კაცი მომყმარს პურს წვრილად უფშენეტდა და ზედა აყვედრიდა, რად ღორულად სჰამო!“ (იქვე). სულხანი აშიშველებს მადლარის საშინელ ცინიზმს, ღარიბ-ღატაკთა სვე-ბედს მოსარჩლეობს. ვისაც არ განუცდია „არგნის (გაროზგვის) სიმწარე“, მისთვის შეიძლება გასართობი სანახაობაც კი გახდეს ვაჟკაცის გვემა. მხოლოდ ია შეიძლებაო იყოს ღმობიერი, კაცთმოყვარე და ჩაგრულთ მოამაგე, ვისაც თვით უწნევიაო სიმშვილის ძალაც, დევნის სიმწარე და „მართლმსაჯულების“ სუსხი.

• სულხანი ქადაგობს სწავლა-განათლების საჭიროებას. ამ გზითააო შესაძლებელი ველური და ტლანქი ჩვევების დაძლევა. სწავლა-განათლება აკეთილშობილებსო და აფაქიზებს ადამიანს, ღირსებას ჰმატებსო მას, თორემ შთამომავლობა, გვაროვნობა თავისდათავად არაფერს ნიშნავს. ამ მხრით სულხან-საბა ორბელიანი ისეთ რადიკალობამდე მიდის, რომ კატეგორიულად აცხადებს: „მრავალნი მწყემსნი უმჯობეს არიან უგვანთა მეფეთა“ო (30). მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. სულხანი არიგებს უგვანო მეფეს: „თუცა ყმანი ჰკუთნებოდნენ გყვანან, იგინი ამეფე და შენ მათ დაემონე“ო (43). სულ-

ზანი აღიარებს მეფობის განსაკუთრებულ ღირებულებას და მნიშვნელობას. მეფე ამქვეყნიური უმაღლესი არსებაა, ერთი შეხედვით თითქოს მიუწვდომელი და განუცდელი: „მეფენი საქურისთა და სხვათაცა საქმეს სცნობენ და მეფეთა საქმეს ვერავინა სცნობენ... რომ მათი საჯდომი მაღალია, დაბლიდამ არ ინახება“ო (74). საგულისხმოა, რომ ამას აცხადებს საკუთრივ მეფე, მაგრამ უფლასწულ ჯუმბერის პირით სულხანი აგონებს მეფე მამას: „რა გინდ დიდებული და მძლავრი მეფე იყო, სცან ესე: მიწა ხარ და მიწად მიიქცევი“ო (52). ამიტომაც არის, რომ „სიბრძნე-სიცრუის“ წიგნი ჰგმობს გულზვიადობას, ზედმეტ თავმომწონეობას, მკრეხელობას. ყოველი სულდგმული, მათ შორის მეფეც, ჩვეულებრივი მომაკვდავია. მეფე ადაშიანია, თუმცა რჩეული და წარჩინებული, მაგრამ მაინც მომაკვდავი ადაშიანია. დიდი თანამდებობა მეფეს დიდ მოვალეობას აკისრებს. დიდი მოვალეობა დიდ ჭკუას თხოულობს. მეფესაც დიდბუნებოვანობა შეჰყვრის, დიდი გონიერება, დიდი განათლება, ნამდვილად დიდი კაცობა (და არა ყოყოჩა „დიდკაცობა“). სხვასთან ერთად და სხვაზე მეტად თვითონ მეფეს სჭირდება კარგი, წესიერი, ორგანიზებული სწავლა და აღზრდა. სწორედ მეფე უნდა იძლეოდეს გონიერების და ზნეობრიობის საუკეთესო მაგალითსო.

აღზრდის საკითხში სულხან-საბა ორბელიანი დიდ როლს ანიჭებს ოსტატს, მასწავლებელს. მართალია, ის არ გამოორიცხავს მემკვიდრეობით, ჩამომავლობით მოქმედებს, მაგრამ ბევრი რამ არის დამოკიდებული მწვრთნელზე, მასწავლებელზე, ხელოვან ოსტატზეო. ჯუმბერი ასე მიჰმართავს კრებულს და კერძოდ თავის მამას: „ჩემს სიკეთეს მე ნუ მაკვებებ და ნურც მე მადებ. გალატოზმან, რონელმან ნატიფად სახლი აღაშენა, სახლის სიკეთეა, ანუ მაშენებლისა? მხედარმან, რომელმან კვიცი კარგა სადავედ გაწვართოს, კვიცის საქებელია, თუ მხედრისა? შენი ხორცი ვარ და ლეონის გაზრდილი. ჩემი სიკეთე ჩემგან არ არის: აგებულობის საქმე—შენგან, და წვრთილობა—ლეონისაგან“ (77).

პოლიტიკურ ცხოვრებაში სულხან-საბა ადგია განათლებული აბსოლუტიზმის პრინციპს. ის იცავს მეფის უფლების უზენაესობას, ებრძვის პარტიკულარიზმს, თჳადაზნაურულ გათიშულობას, შინაურ შუღლს, ქადაგობს გაერთიანებას, პოლიტიკურ ცენტრალიზმს, სამშობლოს სიყვარულს, პირადულის და წოდებრივ-ჯგუფურის საზოგადოებრივი ინტერესებისადმი დაქვემდებარების იდეას. „აღორძინების“ პერიოდის სხვა მოწინავე მწერლებთან ერთად სულხან-საბა გრძნობს, რომ ქვეყნის მთავარი უბედურება მარხია შინაურ აშლი-

ლობაში, ფეოდალურს კინკლაობაში, დინასტიურ ქიშპში. სულხანი აიდვალებს შეკავშირებულ, შემჭიდროებულ, ორგანიზებულ და მონოლიტურ სახელმწიფოებრივ ძალას. ასეთ სახელმწიფოს მიმართ უძლურიაო მტრის რისხვა. ძალა ერთობაშია—აცხადებს სულხანი და ამის საილუსტრაციოდ ურთავს მეფის ნაამბობ პატარა ცოცხალ არაკს: „მეფე ვინმე იყო დიდებული. ოცდაათი ვაჟი ჰყვა. რა მოიწია დრო სიკვდილისა მისისა, მოუწოდა ძეთა თვისთა, მოაღებინა ოცდაათი ისარი, შეკრა მაგრა ერთად და მოზიდა, რათა გატეხოს, და ვერ გატეხა. მერმე თითო-თითო მოზიდა და ყოველივე დაღეწა. უთხრა შვილთა თვისთა: თუცა ერთად ხართ და ერთსა პირსა ზედა სდგებართ, მტერი ეგრე ვერ გაგტეხსთ, ვითა მე წელან შეკრული ისარი ვერ გავტეხე; თუ გაიყრებით, ესრეთ თითო-თითოდ დაგლეწოსთ მტერმან, თავიცა მოსთხაროთ და მოყვარეცა“ (47—48).

სულხანმა ისიც კარგად იცის, რომ: „მტერი რა კაცსა მტერობით ვერას დააკლებს, დაემოყვრების და მით გაუსრულებს მტერობას“ (124). სულხანი ითხოვს განსაკუთრებულ სიფრთხილეს და ყურადღებას ყველა შენიღბული, ფლიდურად დამოყვრებული ორგულ-დუშმანის მიმართ. ლმობიერი, გულთბილი, მოწყალე, უხვი და უშურველი ერთგულ ქვეშევრდომთა მიმართ, მეფე-მმართველი. დაუზოგავია და შეუბრალებელი მტერთათვის.

ურთიერთ დაუნდობლობას, გაუტანლობას და შურიანობას სულხანი უპირისპირებს მეგობრობას, ძმობას, ამხანაგობას. რუსთველის შემდეგ სულხანმა მიუძღვნა ამხანაგობა-მეგობრობას შეუდარებლად მაღალ გრძნობიერი, ამაღელვებელი, მხურვალე პათეტიური ჰიმნი. აი ამ მშვენიერი ჰიმნის ერთი ნაწყვეტი:

„~~კარგი ამხანაგი აღვილად არ იშოვების, გზაზედ ცუდად არ იპოვების, იათად ვერაფერ იყიდის. ამხანაგი ციხე წყლიანია, ზღუდე მწლალა, სიმაგრე დაუოღვეველია. ამხანაგი ლხინი ფრიადია, სიხარულთა გამამდიდრებელია, სუფრათა შემამკობელია. ამხანაგი გულთა ნათელია, თვალთა ჩინია, მკლავთა ძალია და ზურგთა მომბმელია. ამხანაგი მტერთათვის მაზიანებელია, მოყვარეთათვის საიპედოვნეა, უცხოსთა გაშოსაჩენია და მეცნიერსა თანა მოსამსახურეა. ამხანაგი მარტოსათვის ხმის გამცემია, ჯართათვის მარგებელია და ცოტას კაცთა შემაქცეველია. ამხანაგი ქირში მომხმაროა, სნეულებაში მკურნალია, სიკვდილში თავის წამგებია. ამხანაგის უკეთესს შენ რას იშოვნო?“ (138).~~

აბსოლუტისტურ-თვითმპყრობელური მმართველობის მომხრე სულხან-საბა ორბელიანი პრინციპულად როდი უარყოფს კოლეგიალობას, პირიქით, კოლეგიალობა მას თანამშრომლობის საუკეთესო ფორმად მიაჩნია: „ერთი ქკუა და რჩევა უამხანაგოდ სწორედ არ იქმნების, რაგინ ბრძენი იყოს, ერთიც არის საქმე არ დაიცდინოს და ერთის საქმის დაცდენითა ბევრი წახდება. ამისთვის ორი-სა და სამის კაცის რჩევა სჯობს“ო (48). ამდენადვე ავტორი დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებს მეფის უმახლობელს მრჩეველ-თანამშრომლებს, ვაზირებს: „ვაზირთა მეფისა და ქვეყანისა დაყენებაც შეუძლიათ და წახდენაცა“ო (·9). რა თქმა უნდა, „ვაზირი პატრონისა და ქვეყნის სამჯობინაროს მდომი უნდა იყოს“ო (48). მაგრამ ყოველივე ეს ავტორს ეხატება საიდეალოდ. სინამდვილეში კი ჩვეულებრივად მეფის სასახლე სავსეაო ყოველი ჯურის ნაძირალებით, მედროვეებით, ანგარებიანი, გაიძვერა და ბოროტი კარისკაცებით. სულხან-საბა ორბელიანს ორ კატეგორიად აქვს წარმოდგენილი სამეფო მრჩეველ-კარისკაცთა საზოგადოებრიობა. „სიბრძნე-სიცრუეში“ ერთნი განსახიერებულია სედრაქით, მეორენი კი რუქათი. სედრაქი კეთილშობილების, გონიერების და ბრძნული სულგრძელების გამომხატველია. რუქა ვერაგია, გაიძვერა ინტრიგანი, ცბიერი და ფლიდო მოხელე. რუქა ფიზიკურადაც გონჯია, კაცობაწართმეული საქურისი, გაქსუებული ქოსა, არც მამაკაცი, არც დედაკაცი. ტყუილად კი არ კითხულობს მშვენიერი და ახოვანი ქაბუკი ლეონი: „თუცა მამაკაცი ხარ, წვერი და ულვაში სად არს? თუცა დიაცი ხარ, სადა არს თმანი ნათხზენი? თუცა ქაბუკი ხარ, სადაა ძლიერება მაჯათა? და თუ ქალი ხარ, შვენიერთა ძუძუთა შემეხვიე“ (15). რუქას მახინჯ სხეულში ავი და ბოროტი სულია დამკვიდრებული. ის თავისებურად ასახიერებს ბოროტ საწყისს, უკუღმართობას. რუქა უაღრესად ანტიპათიური, ამორალური პიროვნებაა. რუქა ადამიანთა მოძულეა. ის პირდაპირ ეუბნება სედრაქს: „შენ მაგ ბუნების პატრონი ხარ, რომე ყოველი კაცი გიყვარს, და მე ყველანი მძულან“ (139). მას არაფერი, სწამს სიკეთისა და ადამიანობისა. რუქას ამოსავალი პრინციპია: „არას კაცს კარგის მოქმედებისათვის კარგი არ უქმნია“ო (126). ამის სპილესტრაციოდ, სხვათა შორის, დამოწმებულია განთქმული არაკი „კაცი და გველი“, ანუ „სიკეთის მუქათა“. რუქა პრინციპულად ამართლებს სიკეთის წილ ბოროტით ზღვევას. ამ ანტისაზოგადოებრივ, ეელურ და პესიმისტურ თვალსაზრისს სულხან-საბა უპირისპირებს სიკეთის (ყოვლად შემძლებლობის ოპტიმისტურ

იდეას. სულხანს ღრმად სწამს ადამიანთა ბუნებითი სიკეთე, ზნეობრივი სიფაქიზე და აქედან გამომდინარე საუკეთესო მერმისი. ზნეობრივი სიმდაბლის წუმპეში ჩაფლობილ საზოგადოებას სულხანი მოუწოდებს სიკეთისა და ბედნიერებისაკენ, ხოლო ზნეობრივი და ფიზიკური სიმახინჯის სიმბოლო რუქას მიწასთან ასწორებს თავისი მადლიანი კალმით. სულხანს სჯერა, რომ საზოგადოების უმრავლესობა პოტენციურად სიკეთის საწყისს იძლევა, ბოროტი საწყისის ნაშიერი რუქა ცალკეული ერთეულია. მაგრამ ეს ერთეულიც ძალზე საშიშია. ვერაგ ბუნებასთან ერთად რუქა დაჯილდოვებულია მაღალი გონებით. ნიჭის და ცოდნის წყალობით რუქას მიუღწევია დიდი წარჩინებისთვის, საზოგადოებრივი ცხოვრების სათავეშია დასკუპებული, მეფის მრჩეველი კარისკაცია, გავლენას ახდენს მმართველობაზე. მის წინააღმდეგ ბრძოლა იოლი საქმე როდია. საჭიროა ლეონისებური და სედრაქისებური გამკრიახობა, უნარი და ნებისყოფა, რომ აპრიმანის ამ ბოროტმა ნაშიერმა ხმა ჩაიწყვიტოს. სულხანის აზრით, რუქათა ძლევა და „პირის დაყოფა“ შესაძლებელია მხოლოდ განათლებული კეთილ და სწავლით. უკეთესი მერმისის საწინდარი მხოლოდ სწავლაა—აცხადებს საბა—და აქეთკენ მოუწოდებს კიდევაც ყველას.

სულხანი სტუქსავს და ჰგმობს როგორც დესპოტიურ, ისე ფუქსავატ ხელისუფლებს, რომელთაც სრულიად დაეიწყნიათ ხალხის ინტერესები და ქვეყნის მართვა-გამგებლობის სადავეები გადაუციათ გარყვნილი და გაქნილი მრჩეველ-მოხელეებისათვის. მსგავს ხელისუფალთა ბედი განწირულიაო, ასკენის სულხანი, მხოლოდ განათლებულ, კაცობოყვარე და სამართლიან ხელისუფალს შეუძლიაო ძალა-უფლების შენარჩუნება. სულხანი საოცარი გულახდილობით ასწერს სასახლეების კამარილიას, ინტრიგანობას, ქორიკანობას, საზეიმო პირფერობას, ფლიდობას. სულხანი მხატვრული საღებავებით სახავს სასახლის ბიწიერებას, კარბად აზავებს მუქ ფერებს. მისთვის კარგად ნაცნობი სასახლეების ყოფა-ცხოვრებითი მხარეების სრულყოფილად გადმოცემისათვის. „მეფისა კარსა მდგომნი კაცნი—ამბობს სულხანი—მრავალს ოცნებას იქმონენ და ხერხს და ხრიკს ცდილობენ, რათა შეგაძაგონ [ერთგული მონა], მაგრამო—აფრთხილებს მეფეს—„პატრონსა თუცა მონა უყვარს, ადრე არ უნდა შეიბეზლოსო“; საქმე გასინჯეს და ისე გადაწყვიტისო. „ქილილა და დამინის“ წინასიტყვაობაშიც აღნიშნულია: „მანამდე უნდა მოსამსახურე მეპატრონემ არ მოიძულოს, თვარა რა მოკვდება, ტირილი

აღარ გააცოცხლებს, არცა წყენა წასულს საქმესა-ღა მოაბრუნებს“ო.

დიდ-მოხელეებისა და კარისკაცების უარყოფითი ყოფაცხოვრებითი მხარეების მხილებასთან ერთად სულხან-საბა ორბელიანი დიდ ადგილს უთმობს თავის თხზულებაში შედარებით უფრო წვრილი მოხელეების გაიძვერობა-მუხანათობას, მათგან ხალხის უსამართლოდ ყვლეფას, რბევა-აწიოკებას და ა. შ. მახვილი იგავებით ავტორი ამატრახებს ავ-მოურავებს, გახრწნილ მამასახლისებს, წურბელა გზირებს და სხვა მისთანებს. განსაკუთრებული სიმძაფრით და მძულვარებით ასახა სულხან-საბა ორბელიანმა უმეცარი, ჩერჩეტი, ყრუ, ამასთან ბრიყვი, ყბედი და მექრთამე მოსამართლენი („ყადები“). ერთგან გაიძვერა, მსუნაგი და წუწი მელა პრეტენზიული ყოყოჩობით აცხადებს: „ლომ-ნადირთ ხელმწიფისაგან დასმული მდივანბეგი ვარო“. მელა—მდივანბეგის მკათიო ალევორია მშვენივრად აგონებდა თხზულების მკითხველს მწარე სინამდვილის ნაცნობ სურათებს. მელა მდივანბეგის გაიგავება მოსწრებულის უნდა ყოფილიყო და ძალზე გაბედულიც. სხვა რომ არა იყოს რა, მდივანბეგი იყო თვითონ სულხანის მამა, მდივანბეგის ოჯახში და წრეში აღიზარდა და განისწავლა ჩვენი სახელოვანი მწერალი. მამულების გაყოფა, გაყრა, განწილადება უმნიშვნელოვანესი მხარე იყო ფეოდალური საქართველოს სინამდვილისა. პატარა არაკში „თხა და მელა“ ავტორმა შეუდარებელი ოსტატობით ამხილა გაიძვერა მოჩივარების, მსუნაგი შუაკაცების, ცილისმწამებელი მოწმეების და მოძალადე მოსამართლეების შეთანხმებული საქმიანობა უწყინარი, მშვიდი, პატიოსანი და გამრჯელი მშრომელის მიმართ. თხამ და მელამ, თურმე, ზიარად დათესეს ყანა, ჭირნახული კარგი მოსულა. ყანა მომკეს, გალეწეს, გაანიავეს. ხორბალი ცალკე დააგროვეს და ბზე ცალკე. მელას უთქვამს: „ხვაეი მე და ბზე შენა“-ო. გულმართალ თხას კი უთხოვია: „ორივ შუა გავიყოთ“-ო. ვითომცდა შეურაცხყოფილი ცბიერი მელა გაშურებულა შუაკაცის მოსაწვევად. თხა არ დაბნეულა, მელას ოინები კარგად სცოდნია, ორი ნაცნობი ქოფაკი მოუყვანია და წინასწარ ბზეში დაუმალა. მალე მელაც გამოჩნდა, შუაკაცად მოჰყაედა მგელი. შუაკაცი და მოსამართლე მგელი ყალბი რეზონერული პათოსით იკითხება: „ჩემს დისწულს რატომ აჩივლებო?“ უდანაშაულოდ სამართალში მიცემული თხა მშვიდად მიუგებს მართლმსაჯულების ქეშმარიტ მოძღვარს: „მაშ, რადგან მოწმად მოყოლიხარ, მეც მამა-ბიძანი აქ მისაფლავიან,—მის საფლავზე

შედეგ, ისულე და მართალი მოწამე იქნები“ო. მართლმსაჯულების მოციქულმა თურმე „თხის შექმა მოინდომა“ დროულად. მაგრამ „მივიდა და ზედ ძაღლებს შეადგა. წამოხტნენ ძაღლები, მელი და მისი მოწამე ისე გახადეს, შარშანდელიც დაავიწყეს, არამც თუ წლეული ეშოვნათ“.

სულხან-საბა ორბელიანი დიდაქტიკოსი იყო და მორალისტი. დამოწმებული არაკიდან მას გამოჰყავს გარკვეული მორალური დასკვნა: მოძალადეს და ცილისმწამებელს ღირსეული სასჯელი მიეზღვისო. ეს იყო ავტორის რწმენა, უკეთ, ავტორის სურვილი. სინამდვილეში კი (და ეს მწერალმა საუცხოოდ გვანიშნა) მელა და მგელი საშინლად ყვლეფდა და გლეჯდა უწყინარ პირუტყვს. რაც მთავარია, ამ მოძალადურ წამგლეჯელობას მგელ-მტაცებელი ხშირად იკანონებდა მართლმსაჯულების მაღალი წესით.

წერილი მოხელეების აუტანელი საქმიანობის დასახასიათებლად საინტერესოა იგავ-არაკი „მაოხრებელი მკვდარი“ [43-50]. კლარჯეთის თემში ყოფილა ერთი გზირი, „ანჩხლი და მტერი სოფლისა“. ამ გზირმა თურმე სოფელი „სრულიად ააოხრა“. დამდგარა გზირის სიკვდილის დღეც. გზირს მიუხმია სოფლელები და პირფერული ვერაგობით შეუგონებია: „მე თქვენთვის ბევრი შემიცოდებია და რადგან ცოცხალს ვერა მაწყინეთ რა, გაფიცებთ ღმერთსა, რა მოვკვდე, თოკი ყელთ მომაბით, გამათრიეთ და ხეზედ ჩამომკიდეთო“. გულუბრყვილო სოფლელები მოტყუებულან, გზირის ფლიდობა მათ ჩაუთვლიათ სასინანულო სინდისის ქენჯნათ, ანდერძი სისრულეში მოუყვანიათ. ხელისუფლების წარმომადგენლებს კი გადაუწყვეტიათ: „ჩვენი გზირი დაურჩვიათო“ და სოფელი მკაცრად დაუსჯიათ. დაღონებული სოფლელები თურმე ამბობდნენ: „ცოცხალმან მოგვთხარა და მკვდარმან აგვაოხრაო“.

სულხან-საბა ორბელიანი არ ინდობს არც სამღვდელოების ფარისევლობას და მსუნაგობას. ის ირონიულად ჰკილავს ბერად შედგომის პირფერულ კდემამოსილებას, დასცინის წმინდა ადგილების მოლოცვის ფორმალობას, სასაცილოდ ხდის წმინდა ზიარებისა და საიდუმლო აღსარების თვალთმაქცობას („მელა მოძღვარი“). „სიბრძნე-სიცრუე“ გვიხატავს ზნედაცემული და წუწკი მოლების საქმიანობას, გვითვალისწინებს ფლიდი და ქურდი სადრების (რჯულის თავების) „სასახელო“ მოღვაწეობას. ერთ-ერთ იგავ-არაკში („გრძნეული ცოლის პატრონი“) პირდაპირ ქურდ-ბაცაცისა და მეკობრის როლშია გამოყვანილი სასულიერო საზოგადოებრიობის

უმალესი წარმომადგენელი (სადრი). მართალია, სულხან-საბა ორბელიანი ამ შემთხვევაში მუსულმანური სამღვდლოების საიერარქიო ტერმინებით („მოლა“, „სადრი“) სარგებლობს, მაგრამ იგავ-არაკული ჟანრის ნაწარმოებში ეს სრულიად ბუნებრივად უნდა იქნას მიჩნეული. დაკვირვებულ მკითხველს სადრის საქციელი რომელიმე ეპისკოპოსის საძრახის საქციელს მოაგონებდა, ხოლო გარყვნილი მოლა აღუბეჭდავდა ნაცნობი მღვდელ-დიაკვნის სახეს.

დიდად საგულისხმოა, რომ „სიბრძნე-სიცრუის“ წიგნი იძლევა ერთგვარ დაეჭვებას ღვთიურ სამართლიანობასა და ღვთის ყოვლად შემძლებლობაში. ერთი გლახაკი შემდეგი საყვედურით სავსე სიტყვებით მიჰმართავს გამჩენს: „დიდად მოწყალე ბრძანდები, მაგრამ ვირემ კაცს სისხლს არ დაანთხევინებ, არას მისცემო“ (124). დიდად საყურადღებოა შემდეგი არაკიც: ერთ პირფერულად, მლოცველ ბოროტმოქმედ კაცს სამოთხის კარები ჰქონია გამოკეტილი, მაგრამ ყოვლად მოწყალე ღმერთს შესცოდებია მისგანვე ქმნილი ადამიანი და ანგელოსის პირით უცნობებია — ყოველგვარ სურვილს შეგისრულებ, ოღონდ სამოთხეში ადგილს ნუ მთხოვო. ცოდვილს უპასუხია, რადგან სამოთხე არ მეღირსება, ბარემ ისეთი დიდი გამხადე, რომ ჯოჯოხეთმა ჩემს გარდა ვერავინ დაიტოვოსო. ღმერთი საგონებელში ჩავარდნილა. „ეს ველარ უყო ღმერთმან და ისრევ სამოთხე მისცა მას კაცსა“-ო. როგორც უნდა გავიგოთ ღვთის საქციელი, ერთი აშკარაა, ის დამარცხებული რჩება, კაცმა აჯობა ქკუით, ღმერთი ანგარიშში მოტყუვდა. სადღაა ღვთის ყოვლად გონიერი და ყოვლად შემძლე ბუნება?! სადღაა ღვთიური გამჭრიახობა და შორსმჭვრეტელობა?!

სხვაგან სულხან-საბა ორბელიანი იმას ამტკიცებს, რომ გლახაკთა და დავრდომილთა შეწყალებას, ქველმოქმედებას და საზოგადოდ ყოველ კეთილ საქმიანობას ადამიანი სიცოცხლეში უნდა ეწეოდესო, თორემ სიკვდილის შემდეგ „გაცემას“ სამადლო ძალა ეკარგებაო და ემსგავსებაო უკან მიღვენებულ ლამპარს. ასეთი ლამპარი, აბა, ცხოვრების გზას როგორ გააშუქებსო?

სულხან-საბა ორბელიანს კარგად შეუმჩნევია ძველი მამა-პაპეული ადათ-ჩვეულების რღვევის პროცესი. ძველ ადათ-ჩვეულებას ასაზრდოებდა სოციალური ყოფის განსაზღვრული მდგომარეობა. ამ მდგომარეობის შერყევამ შეარყია თვითონ მორალის საფუძვლებიც. აღნიშნულის საილუსტრაციოდ საინტერესოა „ყასაბი და მყიდველი“ (161). ერთმა კაცმა ყასაბს ნისიათ სთხოვა მთელი ცხვრის ნახევარი, საფასურს შემდეგ მოგართმევთო. ყასაბმა ირონიულად

უპასუხა: „შენ არ გეკადრება სისხლიანი ხორცი გეპყრას და მიხვი-
დოდე; სადგომს მიდი, ერთის პონის ხელით შენის თმის ბეწვი
გამომიგზავნე. ვინიშნებ და [ხორცს] გამოგიგზავნიო“. გულუბრყვი-
ლო მყიდველი ასეც მოქცეულა. მოგზავნილ კაცს უასაბი მკვახედ
დახვედრია და უპასუხია: „ვაჟო! თვით აქ იყო, წვერიცა და ულ-
ვაშიც ზედ ესხა, არამც თუ თმის ბალანი, და ერთი გამოსაცოხნე-
ლი არ მივეც, და ახლა ერთის ბალნით ბევრს რად გავუგზავნიო?“

მოტანილი არაკით ავტორი ამბობს, რომ თამასუქების ჩარ-
ჩული სისტემის თვალსაზრისით, რასაკვირველია, სასაცილოა ბეწვით
ანგარიშიანობის წესიო. ამ წესს ერთგვარად ამართლებდა ფეოდა-
ლურ-რაინდული ყოფისა და კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეო-
ბის პირობები. მაგრამ, საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზ-
რისით, საქართველოს ჩამორჩენილობის მიუხედავად, სულხან-საბა
ორბელიანის დროისათვის უკვე მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა
ახალი სააღმშენებლო მეურნეობის ფორმა. ეს ფორმა კი „სალი“
ანგარიშიანობის პრინციპს ემყარებოდა. „ბეწვის“ საზოგადოებრივი
მორალის ხვედრითი წონაც ბუნებრივად ღებულობს სასაცილო
ხასიათს. პრაქტიკოსი და ანგარიშიანი ჩარჩ-ვაქარი აბა როგორ
ენდობა ჯიბე-ცარიელი მუშტრის ქედმაღლურ დარდმანდობას?
საზოგადოებრივი ცხოვრების ეს ახალი მხარეც სულხან-საბა ორ-
ბელიანმა საუცხოვო მხატვრული დამაჯერებლობით ასახა.

თავის მხრივ ვაჭრული საზოგადოებრივი წრის წარმომადგენ-
ლებს სულხან-საბა ორბელიანი ახასიათებს, როგორც ძუნწებს, გაუ-
მაძღრებს, ხარბებს, ზნეობაშელახულებს. ერთგან ავტორი მწარე
დაცინვით გვიამბობს: რომელიღაც დიდვაჭარი დააწინაურეს, მეფის
სალარო ჩააბარესო. თურმე შემთხვევით სალაროს კლიტე გაფუქდა,
ძუნწმა მოლარემ „ორი ფული არ გამოიმეტა, რათა მკედელს გაე-
კეთა“ და სამაგიეროდო—აქედან ავტორს მორალური დასკვნა გა-
მოჰყავს—თავიც წააგოვო (13). სულხან-საბა ორბელიანს არ მოსწონს
ვაჭართა ვიწრო პრაქტიციზმით შეზღუდულობა, მწერალი კიცხავს
ვაჭართა სულმოკლეობას, სიჯაბნეს და ფლიდობას. სულხანის აზ-
რით მოუწესრიგებელია ანგარებით გატაცებული ვაჭრების ოჯახური
ცხოვრება. საყურადღებო დეტალი—(ვგონებ, „ვეფხისტყაოსნით“
შთაგონებული) ფიზიკური უილაჯობისა და მოუქნელობის გამო.
ცოლები ჩვეულებრივად ღალატობენ ხოლმე თავიანთ ჩარჩ-ვაქარ
ქმრებს.

კიდევ ერთი შესანიშნავი დეტალი: სულხან-საბა ორბელიანი
ყოველგვარ სიმდიდრეზე მალლა აყენებს პური თ ს ი მ დ ი დ რ ე ს

(„ორი მდიდარი“, გვ. 80). რა თქმა უნდა, ეს დეტალი უმნიშვნელოა როდია ავტორის იდეური ზრახვების ცხადყოფისათვის. სულხან-საბა ორბელიანი გოლისტიკივლით აღნიშნავს, რომ შეუღლება-დაქორწინება ანგარიშიანობისა და ანგარების საგნად გადაქცეულა. ერთმა ხელმოკლე მეფემ თავის შვილს ცოლად მოჰგვარაო გამდიდრებული მკედლის ასული. მეფე დიდ მზითევს გამოელოდა. მკედელმა ქალს გაატანა ძვირფასი მისნური ქვა. მაყრიონის დაბრუნებისას მეფის პირველი სიტყვა ყოფილა: „ჩემას რძლის მზითევი მიჩვენეთო, ვნახო, რა მოჰყოლიაო“. ბრძანება აუსრულეს. მეფემ მისნური ქვის ძალა არ იცოდა, იწყინა: „ამიტომ ვითხოვე გლეხის ქალი, მრავალი ქონება ჰქონოდა, ბევრი მზითევი გამოეტანებინაო“. და იგი ქვა [უგნურად] ზღვაში გარდააგდო (90).

სულხან-საბა ორბელიანი სტუქსავს ხელოსნების თავგასულობასაც („ქურდი მკერვალი“ და სხვ.). ერთი სიტყვით, „სიბრძნე-სიცრუის“ წიგნი დაუზოგავად ამხელს და კიცხავს საზოგადოების ყველა ფენის მავნე ჩვევებს და ზნეობის მახინჯ მხარეებს. ავტორი ირონიულად ჰკილავს და გესლავს ყოველი ჯურის ამპარტავან, ტრაბახა და უქნელა ადამიანებს; დასცინის და ამათრახებს ზანტებს, ურეპოებს, ძუნწებს, მსუნაგებს, ფანტაზიორებს, ბაჭიებს, უგნურებს, ურჩებს, ყბედებს, უკეთურებს, პირფერებს, ფლიდებს, ლოთებს, ენატანიებს, შურიანებს, ცრუებს, ქვემძრომლებს, მოღალატე-გამცემლებს, მხდლებს და სხვა მისთანებს. მაგრამ ამასთან ავტორი უარყოფითს უპირისპირებს დადებითს, ყოველი იგავ-არაკიდან გამოჰყავს ბრძნული მორალური შეგონება, მკითხველს არიგებს, ასწავლის, მოძღვრავს.

თავისი იდეების გადმოსაცემად სულხან-საბა ორბელიანმა მიჰმართა იგავ-არაკულ ჟანრს. იგავ-არაკულ ჟანრს კი ძლიერ უხდება მხატვრული მეტყველების იუმორისტულ-სატირული ხერხი. ამ ხერხით ავტორი სარგებლობს ოსტატურად. აქა-იქ საოხუნჯო იუმორისტულ კილოს ცვლის მძაფრი ირონია და გესლიანი სარკაზმი. მაგრამ ყველაფერში მწერალი იცავს მხატვრულ ზომიერებას. არც ენა-კვიმატური გადამლაშება ახასიათებს „სიბრძნე-სიცრუეს“, არც სიტყვიერი კდემამოსილება. ცრემლნარევი სიცილის ხმაური თხზულების ძირითადი მელოდიკური ტონია. შესანიშნავია ამ მხრით სედრაქ ვეზირის მიერ კაცობაწამხდარ რუქას შეგონებად თქმული არაკი „მოტირალი და მოცინარი“ (152-153). ერთი კაცი თურმე სულმუდამ ტიროდა: „რა ვქნა, ეს სოფელი მოკლეა, ყოველნი კაცნი ამ საწუთროს საქმეს შერებიან, საუკუნო სასჯელი დაუვიწყებიათ, და მით ვტირი“ო. მეორე თურმე, პირიქით, სულ იცინოდა და თავის.

საქციელს შემდეგნაირად ასაბუთებდა: „ეს სოფელი მოკლეა, ყოველნი კაცნი ავს შერებიან, კარგს არ იქმონენ. ყოველს კაცს ვუქადაგე, ვურჩიე, ვერა დავაჯერებინერა და აწ სიცილს ძალი მივეც. მეც რომ ზრუნვით თავი მოვიკლა, რას მარგია, ან მათი რა სარგებელია?“.

სულხან-საბა ორბელიანი სედრაქის სახით მოცინარის მხარეზე დგება: „მის მსგავსად, შენთვის ვიურვე, ვიწუხე, ვინალვლე, გასწავლე... ახლა მეც სიცილს ძალი მივეცო“.

„სიბრძნე-სიცრუისა“ დაწერილია იშვიათად სუბუქი, დახვეწილი და მხატვრული უბრალოებით აღბეჭდილი ძარღვიანი ენით. სულხან-საბა ორბელიანი ქართული მხატვრული პროზის ერთერთი უბრწყინვალესი ოსტატია. დიდი ხელოვანი, დიდი სტილისტი, ნათელი აზრის ნათელი სიტყვიერი ფორმით გამომხატველი ვირტუოზია, უბადლო მწიგნობარი. სწორედ „სიბრძნე-სიცრუის“ იდეურ-მხატვრული სიდიადის შესატყვისია ავტორის ნაქედი სიტყვა: „სიტყვა საქმიანი და საქმე სიტყვიანი“—(30-31). სულხან-საბა ორბელიანი თამამად არღვევს ქართული მწიგნობრობის მრავალ საუკუნოვან ტრადიციებს. სულხანი გაემიჯნა გაბატონებულ მაღალფარდოვან მწიგნობრულ სტილს („სტილს“), მან შემოიღო და დააკანონა სასაუბრო, ხალხური კილო. ოღონდ ამ კილოს მისცა ლიტერატურული მოქნილობა და გამართულობა. სულხანმა გამოიყენა ახალი, მანამდის მწერლობაში გაუგონარი „მდაბიური“ თქმები, მოსწრებული დიალოგები, ხალხური „მარილიანი“ ანეგდოტები და სხვ. ერთი სიტყვით, სულხანმა მწერლობა დაუახლოვა ფართო მკითხველ საზოგადოებრიობას, მწერლობა დააყენა გახალხურების გზაზე. აქაც იჩინა თავი სულხან-საბას პედაგოგიურმა გულისხმიერებამ. ის როგორც დიდაქტიკოსი, ~~მორალისტი~~ ^{მორალისტი}, ფართოდ გაგებული ხალხის გულის შემატკივარი, ხალხს მოძღვრავს და ასწავლის მისთვის გასაგები, უბრალო, მაგრამ ლიტერატურულად გაკეთილშობილებური მხატვრული ენით.

„სიბრძნე-სიცრუისა“ დაწერილია მხატვრული პროზით. ესეც დიდად საგულისხმო გარემოებაა. ე. წ. აღორძინების ხანაში, როგორც უკვე ვიცით, პროზა არ სარგებლობდა საზოგადოებრივი ყურადღებით, პროზა ათვალწუნებული იყო, პროზულ ტექსტებს მკითხველი გაურბოდა. იმ დროს მხოლოდ ლექსი ფასობდა, ლექსი ითვლებოდა ლიტერატურული გემოვნების საზომად, მხატვრული აზროვნობა ლექსითი ფორმით იხატებოდა. სულხან-საბა ორბელიანი ამ მხრივაც გაემიჯნა ლიტერატურულ წარსულს, ჩინებული პოეტი—ოსტატი აუშხედრდა გაბატონებულ ლიტერატურულ გემოვნებას, არ ითაკილა პროზული სტილი, პროზას მიჰმართა, მხატვრული პრო-

ზის შედეგები შექმნა, მხატვრულ პროზას აღუდგინა დიდების დღე-ნი. „ვისრამიანის“ შემდეგ მხატვრული პროზის კლასიკური გამართულობა ქართველმა მკითხველმა მხოლოდ სულხანით იგრძნო. სულხან-საბას დიდ პოეტურ ღირსებებზე და ნოვატორობაზე სხვაგან ვლავარაკობთ¹. აქ იმას აღვნიშნავთ, რომ ცნობილთა შორის სულხან-საბა პირველია, რომელმაც თავის არსებაში საოცარი ზომიერებით შეაერთა მხატვრულად მოაზროვნე მელექსე-პოეტი და ოსტატი პროზაიკოსი. ახალი დროის მრავალი გამოჩენილი მწერალი მიჰყვება სულხან-საბა ორბელიანის მიერ არჩეულ სალიტერატურო გზას.

მთელი რიგი მკვლევრებისა (ა. ცაგარელი, ა. ხახანაშვილი, ნ. მარი და სხვ.) იმ აზრს ადგია, რომ „სიბრძნე-სიცრუისა“ გვიან არის შედგენილი, ან რედაქტირებული. ა. ცაგარელი წერდა: „Если не составление, то, по крайней мере, окончательную редакцию ея можно приурочить не к юности, а скорее зрелому возрасту, или даже к преклонным летам“². ეს აზრი საფუძვლიანად უარყო ჯერ კიდევ აკაკი წერეთელმა: „ზოგი იმ აზრის არის ჩვენში, რომ ის არაკები საბამ ევროპაში მოგზაურობის დროს მოაგროვა და რომ დაბრუნდა, გადმოაქართულაო. შემცდარი აზრია (დაყოფა აქაც და ქვეითაც ჩემია, ა. ბ.), „სიბრძნე-სიცრუე“ საბამ ყმაწვილობაშივე შეაგროვა და ევროპაში კი სიბერის დროს მოგზაურობდა³. „სიბრძნე-სიცრუეს“ ავტორის ყმაწვილობის („ქაბუკობის“) დროინდელ ნაწარმოებად თვლიან პროფ. კ. კეკელიძე⁴ და გ. ლეონიძე⁵. მართლაც, „სიბრძნე-სიცრუის“ ჩვენამდე მოღწეული ყველა სათაურიანი ხელნაწერი ასეთ წარწერას იძლევა: „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა, ნათქვამი სულხან ორბელიანისა [და არა სულხან-საბა, ან საბა-სულხან] ეამსა სიქაბუკისა თვისისა“. ამ სათაურით საგანგებოდ გახაზულია,

¹ აღ. ბარამიძე, ქილილა და დამანას ქართული ვერსიები („ნარკვევები“, I, 1932, გვ. 286—284).

² Книга мудрости и лжи (Грузинские басни и сказки XVII—XVIII стол.) Саввы.-Сулхана Орбелиани. Перевод и объяснения Ал. Цагарели, СПб, 1878, стр. VII; ср. Н. Я. Марр, Сборники притч. Вардана, I, 516; А. Хаханов, Очерки, III, 236).

³ აკაკის კრებული, 1898, მაისი, IX, განყ. I, გვ. 29—31, შენიშვნა.

⁴ ქართული ლიტ. ისტორია, II, 303.

⁵ სიბრძნე-სიცრუისა, თბ., 1928, გვ. CLXVII — CLXXVI; სიბრძნე-სიცრუისა, თბ. 1938, LXX—LXXIII.

რომ კრებული შედგენილია „სიკაბუკეში“, სულხანობის პერიოდში, მაშასადამე, ყოველ შემთხვევაში, 1798 წლამდე (სულხანის ბერად შედგომამდე). როგორც ცნობილია, სახელოვანი მეიგავე ბერად შედგომის შემდეგაც ვერ ელეოდა თავის ერისკაცობის სახელს სულხანს. ეს იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მისი ლიტერატურული შედეგრი („სიბრძნე-სიცრუისა“) სულხანის სახელით გამოქვეყნდა. „სიბრძნე-სიცრუის“ ადრინდელი ჩამოყალიბება გასაგებს ხდის მის გარკვეულ ანტიკლერიკალურ ტენდენციას. საბასეულ „ქილილა და დამანას“ კი კლერიკალური ტენდენცია ახასიათებს. დამახასიათებელია, რომ „ქილილა და დამანა“ სტილისტიკურადაც სულ სხვა პოზიციაზე დგას და იდეურობის მხრივაც ზოგიერთ ახალ ბომენტს შეიცავს (ქილილა და დამანაში უკვე საკმაოდ იგრძნობა რედაქტორის როგორც ძლიერი რელიგიური განწყობილება, ისე ერთგვარი პესიმიტური სულისკვეთება¹).

„სიბრძნე-სიცრუის“ ორიგინალობის საკითხში თითქმის არავინ დაეჭვებულა. თხზულების პირველი სერიოზული მკვლევარი, პროფ. ა. ცაგარელი ამ მხრით დიდ სიფრთხილეს იჩენდა და ასკვნიდა: „Кн. Мудрости и лжи не представляет ни перевода, ни подражания, ни даже крупного и сплошного заимствования... в целом она является произведением оригинальным, туземного, грузинского происхождения“ (XI). პროფ. ა. ცაგარელი თიქრობდა, რომ ავტორის უშუალო წყარო უნდა ყოფილიყო ხალხური სიტყვიერება, იგავ-არაკების ძირითადი მარაგი სულხანს ხალხიდან უნდა აეღო; თუმცა არც ლიტერატურული პროტოტიპის არსებობას უარყოფდა მეცნიერი-მკვლევარი. პროფ. ა. ცაგარელის მოსაზრება შემდეგში განმტკიცდა, თუმცა ნ. მარი, ცოტა არ იყოს, სკეპტიკურად შენიშნავდა: „Прежде чем пользоваться для сличения в научных целях баснями из книги мирской мудрости [ასე თარგმნის ნ. მარი „სიბრძნე-სიცრუეს“], желательно было бы установить более прочный взгляд на источники названного груз. памятника²“. პროფ. კ. კეკელიძის შეხედულებით „სიბრძნე-სიცრუის“ კრებულიდან „არც ერთი [იგავ-არაკი] საბას მიერ მოგონილი არ უნდა იყოს, უმეტეს ნაწილად ისინი ამოღებულია

¹ ალ. ბარამიძე, ქილილა და დამანას ქართული ეერსიები (ნარკვევები, I, 1932, გვ. 258—295).

² Сборники притч. Вардана, I, 516, შენ. 2.

ხალხის წიაღიდან, მხოლოდ ზოგიერთი ნასესხებია უცხო კრებულ-დან და, ცოტად თუ ბევრად, შეკეთებული საბას მიერ¹.

მართლაც, შეიძლება დასახელებული იქნას საქვეყნოდ ცნობი-ლი მთელი რიგი კრებულებისა, რომელთაც „სიბრძნე-სიცრუის“ შესატყვისი იგავ-არაკები მოეპოვებათ. ასე, მაგალითად, „ქილილა და დამანას“ ექვსი იგავ-არაკი ახლოს ემთხვევა ჩვენს კრებულს. ესე-ნია „კუ და მორიელი“ (122), „მგზავრი და გველი“ (241—245), „გლახა და ერბო“ (379—380), „მშიერი არაბი“ (427—428), „რკი-ნის მკამელი თაგვი“ (167—168), „მარტომყოფელი და ძაღლი“ (304—305)². რვა არაკს პარალელი მოეძებნება „მელის წიგნთან“³. „ბახთიარ ნამეს“ უბედური ვაჭარი, „ბარამ-გურიანის“ VII აშბავი უნადვლო კაცის თაობაზე, „ათასერთი ღამის“ სინდ-ბადის ზღაპარი მეტ-ნაკლები სიზუსტით ემსგავსება „სიბრძნე-სიცრუის“ სათანადო ტექსტებს. „სიბრძნე-სიცრუის“ რვა არაკი და-მოწმებულია ესოპეს კრებულთ („უმადური გველი“, „მელია და წერო“, „ვირი და მგელი“, „ძუნწი“, „ძაღლი, მამალი და მელა“, „მამაშვილები“, „რძის გამყიდველი“, „ენა“). ზოგიერთი პარალელი მოიპოვება „სიბრძნის სალაროსთან“⁴ („ბალხეთის მეფის შვილი და მოხუცი მებაღე“, „ბაჰრამ გური და ბროწეული“) და სხვა კრებულებთან⁵. ყოველივე ამისდამიუხედავად მხოლოდ დიდი სიფრთხილით შეიძლება ლაპარაკი, „სიბრძნე-სიცრუის“ უცხო ლი-ტერატურული წყაროების შესახებ. მაგალითად, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სულხან-საბა ორბელიანს არ შეეძლო ესარ-გებლა „ქილილა და დამანასი“ (მით უმეტეს ამის წყარო „პანჩა-ტანტრათი“). უკვე გამორკვეულია, სულხანმა სპარსულ-არა-ბული ენა არ იცოდა, რომ დედანში გასცნობოდა „ქილილა და დამანას“. ხოლო „სიბრძნე-სიცრუის“ შეთხზვისას ქართულად მოი-პოვებოდა „ქილილა და დამანას“ მხოლოდ მცირედი ნაწილი. ყო-ველ შემთხვევაში „ქილილა და დამანას“ ჩვენთვის საინტერესო ყვე-

¹ ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 304.

² გვერდები ნაჩვენებია ილია ჭყონიას გამოცემის მიხედვით (ტფ., 1386).

³ შდრ. არაკები „გველი და კაცი“, „ვირი და მგელი“, „სახამთრო და ნიგოზი“, „დედაკაცი და მამალი“, „მეფე მისი დისწული და ვაზირი“, „ვეცხ-ლის მოყვარე დიდებული“ [Притчи Вардана, 37], „ბროწეულის წვენი“, „მყვარ-ნი“ [Притчи, 361] (ე. თაყაიშვილი, მელის წიგნი, 1899).

⁴ ნაწყვეტები აქედან დაბეჭდილია „ანთოლოგიაში“ (II, 1928).

⁵ А. Цагарели (183, 188, 189, 195), კ. ქეკელიძე (II, 304—305).

ლა არაკი (შეიძლება ექვი გამოიწვიოს მხოლოდ პირველმა) ტექსტის იმ ნაწილშია, რომელიც გვიან ითარგმნა. ასევე საეკვოა დანარჩენი წყაროები. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სულხან-საბა ორბელიანი უმეტეს წილად ზეპირის გზით უნდა გასცნობოდა დასახელებულ და სხვა მის მსგავს (რა თქმა უნდა, შესატყვისი ტექსტების რიცხვი დაახლოებითაც არ არის ამოწურული) იგავ-არაკებს. სულხან-საბა ორბელიანის ძირითადი წყარო უნდა ყოფილიყო ~~თოლკლოტი~~. სულხანს შეეძლო ესარგებლა მწიგნობრული წყაროებითაც, მაგრამ ქართულ ენაზე არსებული წყაროებით. ვფიქრობ, შესაძლებელია დასახელებულიც კი იქნას „სიბრძნე-სიცრუის“ ერთგვარი ლიტერატურული პროტოტიპი. ესაა სახელგანთქმული „სიბრძნე ბალავარისა“, რომელიც IX—X საუკუნიდან მაინც ცნობილია ქართულ ენაზე. სულხანი შთაგონებულია „ბალავარის“ ტექსტით. სათაურიც კი იქიდან აქვს აღებული. გარეგნულ მსგავსებას („სიბრძნე ბალავარისა“, „სიბრძნე-სიცრუისა“) რომ თავი დავანებოთ, საყურადღებოა თვითონ საგანის არსი. ბალავარიც და „სიბრძნე-სიცრუის“ გმირებიც სიბრძნეს სიცრუის გზით გამოხატავენ, ალეგორიულად, იგავ-არაკების საშუალებით. ორივე თხზულება წარმოადგენს ფაბულურ ფონზე გაშლილ იგავ-არაკთა კრებულს. კომპოზიციური თვალსაზრისით სრული ერთგვარობაა. დიდი მსგავსებაა ცალკე დეტალებშიც: აზნესს და ფინეზს გვიან მიეცათ შვილი. ორივეს მხოლოდ თითო ვაჟი გაუჩნდა. ერთმაც და მეორემაც განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ბავშვის აღზრდას. ერთმაც და მეორემაც ბავშვი აღსაზრდელად მიაბარა საგანგებოდ შერჩეულ მასწავლებელს. იოდასათიც და ჯუმბერიც იზოლირებული იქნა მეფის საკარო გარემოდან. ორივეს ცალკე სასახლე აუგეს და იქ აღზარდეს...

ამრიგად „სიბრძნე-ბალავარისა“ და „სიბრძნე-სიცრუის“ მსგავსება უდაოა. მაგრამ თავიანთი იდეური მიზანდასახულობით ეს ორი სრულიად სხვადასხვა ხასიათის თხზულებაა. „სიბრძნე-ბალავარისა“ სულისმარგებელი, ასკეტობა-განდეგილობის მაიდეალეზელი ნაწარმოებია, ხოლო „სიბრძნე-სიცრუისა“ ადამიანის ამქვეყნიური ლამაზი და ჯანსაღი მაღალ-ზნეობითი ცხოვრების მქადაგებელი უბადლო დოკუმენტია.

მოგზაურობა ევროპაში

როგორც ვიცით, 1713-1716 წლებში სულხან-საბა ორბელიანი იმოგზაურა ევროპაში. ამის შედეგია დღიურების სახით შედგენილი მხატვრული ნარკვევების წიგნი, რომელსაც პირობითად

ეწოდება «მოგზაურობა ევროპაში». სამწუხაროდ, მოგზაურობის ტექსტს ჩვენამდე სრულად არ მოუღწევია. იწვიათია ხელნაწერებიც (დღეს-დღეობით ცნობილია მხოლოდ ოთხიოდე დეფექტური ნუსხა). ტექსტი პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ «ცისკარში» (1852, №№ 1-4). დამატებითი ნაწყვეტი ჩვენ გამოვაქვეყნეთ „ანთოლოგიის“ მეორე წიგნში (თბილ. 1938, გვ. 132—134). შედარებით უფრო სრული და ძველი აღმოჩნდა ქუთაისის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმისა და თბილისის რუსთველის სახელობის სამეცნიერო-საკვლევო ინსტიტუტის ხელნაწერები (ქუთაისისა № 271, რუსთველის ინსტიტუტისა № 30). ორივე ერთგვარია და გადაწერილია 1780 წელს. თვითონ ეს უფრო სრული ტექსტის შემცველი ხელნაწერებიც იტალიის ამბებით იწყება. ხოლო იტალიისას, როგორც ჩანს, წინ უსწრებდა საფრანგეთის აწერილობა. ყოველ შემთხვევაში, ავტორი რამდენიმეჯერ იმოწმებს პარიზის აწერილობას: „წალკოტები, როგორც ფარიზისა დავსწერე, ესეც [ლაპარაკია ბურგონიაზე] მისთანა იყო“ო (ცისკარი, № 1, გვ. 9). სხვაგანაც შენიშნულია: „მისის წალკოტის ამბები ფრანცისისა დამიწერია, მაგრამ ამისი ასე სჯობდა“ო (ცისკარი, № 3, გვ. 57). ამრიგად, „მოგზაურობის“ ტექსტის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. გადარჩენილი ნაწილი კი საკიროებს მეცნიერულ-კრიტიკულ გამოცემას¹.

სულხან-საბა ორბელიანს ცნობისმოყვარე მეცნიერი ტურისტის თვალსაზრისით აღუბეჭდია მრავალი ნახულ-განცდილი ამბავი. ავტორი საგანგებოდ აფრთხილებს მკითხველს: „რაც არ მინახავს, არ დავსწერო“ (№ 4, გვ. 73). თვითონ ამბავი გადმოცემულია მოკლედ და სხარტად: „გრძელი ამბავი თავის საწყენია“ო (იქვე, 63). დღიურებში შეტანილია მხოლოდ მთავარი და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, თორემო—შენიშნავს საბა—„ქრომი [მაგალითად] ასეთია, ასს წელს სულ იაროს კაცმა, მისს საკვირველებასა ვერც გაუვიდეს, ვერც დაასრულოს“ო (№ 1, გვ. 11).

თავისი მდგომარეობის გამო და თანამგზავრ-თანამშრომლების წყალობით სულხან-საბას დაუთვალეირებია უმთავრესად ეკლესიამონასტრები და სასულიერო დაწესებულებები. ამიტომაცაა, რომ „მოგზაურობაში“ დიდი ადგილი უკავია სწორედ ეკლესია-მონასტრების აწერილობას. აღსანიშნავია, რომ ავტორი ძლიერ გაუბრძნა ზღაპრულ-ფანტასტიური სასწაულმოქმედების ამბებს (რის შესახებაც მას ცნობებს ბლომად აწვდიდნენ), საპილიგრიმო მისტიკური განწყობილებით არ იზღუდება, რვეულში შეაქვს დასათვალეირებელი

¹ ამჟამად ასეთი გამოცემაც მოგვეპოება (მოგზაურობა ევროპაში, ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბ., 1947).

ობიექტის მართლაცდა თავისებური და ღირსშესანიშნავი მხარის დახასიათება. ერთერთ მონასტერში, მაგალითად, საბას ყურადღება შეუპყრია ღვინის საკერპოს და ის მოსწრებულად აღუწერია. მეორეგან საბას ჩაუწერია საინტერესო მოარული ლეგენდა სიმართლის ღმერთზე. გზა-და-გზა საბას დაუთვალე რებია ქსენონები, თავშესაფრები, ბიბლიოთეკები, მუზეუმები. ყველა ამის შესახებ ნამბობია დაკვირვებულად და ცოცხლად. ერთგან საბას დიდის ინტერესით აღუწერია თავისი შთაბეჭდილება ზოოლოგიური მუზეუმიდან (ცისკარი, № 2, გვ. 22). კონსტანტინეპოლის შესახებ მოგზაურს შეუკრებია საყურადღებო სტატისტიკური ცნობები. სხვათა შორის, ამ განთქმული ქალაქის შესახებ საბა შენიშნავს: „დიდი ქალაქია და მრავალი შენობა [აქვს], მაგრამ საფრანგეთიდან მოსულს აღარ მოგვეწონა“ო (№ 4, გვ. 76). აქა-იქ საბა გვიანბრებს ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობის თაობაზე, აღწერს ჰავას, მოსახლეობის საქმიანობას, ყოფა-ცხოვრებითს მხარეებს, პოლიტიკური წყობილების ფორმებს, მმართველობის წესებს და ა. შ. ქალაქ ჯენევის [ე. ი. გენუას] შესახებ მოგზაურს შეუნიშნავს: „დუკას ორს წლამდინ დასმენ, მერმე გამოსცვლიან. პაპლიკა [ე. ი. რესპუბლიკა] ეწოდება“ო. საბა განცვიფრებაში მოუყვანია გენუას სიმდიდრესა და სიმშვენიერეს: „ჯენევის ეკლესიისა და მონასტრების საქმემ გამაცვიფრა. გარედამ ფრანცისის [ე. ი. პირიზის] შენებულობა სჯობდა, მაგრამ შიგნიდამ ამისი“ო, ხოლო—უმატებს ავტორი—„ზოგი ასეთები რამ ვნახე, არც ფრანციცის მეფის სახლში მინახავს“ო.

შედარებით უფრო დაწვრილებით ჩერდება საბა სამხრეთ იტალიაზე. ავტორს დიდის გულისხმიერებით აღუწერია იქაური პრიმიტიული ხომალდები, მძაფრი ქარები, ბუნება, ჰავა... სანიმუშოდ აქ მოვიტანთ სუბტროპიკული კუთხის შემდეგ აწერილობას: „მალთა დიდი თბილი ადგილია. დეკენბერში იასამანი და ყვავილები ყვაოდა. ლელვს გასცვივოდა ფურცელი, თვარა ვენახს ისევ ესხა. არც თოვლი, არც თრთვილი, არც ყინვა არ იცის იქაურმა ზამთარმა. რა ჩრდილის ქარი აქროლდება, ცოტა რამ სიცივე შეიქნება. ზაფხულს მეტად ცხელს ამბობენ. სულ კლდება, ვაკე და ყორე. მრავალი გველია და ვერას ავნებს კაცსა. უნაყოფოა. სადაც წალკოტია, ნარინჯ-თურინჯი დგა, თვარა უწალკოტოდ ხე არსად არის. ზამთარ სულ მწვანეა. ბალახი ზაფხულ არ იქნებაო სიცხისაგან“ (№ 4, გვ. 71).

საუცხოოდ გადმოსცემს საბა ოსმალთა მოხელეების, განსაკუთრებით მებაჟეების, თავგასულობას, ზღვის თუ ხმელეთის მეკობრეთა

თარეშის ამბავს, საერთოდ შავ ზღვაზე და მცირე აზიის ნაპირებზე მგზავრობის არაჩვეულებრივ სიძნელეს და ხიფათს. რა თქმა უნდა, ავტორი არ ივიწყებს დღიურებში აღბეჭდოს იქაური ქაეისა და ბუნების დამახასიათებელი სურათები: „წვიმა და ნისლი, ღამე და ავი დაღმართი“... ამასთან ყაჩაღები, აბრაგები... მალარიული სნეხა, უძლურება: „ბერიკაცი და სნეული - და მაცხელებდა“ო...

როცა ნახული აღგილი, თუ საგანი, საბას აგონებდა რამე მშობლიურს, ჩქარობდა ესეც გულმოდგინედ აღენიშნა დღიურში: „ვაკე [იყო] უფლისციხისა მსგავსი“. ანდა „ასეთი ღვინო იყო, რომ ატენურის ღვინის მსგავსი“ო. ერთგან ნახული ძვირფასი წითელი იაგუნდის თვალი საბას შედარებული აქვს ხახულის ღვთისმშობლის თვალთან (№ 3, გვ. 51). პაპის ბიბლიოთეკაში საბას ბეჯითად უძებნია ქართული წიგნები, მაგრამ „ვერ ვიპოვე“ო, მწუხარებით დასძენს (№ 2, გვ. 24).

სულხან-საბა ორბელიანის მოგზაურობა ევროპაში მხატვრული დოკუმენტური პროზის პირველი და შესანიშნავი ნიმუშია ქართულ ენაზე. ენობრივი სისადავე და სტილებრივი ეკონომია „მოგზაურობის“ დამახასიათებელი ნიშნებია. „მოგზაურობის“ წიგნით სულხან-საბა ორბელიანმა ქართულ მწერლობაში დამკვიდრა მანამდის უცნობი ლიტერატურული ჟანრი. წემდეგში საბას ამ მხრივაც მრავალი მიმდევარი გაუჩნდა. არსებითად საბას გზას აგრძელებენ ვახტანგ ორბელიანი, ტიმოთე გაბაშვილი, იონა გედევანიშვილი, გიორგი ავალიშვილი და სხვები.

* * *

სულხან-საბა ორბელიანის პოეტურ შემკვიდრეობაზე ვრცელი საუბარი გვაქვს გამოკვლევაში „ქილილა და დამანას ქართული ვერსიები“ (ნარკვევები, I, 1932) და აქ აღარ გავიმეორებთ. „ქილილა და დამანას“ გარეშე, როგორც შესავალშიც აღვნიშნეთ, საბას ლექსებიდან ჩვენ დრომდე მოღწეულია ძლიერ უმნიშვნელო რამე, სახელდობრ, სამი სტროფი, თეიმურაზ პირველის „ქეთევან დედოფალში“ ჩართული, ანბანთქება (ე. თაყაიშვილი, Описание, II, 153, 210), სასულიერო შინაარსის ფრაგმენტი (ა. ბარამიძე, I, 208) და ერთიც ორ სტროფიანი ნაწყვეტი, რომელიც დაუცავს „მოგზაურობის“ ხელნაწერებს. სულხან-საბა ორბელიანის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე სასულიერო საეკლესიო ხასიათის მრავალი ნაშრომი (პროფ. ა. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, I, 371-372).

დავით გურამიშვილი

სიბრძნე უდროოდ კაცს არ აბერებს,
თუ გული მთლად აქვს, კიდევ ამღერებს
დავით გურამიშვილი.

უკვე ერთი სრული საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც მაშინ ახალგაზრდა აკადემიკოსი მარი ბროსე სამეცნიერო აკადემიის ახლად დაარსებული ქართული ფილოლოგიის კათედრიდან ამბობდა: „Хотя я далек от того, чтобы считать Давида [Гурамишвили] поэтом первого разряда; однако здравая философия, которою дышат его произведения, его религиозные выражения, его благопристойная веселость, наивная простота его слога,—все это пазначает ему почетное место между писателями его народа“.¹ ბროსეს თავის სიტყვაში გათვალისწინებული აქვს გურამიშვილის ბიოგრაფიის მთავარი ხაზები. ბროსეს შემდეგ მრავალი მკვლევარ-კრიტიკოსი შეეცადა პოეტის ცხოვრებისა და შემოქმედების საკითხების გარკვევას (ბოლო დროს ამ საქმეში ჩაებნენ უკრაინელი მწერლებიც), დადგენილია გურამიშვილის მრავალი უცილობელი ბიოგრაფიული ფაქტი, დაზუსტებულია „დავითიანის“ იდეურ-მხატვრული რაობის ცალკეული მხარეები; მაგრამ მაინც გვაკლია ცოტად-თუ-ბევრად სრული მონოგრაფიული გამოკვლევა.² ჩვენი ნარკვევის მიზანია უკვე მოპოებული, თუ ახლად დადგენილი, ფაქტობრივი მასალის ნიადაგზე მთლიან ასპექტში წარმოადგინოს გარდასულ დროთა დიდი ქართველი მწერლის ცხოვრებისა და შემოქმედების მთავარი მომენტები.

I

დავით გურამიშვილი პირველი პოეტია საქართველოში, რომელსაც ავტობიოგრაფიული ფაქტები თავისი მხატვრული შემოქმედების

¹ ЖМНП, 1838, VIII, 329.

² ამ მხრით საპატიო გამოწაკლისს წარმოადგენს თავის დროისათვის ჩინებულად შესრულებული შრომა თედო ქორდანიაძის: „დავით გურამიშვილი და მისი დრო“ („ივერია“, 1880, №№ 1,2; 1882, №№ 1,2). თლონდ აქ განხილულია გურამიშვილის მხოლოდ ბიოგრაფია.

საგნად გაუხდია. ზოგჯერ უშუალოდ („ჭირი ქართლისა“, ლირიკული ლექსები), ზოგჯერ წუთისოფლის წინააღმდეგ მოპაექრე კაცის სახით („კაცისა და საწუთროს ცილობა“) და ზოგჯერ შემგონებელი მამის პირით („ქაცვია-მწყემსი“) გურამიშვილი მოგვითხრობს თავის ცხოვრების ამბებს... პოეტი ჰკუთვნებია გურამიშვილთა ცნობილ არისტოკრატიულ ოჯახს, რომელიც მახლობელ ნათესაურ კავშირში ყოფილა ქსნის-ერისთავთა გვარეულობასთან. დაიბადა დავითი საგურამოში, სახელდობრ, საგურამოს გორის უბანში („მე ვიყავ ერთი თავადი, მოსახლე გორის-უბანსა“). პოეტის დაბადების თარიღი ზუსტად ირკვევა „კაცისა და საწუთროს ცილობით“. საწუთრო, სხვათა შორის, ეუბნება კაცს (—დავით გურამიშვილს):

დასაბამითგან მოგითხრა რიცხვი ჩემისა ხნისაო:
შვიდ-ათას-ორას-ოთხმოც-და-ორისა მე ვარ წლისაო,
შენ მე საწუთროს მეძახი, წლისა სამოც-და-ცხრისაო.

დასაბამითი წელთაღრიცხვის 7282 წელს, ანუ ჩვენი ერის 1774-ს, გურამიშვილი ყოფილა 69 წლისა. იმავე თხზულებაში საწუთრო მეორეგანც აყვედრის პოეტს თავის ხანდაზმულობას (39):

სამოც-და-ცხრის წლის კაცი ხარ, ეგ რად არ იცი შენაო?

მაშასადამე, დაბადებულა გურამიშვილი 1705 წელს. ბოლო დროს უკრაინის არქივებში აღმოჩნდა პირდაპირი დოკუმენტური მოწმობა პოეტის დაბადების თაობაზე. მთავრობის განკარგულების თანახმად, 1782 წელს გურამიშვილს საკუთარი ხელმოწერით მიუცია ცნობა თავისი ოჯახის წევრთა შემადგენლობაზე და წლოვანებაზე: „По силе состоявшегося 1781 года, ноября 16 числа... манифеста, дал сию сказку о себе и семействе своем... по самой истине без всякой утайки.“ თვითონ ეს „сказка“ შედგენილია 1782 წლის 17 აგვისტოს, როდესაც დავითი 76 წლისა ყოფილა. ამრიგად, თუ ამოსავალ წერტილად მივიღებთ აღწერის თარიღს, მაშინ დავითის დაბადება მოვა 1706 წელზე. მაგრამ ვფიქრობთ, რომ შეუსაბამობას მაინც არ უნდა ჰქონდეს ადგილი. „თხრობაში“ ორი თარიღია აღნიშნული: ერთი მანიფესტისა, რომლის საფუძველზედაც არის შედგენილი აღწერილობა, მეორე—აღწერის ფაქტიური განხორციელებისა. პირველი უჩვენებს 1781 წელს, მეორე 1782-ს. ამიტომ შესაძლებელია, რომ პოეტის წლოვანება მანიფესტის თარიღს ეფარებოდეს, ანდა განსხვავებას ქმნის თვის ანგარიში. ერთი სიტყვით,

შეიძლება შეეკოდ ჩაითვალოს, რომ დავით გურამიშვილი დაბადებულია 1705 წელს. „თხოვრებაში“ დავითი იწოდება „ეგორგიევის“ შვილად. ეგორგი იგივე გიორგია.

პატარა დავითი აღსაზრდელად მიუბარებიათ ძიძისათვის. ღვთაების პირით პოეტი ერთგან ასე მიჰმართავს თავის თავს:

მიგილე, ძიძას მიგგვარე, ძუძუს მოგკიდეო,
გასვი, გაქამე, ჩაგაცვი, ჩჩვილი გაგზარდეო.

წუთისოფელსაც აყვედრის გურამიშვილი, რომ დედამ „სხვას მიძეცა ქირით, ფასითა ძვირით“ო და „ბევრჯელ მატირით მუცლისა მშივრით“ო. ძიძა მდებოთაგანი უნდა ყოფილიყო, ღარიბ-ლატაკი, რაკი პოეტი ჩაუვის ხშირ სიმშვილობაზე. პოეტი სწორედ ბავშვობის დროს, ძიძისას უნდა გასცნობოდა და დაახლოვებოდა იმ გლეხურ-მწყემსურ სოციალურ ფენას, ღრმა მოხუცებისას რომ ასე მშვენივრად ასახა „ქაცვია მწყემსში“.

როგორც თავის ადგილას აღნიშნულია, XVIII საუკუნის ოციანი წლებიდან ძალზე აიწეწა საქართველოს ცხოვრება (ვახტანგის ეპოქა). ეს იყო დავითის ყრმობისა და ქაბუკობის ხანა. ამიტომაც ბავშვს შესაფერისი განათლება ვერ მიუღია. თვითონ დავითი ასე გვიამბობს „ქაცვია მწყემსით“:

. . . ჩემსა ყრმობაში
სულ გარს მტრად გვადგა თურქ-ყიზილბაში;
მით იკლო სწავლამა, ჩვენში ლექთ დავლამა
წიგნნი წარსტყვენა.
დარჩნენ უწიგნო ბერებ-ხუცები,
ჩემის დროს ყრმანი უწვრთელ-უცები.

შვილის თხოვნაზე ასწავლოს რაიმე მცნება, მამა (—გურამიშვილი) მიუგებს:

არც მე ვარ სწავლით კარგად ნაზარდი.

.
არც მე მაქვს, შვილო, ცოდნა მაგდონი,
ძლივ მისწავლია ან-ბან-გან-დონი.

რა თქმა უნდა, გურამიშვილის ეს განცხადება დიდი კრძალულობისა და თავმდაბლობის შედეგია. ნიჭიერ და მზუყაით ბავშვს.

წიგნი ხელიდან არ გაუვდია, თვითგანვითარების გზითა, თუ შინაური მწერთელ-მასწავლებლის დახმარებით მას ადრითგანვე საუცხოოდ შეუსწავლია ძველი ქართული მწიგნობრობა, ხოლო შემდეგში განათლებული ტექნიკოსიც გამხდარა. დავითი კარგად გაიწაფა სამხედრო საქმეშიც.

2

დავით გურამიშვილი ადრე ჩაბმულა პოლიტიკური ცხოვრების ორომტრიალში. დავითი, როგორც ირკვევა, ვახტანგს თანაუგრძნობდა. მაინცდამაინც ის მონაწილე ჩანს ქართლის ბრძოლებში მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგ, კერძოდ დავითს მონაწილეობა მიუღია დიდ ბრძოლაში გორის ციხესთან 1724 წელს უშუალო შთაბეჭდილებით უნდა იყოს გამოწვეული პოეტის მწარე სიტყვები ზედაველში დამარცხებაზე:

ვაი მე, ამის სათქმელად პირი გამიხდა წკალტევით!
არ იმართოდა ლაშქარი ზედაველაზე დატევით;
მათ ჩვენმან ჯარმან აჯობა პირველ მისველაზე შატევით,
მაგრამ ბოლოს კი დამარცხდა შინათვე ნალალატევით.
ვაი იმ დღეს !

ვახტანგის საბოლოო დამარცხების შემდეგ ქართლი სათარგმომო მოედანი გახდა შინაური, თუ გარეშე მტრისა. გურამიშვილისავე სიტყვებით:

თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზ, ლილივი, დიდო, ქისტი, სრულად ქართლის მტერნი იყვნენ, ყველამ წაკრა თვითო ქიშტი. მერმე შინათ აიშალნენ, ძმამ მოუღვა ძმასა ყისტი...

მუდმივი თარეშისა, რბევისა და ძარცვა-გლეჯის პირობებში შეუძლებელი გახდა ბარში ცხოვრება. მოსახლეობა ტყეებსა და მთებში იხიზნებოდა. თავის მამულიდან გახიზნულა გურამიშვილთა ოჯახიც, ლტოლვილებს თავი შეუფარებიათ ნათესაებთან ქსნის ხეობაში, სოფელ ლამის-ყანას:

ქვეყნის წახდენის მიზეზით ვსცხოვრებდი სხვის ქვეყანასა,
სადაც უხმობენ სახელად, ქსნის-ხევზე, ლამის-ყანასა.

მძიმე იყო და საზარელი ის დრო. განსაკუთრებით აუტანელი გახდა ლექთა თარეში. ლექების პარტიზანულ-ბანდიტური ბრბოები ჯგუფ-ჯგუფად გადმოდიოდნენ დაღისტანის მთებიდან, მშვიერი მგლებივით დათარეშობდნენ მთელ ქართლ-კახეთში, ყაჩაღურად ესხმოდნენ თავს მშვიდობიან მოსახლეობას, აწიოკებდნენ, არბევდნენ, ტყვედ იტაცებდნენ. ქვეყანა გადაშენდა, გავერანდა. ხელისუფლება უძლური იყო ლექების ასალაგმავად, კიდევ მეტი, ხელისუფლების ზოგიერთი წარმომადგენელი თვითონ იწვევდა მარბიელ ბრბოებს მოპირდაპირეებთან ანგარიშის გასასწორებლად. ფეოდალური წრეები შინაგანი კინკლაობით იყვნენ გართული. ქვეყნის ბედი ჩალად ფასობდა. უპატრონოდ იყო მიტოვებული ისედაც კარმიდამოდან აყრილი ხალხი.

ლექების-თაყეშის-მსხვერპლი გახდა დავით გურამიშვილიც. ერთხელ ზაფხულში, დილა ადრიან, ის, თურმე, მუშებს ელოდა ყანაში. წყაროსთან მყოფ დავითს მოულოდნელად ტყიდან თავს დაეცა ხუთმეტი კაცისაგან შემდგარი შეიარაღებული ლექების ჯგუფი. დავითი შეუპყრიათ და ტყვედ წაუყვანიათ შორეულ მთებში:

შემიპყრეს, წამომიყვანეს, ხელ-ფეხს მომიღვეს გენია,
გარდმომატარეს ასი მთა, მინდორი ცხრა იმდენია;
მუდამად თვალთა ნაკადი მდულარე ცრემლი მდენია,
მაქამეს ღუმა და ხალი, მახვრიტეს ხინკლის წვენია.

ნებიერი არისტოკრატი მალე უარეს ყოფასაც შესწრებია. მონხიბლავი უბრალოებით მოგვითხრობს გურამიშვილი ქვევითაც: „არა ღირსთა ღირსეულად მიმსახურეს“ო. ხოლო იმის სანაცვლოდ „არც მასვეს და არც მაქამეს, არც ჩამაცვეს, არც დამხურეს“ო. თითქოს ამასაც კი შერიგებია ჩვენი პოეტი, მაგრამ როცა განუზრახავთ მისი ტყვედ გაყიდვა, მაშინ თავი გამოუდვია და გაპარულა. გაპარულა და ისევ დაუქერიათ, კიდევაც შესაფერისად დაუსჯიათ ურჩი პერობილი.

გავეპარე, დამიქირეს: „რათ წახველო“ — დამპალურეს.

ამის შემდეგ დავითი ჩაუგდიათ ბნელ და ნესტიან ორმოში მშვიერ-მწყურვალ, ტიტველი. ფიზიკურსა და მორალურ ტანჯვასთან ერთად პოეტს სულიერ ტკივილებს უორკეცებდა მშობლიური კერისა და მშობლიური ქვეყნის ბედკრული ყოფა. პოეტი თავდავიწყებას მისცემია, კვლავ გადაუდგამს სახიფათო ნაბიჯს, მეორედ გაპარუ-

ლა. თერთმეტი დღე-ღამის განმავლობაში ის უგზო-უკელოდ დაე-
ხეტებოდა დაღესტნის ხრიოკ მიდამოებში. ფეხ-შიშველი, ტანთ-
შემოდარცული („კოჭამდის სეტყვას ვაპობდი, ფეხები მაქვნდა შიშ-
ველი“, „მუხლთ ქვეით გავხდი შიშველი“...) სუსხიან ღამეებში ცივ
ნაპრალებს ანდობდა თავის მღელვარე ზრახვებს და ბნელ გამოქვა-
ბულებს უამბობდა თავის საშინელ წუხილს. დაღესტნის შემზარავი
ქექა-ქუხილი და ქარიშხლიანი სეტყვა უმძაფრეს განცდებს აუშლის
და მთელი სიმძლავრით აგრძნობინებს პოეტს მზის მხურვალეობის
მაცოცხლებელს და შემოქმედებითს ძალას. სწორედ აქ აღწევს ზე-
ნიტურ მწვერვალებს რელიგიური საბურველით შეფუთვნილი დავი-
თის ზვიადი ასტრალური ჰიმნები... აქვე დიდი სიღრმითაა აღბეჭ-
დილი დავითის მძაფრი ირონია, მაგალითებრ:

თუმც არ მეჭამა მე პური თბილ-თაჯა ჯავახურია,
არც მესვა ღვინო კახური, არ ვიყავ ნაბახურია;
ათას დღის მშიერს მომერთვა სადილი საკვეხურია:
მოუწევარი კვინჩხი და მქებახე მე კოწახურია.

მისტიკური შიშით შეპყრობილი პოეტი მაინც არ ჰკარგავდა
იმედს ღვთის „მადლიანი კალთისას“ და გზას განაგრძობდა. თუმცა
იმასაც კი ირწმუნება, რომ: „სულია ღვინო კეთილი, ხორცი ქურჭელი
მყრალია“ო, მაგრამ ყველაზე ძლიერ მოთხოვნილებებს სწორედ ეს
„მყრალი ქურჭელი“ ადგენდა. პოეტიც იძულებული ხდებოდა „მად-
ლიან“ ოცნებას განშორებოდა და რაიმე საკვები ეძებნა ჯავნარში.

დიდი ვაი-ვაგლახის შემდეგ, მეთორმეტე დღეს დავით გუ-
რამიშვილი დაეშვა ჩრდილო-კავკასიის დაბლობში. აქ ბედმა შემ-
თხვევით არგუნა კიტრი და საზამთროს მტვრიანი ნაჭერი, დავითი
მდინარის პირას მისულა საზამთროს გასარეცხავად, მაგრამ უღმო-
ბელი განგების განჩინებით მისი უკანასკნელი იმედი წყალს წაუღია.
სიმპტომაურია, რომ უაღრესად მორწმუნე დავითს, კუკის წვით
შეზარებულს, გულის სიღრმიდან აღმოხდომია ღვთის წრფელი
საყვედური:

ღვთისაგან გულსა შემაკლდა, ვაყვედრე, ასე ვიტირე:
თუ ზომეც, რათა წაჰართვი, აწ ასე რად გავიწირე?!

მძაფრი იუმორით აწერს გურამიშვილი ჩალაში ღამის თევის
ამბავსაც:

წაველ, უკუ-ვსწევ ჩალასა, სად უფრო იყო ხშირია,
 ღმერთმან თქვენს მტერთა შეყაროს, რაც მე ამიტყდა ქირია;
 წამოდგა კოლოს ლაშქარი, რა შეესძარ ჩალის ძირია.
 მე დამარჩობდენ უცილოდ, თუ არ დამეცა პირია.

მდინარე თერგის პირას დავითს ხალხი დაუნახავს და ზარებიც
 ხმა სმენია. ეკლესიასთან მიჰრილა, პირჯვარი გადუწერია. იქ მყოფთ
 გლახკად მიუჩნევიათ. ერთმან, თურმე, მეორეს წასჩურჩულა: „დაი
 ხლებაო, ლაზარი“. „ხლებას“ გაგონებამ „სიხარულის თავზარი“
 დამცაო, გვიამბობს პოეტი. მიმხვდარა, რომ რუსებთან ჰქონია საქმე
 („რუსულად ხლება“ პურს ერქვა, უწინვე გამეგონაო). აწ კი თავი-
 სუფლად ამოისუნთქა განაწამებმა (რუსეთში გურამიშვილს ეგულ-
 ვებოდა ვახტანგი და მისი დიდი ამაღა). ვილაც „ფხოველელ იან-
 ვარას“ თარჯიმნობა გაუწევია, თავგადასავალი გამოუკითხავთ,
 პატივით მოპყრობიან. იმ დროს თერგის, ყიზლარის და სოლალის
 (—წმიდა ჯვრის ციხე) მიდამოებში ბლომად ესახლა ლტოლვილი
 ქართველობა. ალბათ, პირველად ამათ ეწვია გურამიშვილი. მაგრამ
 აწ ის ძალიან ძუნწობს, ლაკონიკური ქრონიკული შტრიხებით
 გადმოგვცემს მხოლოდ:

შევამოკლო, აწ რა მერგო, რაც ვიუბენ ამდენს ხანსა?
 თერგიდამე სოლალს წაველ, სოლალიდამ აშტარხანსა,
 მუნით მოსკოს, მეფე ვახტანგს, ბაქარს—შანაოზსა ხანსა—
 ვიახელ და თაყვანი ვეც.

3

სანამ დავით გურამიშვილის შემდეგი თავგადასავლის თხრო-
 ბას განვაგრძობდეთ, საჭიროა დაახლოვებით მაინც დათარიღდეს.
 მისი ტყვეობისა და რუსეთში გაპარვის ამბავი. პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი ს
 თქმით: „რომელ წელს ჩავარდა [გურამიშვილი] ტყვედ და რამდენ
 ხანს იყო, არ ვიცით“¹. თედო ჟორდანიას მოსაზრებით კი:
 „არსაიდან სჩანს, თუ რომელ წელს შეემთხვა პოეტს ეს უბედურება;
 მაგრამ უეჭველია, რომ ეს მოხდა ზედაველის (გორის ახლო) ომი-
 ნობის შემდეგ, ე. ი. შემდეგ 1724 წ., ზაფხულში. მაშასადამე, 1725.
 წელს, ან ერთი თუ ორი წლის შემდეგ. უფრო დასაჯერებელი კია,

¹ დავით გურამიშვილი და იმის დავითიანი, დავითიანის მეორე გამოცემა, თბ., 1881, გვ. VII.

რომ ეს მომხდარიყოს 1725 წელს, როდესაც პოეტი მეოცე წლის ქაბუკი იყო¹. 1725 წელს დებს მ. ჯანაშვილი და პროფ. კ. ქეკელიძე. ხოლო ალ. ხახანაშვილი ყოველი პირობის გარეშე 1724 წლის სასარგებლოდ წყვეტს საკითხს². აკად. ბროსე უფრო შორს მიდიოდა, მისი ცნობით დავით გურამიშვილი დატყვევებისას თითქოს 16-17 წლისა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ, ეკონებ, არც აკადემიკოსს სჯეროდა ამისი სისწორე, რადგან საგანგებოდ შენიშნავს: „Если справедливо мне рассказывали“³.

გურამიშვილი ვახტანგს მოსკოვში 1730 წელს წარდგომია. პოეტი თვითონ გვიამბობს (მოსკოვში ჩასვლის შემდგომად):

ექვსის წლით წინათ ჩემს უწინ ქართლიდამ წაბრძანებულნი,
რა მიველ მესკოს, ვიხილე მეფე და ქართველთ კრებულნი.

როგორც ჩანს, დავითი დაუყოვნებლივ გამგზავრებულია თერგიდან ასტრახნისაკენ და ასტრახნიდან მოსკოვისაკენ. თერგში ჩასულა ის ზაფხულის მიწურულში, თუ შემოდგომის დასაწყისში (ყურძნისა და საზამთროს მოწევის დროს). საფიქრებელია, რომ დავითი ადგილობრივ არ დაიზამთრებდა და ვახტანგის მსგავსად დროიანად შეუდგებოდა შორეულ მგზავრობას. იმ დროს თერგიდან მოსკოვამდე მგზავრობას სჭირდებოდა დაახლოვებით 6 თვე. ამის მიხედვით პოეტის თერგში გადასვლის (და, მაშასადამე, ტყვეობიდან გაპარვის) თარიღად უნდა მივიჩნიოთ 1729 წლის შემოდგომა. მართლაც, დაბეჯითებით ძნელია იმის თქმა, თუ სახელდობრ რამდენი ხანი დაჰყო პოეტმა ტყვეობაში. მაგრამ არსაიდან ჩანს, რომ ეს ტყვეობა მაინცდამაინც ხანგრძლივი ყოფილიყოს. პირიქით, დავითს იმთავითვე უმძიმდა ტყვეობის რეჟიმი და ამიტომაც გაპარვას იჩქაროდა. ყოველ შემთხვევაში, ტყვეობა ორ წელს მაინც ვერ გადასცილდებოდა. ამგვარად, ჩვენი აზრით, გურამიშვილის დატყვევებას ადგილი უნდა ჰქონოდა დაახლოვებით 1727 წლის ზაფხულში, 1725 წელი მეტად ნაადრევია, მით უმეტეს 1724, ან ამის უწინარესი დრო.

დავითი ტყვედ იყო სოფელ ოსოქოლოში:

¹ ივერია, 1880, № 1, გვ. 254.

² Очерки, III, 203.

³ გვ. 322.

მე ეს მიმძიმდა მხარ-შეკვრით მოეყვანდი ოსოქოლოდა-ო.

4.

ვახტანგის კარზე დავითი პატივით მიუღიათ და საპასუხის-შეგებლო თანამდებობაზედაც დაუნიშნავთ, სახელდობრ, დავითი განაწესეს იარაღის საწყობის გამგედ, ანუ ჯაბადარ-ბაშად.

ვახტანგის საქმიანობას ჟღერს კიდევ პრაქტიკულად საქიროებდა რუსეთის მთავრობა აღმოსავლურ პოლიტიკასთან დაკავშირებით. ამიტომაც იყო, რაჟმ ქართლის ყოფილ მეფეს მრავალრიცხოვანი ამალითურთ შედარებით გულუბვად უმასპინძლდებოდნენ. ვახტანგის კარს თითქმის არ აკლდა ადრინდელი ბრწყინვალება. დავით გურამიშვილს სახელი გაუთქვამს სადღესასწაულო მეჯლისებში პოეტური შეჯიბრებისას. დავითს აწერილი აქვს ერბერთი ასეთი შემთხვევა, შაირში გაჯიბრება ვილაც ჯავახიშვილთან:

ჯავახიშვილს გამალექსეს, მოშაირეს ჩემებრ ცუდსა,
პირად მქლესა, ტანად ხმელსა, ვით ნუერიანს ხესა მრუდსა;
რაც მე უთხარი, მას მიაჩნდის ვით ნარცეცხლა უკან კუდსა,
ბევრჯელ ასე იმწვიტინის, კოტვით ძირს დასცემდის ქუდსა.

დავით გურამიშვილს მაშინ ანებივრებდნენ და ალაღებდნენ, ასაჩუქრებდნენ ძვრუფასი სამოსელით (ხალათით, ქათიბით, ახალუხით და სხვ.), თუ სამკაულით. იმ დროს უნდა ეკუთვნოდეს დავითის მოსწრებული „ზმიანი შაირები“¹. პოეტის იმდროინდელი განწყობილების ამსახველია დავითის ერთი პირდაპირ წარმართული ლექსი „სიმღერა“ (რომელ არს ამისი ხმა რუსულად: „ახ, სკოლკო ცველა ვ ლეტახ მოლოდინ“). თავისი არაჩვეულებრივი ინტერესის გამო ამ ლექსს ქარბად დავესესხებით.

ვა, რამდენი ყვავის ზაფხულს ახალნი!
არ ვიცოდი ჯავარი დროთა, ავთ ხანი;
ბაღად ვიჯდი მასთან, ვისაც ვყვარობდი,
ვარდთა სუნით, ყვავილთ ქვრეტით ვხარობდი;
არა მაქვენდა კვენესა, ვაი დავიში,

¹ დავითიანი, V გამოცემა, აღ. ბარამიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, ტფ., 1931, გვ. 178-179.

არცა წარწყმენდისა ჩიდი და შიში,
 ვნაღვლობდი არასფერსა...
 ცხოვრებასა ჩემსა მით ვატარებდი,
 მოყვარესა ჩემსა თავს ვაყვარებდი,
 განვსცხრებოდი, ვიწვევებდი, ვიხარებდი,
 ჯავრთა და სევდათა მე ვიქარვებდი
 მას ბაღში შექცევითა...

წარმტაცი მოგონებებით თავბრუდასხმული პოეტი მწარე ნაღველით უბრუნდება თავის ცხოვრების დაისს, ჩივის ფიზიკურ უძლურებასა და სიბეჩავეს, სიმწუხარეს, სიმარტოვეს, მიუსაფრობას. მართალია, მოხუცი მორალისტი მისტიკოსი თავის გამოცდილებას ანდერძად უდებს ჩამომავლობას, მაგრამ საკუთარ ყოფას ვერაფრით შეუღლის. გურამიშვილი ქვევით განაგრძობს:

შამადგომამ მოუწოდა ყინვასა,
 სიყვითლესა და ფოთოლთა ცვიენასა;
 მამეშალა მე მით წუთისოფელი,
 წამიხდა კირნახული...

აწ გაფთხილდით, ვისაცა კეჟეა გქონდესთ,
 რომე არა წარსწყმდეთ,—სულითა ცხონდეთ,—
 ჩემსავეთ ნუ მოსცდებით . . .
 ვაი მოკლებულსა, სიბერით ბრმასა!
 ნეტავი მატებულს მოზარდსა ყრმასა!

ეს ლექსი მშვენიერი ჰიმნია ახალგაზრდული სიჯანმრთელისა, სიხალისისა და უდარდებლობისა. აქ მკაფიოდ აღბეჭდილია პოეტის ახალგაზრდული პერიოდის ტრფობით და განცხრომით სავსე ცხოვრების ანალები. მეორეგანაც გურამიშვილი დაბეჯითებით ამბობს:

ვიცნობ, მეც ვიყავ სოფელსა განცხრომასა და შეებასა,
 მიყვარდა, კარგად მიმაჩნდა, ვცდილობდი არ გაშვებასა...

დავითი უნდა ყოფილიყო კარგი მომლხენი და მომღერალი (და სწორუპოვარი დეკლამატორი). როგორც ქვევით დავინახავთ, „დავითიანის“ ლირიკული ნაწილი (და თვით პოემა „ქაცვია მწყემსი“) ჩვეულებრივად შეწყობილია სასიმღერო მოტივზე. ერთგან.

პოეტი კიდევაც იუწყება სასიმღერო ლექსის დაკვეთის თაობაზე („სიმღერა დავით გურამიშვილისა, ტყუეობიდან გამოსვლის დროს):

ვინც რომე სახლში შემიშვა, გამათბო, გამაშუშაო.
დამიდგა კარგი სადილი, წინ ღვინით სავსე შეშაო,
მან შემიკვეთა: იმღერე, დავით, ის ჩემო ყურშაო!»
— კვლავ შენ მე რასაც შემიკვეთ, ვიქნები შენი ზუშაო.

მაგრამ დრონი იცვალნენ.

5

დავით გურამიშვილი პირდაპირ არაფერს ამბობს თავის სამიჯნურო თავგადასავალზე (ალბათ, ამიტომაც საქმის ამ მხარეს პოეტის არცერთი ბიოგრაფი არ შეხებიდა), მაგრამ ერთგან სრულიად გულახდილად და ყოველგვარი ორაზროვნების გარეშე შემდეგს მოგვითხრობს:

როცა დავკაცდი, ქკვას მაშინ შავსცდი,
ლამაზ ქალს შეეხვდი, მიჯნურად გავხდი;
ამაზე წავხდი, მცნებას გარდავხდი,
როგორც ვიგემე, ეგრეთ ვიგვემე.

მოტანილი ნაწყვეტით დადასტურებულია მიჯნურული ცთუნების ფაქტი. უკვე ზევით დამოწმებულ ლექსშიდაც ზომ ნათქვამია: „ბალად ვიჯდი მასთან, ვისაც ეყვარობდი“ო. და „ცხოვრებასა ჩემსა მით ვატარებდი, მოყვარესა ჩემსა თავს ვაყვარებდი... განვსცხრებოდი, ვიშვებოდი... არა მაქვნდა კენესა, ვაი და ვიში, არცა წარწყმენდისა რიდი და შიში“. ხოლო რომ აქ მისტიკურ სიყვარულზე არაა საუბარი, ესეც ცხადია. ამ მიჯნურობას, რა თქმა უნდა, შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა საქართველოშიც. დატყვევების დროს დავითი იყო 22-23 წლის მომწიფებული, ჯან-ლონით სავსე კაბუკი. მაგრამ ჩვენ მაინც ვფიქრობთ, რომ სატრფიალო ისტორია უნდა მომხდარიყო რუსეთში (ან უკრაინაში). რუსეთის მთავრობამ ერთხანს მაინც (ვახტანგის სიცოცხლეში) სრულიად უზრუნველი და ნებიერი ცხოვრების პირობები შეუქმნა ქართულ ემიგრანტულ არისტოკრატიას. ემიგრანტების ერთი ნაწილი სავსებით ფუქსავატ ცხოვრებას ეწეოდა. დამახასიათებელია ემიგრაციის ერთი საქმიანი წევრის, ონანა მდივნის სიტყვები, რომლებიც ჩაურთავს მის მიერ

გალექსილი პოემის („ბარამ-გულიჯანიანის“) ანდერძნამაგში: „ბევრი რამე დამიშთა ამაღ, რომე ჩვენად დასახედავად ბევრი ვინმე თავადნი, დიდებულნი და მცირეებულნი მობრძანდიან და საუბართა შეექცოდნიან; ზოგნი ლალობდიან და იცინოდნიან; ზოგნი ნარდსა და კადრასა ზედან იმღეროდნიან. და მათგან ტკბილმან საუბარმან გულნი მიძილის და წერაში ლექსი ველარ გაესჩაღხიო“¹. ხოლო მიჯნურულ საცთურს რომ დიდად იყო ჩვეული ქართული ემიგრანტული საზოგადოებრიობა, ამისთვის დავიმოწმებდით დავით გურამიშვილის თანამედროვე ემიგრანტ პოეტ დიმიტრი სააკაძეს. უკანასკნელი სიბერის ჟამს ხშირად იგონებდა ვნებაგაცივებული მწუხარებით:

ჩულიც არა მაქვს საზამთროდ, გულსა მედება ალები,
ჰნახეთ სოფელმან რა მიყო, პრესნას მწუნობენ ქალები².

ანდა კიდევ:

ქალებს მოვსძულდი, უწინ კი ვსურდი, ამაღ ვემღურვი ჩემსა
წერასა³.

საფიქრებელია, რომ დავით გურამიშვილიც არ იქნებოდა მოკლებული ქალთა ყურადღებას: დავითი ირჩეოდა გარეგნობითაც, ნივთიერად თავს კარგად გრძნობდა (როგორც დიდი სახელის პატრონი და კარის პოეტი), ჩამომავლობასა და გვაროვნობაში მოცილე მცირედი ჰყავდა. ერთი სიტყვით, ყველაფერი ხელს უმართავდა დავითს თავისუფალი, ხელგაშლილი და უზრუნველი ცხოვრებისათვის. ასეთ პირობებში რომანული შემთხვევანიც ბუნებრივია. ამასთან ღაკავშირებით უნდა გაირკვეს დავით გურამიშვილის ოჯახური ცხოვრების ამბავი (არც ამ გარემოებისათვის მიუქცევიათ მკვლევართ ყურადღება).

ვახტანგის ამაღაში უმთავრესად მამაკაცები ირიცხებოდნენ (ეს ამაღა ერთგვარ სამხედრო ძალას წარმოადგენდა, რომელიც მოხერხებული რევანშის დროს-ღა უცდიდა). მრავალ უცოლშვილო ემიგრანტს რუსეთში შეუქმნია საკუთარი ოჯახური კერა. სხვათა შორის, ერთგან გურამიშვილი შემდეგნაირად ალაპარაკებს ვახტანგ მეექვსეს:

¹ Описание рукописей общ. грам., I, 529.

² ანთოლოგია, II, 1928, გვ. 222.

³ იქვე, 224.

რომელნიც კახნი, ქართველნი ქართლიდამ გადმოგვეყოლია,
ზოგს ქართლშივე ყავთ ცოლშვილი, ზოგს აქ შეურთავს ცოლია.

უკანასკნელთა რიცხვს უნდა ჰკუთვნებოდა თვითონ გურამი-
შვილიც. საყურადღებოა, რომ ლექების ტყვეობაში და შემდეგ
რუსეთის ემიგრაციაში პოეტი ხშირად იგონებდა სამუდამოდ გაყ-
რილი მშობლიური ოჯახის წევრებს (დედას, მამას, დებს, ძმებს),
მაგრამ ცოლშვილს კი არასოდეს, მაგალითად:

გულს მიკოდს სევდის ლახვარი, აღმასის დანის სადარი,
დედ-მამა, ძმანი დაეკარგე, არ ვიცი დანი სად არი.

ანდა:

სად მიმიყვანა სად მყოფი, კიდევ მიეყევარ სადო?
მამა, დედა, ძმა, თვალითა ველარა მხედავს ა დაო.

ანდა კიდევ სოფლის სამღურავიდან:

დამივსე ვანი, კარავ-სევანი,
ბაღთ ხეივანი, გარს გალავანი;
დედ-მამა, ძმანი, გამყარე დანი .

უკანასკნელად სიკვდილს მიწურვილი პოეტი შემდეგნაირად
აყვედრის თავის თავს:

ჩანს შენი მხსნელი აღარცადაო,
აღარც ქვეყნადა, აღარც ცადაო;
აღარც მამა გყავს, აღარც დედაო,
აღარცა ძმა და აღარცა დაო,
ვაიმე, მამავ, ვაიმე, დედავ,
ძმაო და დაო, ვერც ერთსა გხედავ!

მიუხედავად ამისა, მაინც გვხვდება ერთი ნაწყვეტი, რომლი-
თაც ყოველგვარი ეჭვის გარეშე პოეტის ოჯახის წევრად ნაგულის-
ხმევია „მოყვარე“, ანუ ცოლი. აი ეს ნაწყვეტი:

ავად მომიხდა უმხროდა გაფრენა, ქმნა ნავარდისა!
სად ამოსული ხნარცვითა, კიდევ მეორედ ვარდისა;
ვაიმე, მამა-დედისა, ძმის დამკარგავი ვარ, დისა,
ველარ მნახავი მოყვრისა, ტან-ლერწამ, პირად
ვარდისა.

ამ სტროფის მეოთხე ტაეზში რომ უთუოდ ქალზე—(ცოლზე) არის საუბარი, ეს აშკარაა. მაგრამ თუ მთელი სტროფის შინაარსს კარგად ჩაეუკვირდებით, ცხადად შევამჩნევთ შემდეგ გარემოებას: პოეტი მშობლებისა და და-ძმის დამკარგავია, ხოლო „მოყვარეს“ დაშორებულია დროებით, ვეღარ მნახავია. ამასთან სტროფით გარკვევით გახაზულია გაფრენა, ქმნა ნაევარდისა, ე. ი. ჯარში განწესება, ფრონტზე გაგზავნა (ამაზე ქვევით), ევროპულ ომებში მონაწილეობა, მეორედ დატყვევება („სად ამოსული ხნარცვითა, კიდევ მეორედ ვარდისა“) და ამ წიადაგზე დროებითი, თუმცა საკმაოდ ხანგრძლივი განშორება. წინა სტროფში გურამიშვილი სინანულით და თავის ყვედრებით ამბობს: „უძღებებამან რა მიყო... შევსცდი და მწყემსსა (ე. ი. ბაქარ ბატონიშვილს) წაუველ“ო. ეს კი მოხდა რუსეთის ქვეშევრდომობის აღიარებითა და ჯარში განწესებით, რასაც აღგილი ჰქონდა 1738 წელს. მაშასადამე, „მოყვარე“ გურამიშვილს რუსეთში დარჩენია და რუსეთშივე შეუძენია. მართლაცდა, გამჩენი ერთგან ასე აქადნის პოეტს:

გასწავლე, გაგაოსტატე, კაცად გაგხადეო,
მოგირთევ ზე-ქვე სავანე, ცოლიც გიბედეო.

მოყვრის (ცოლის) ლექსებში ხშირი ხსენება დავითს არ ყვარებია (ალბათ, რელიგიური განწყობილების პოეტს ეს ზედმეტ ქვეყნიურობას თუ აგონებდა). მხოლოდ ერთი დამატებითი მაგალითის დასახელება შემიძლია კიდევ. უკვე წელში მოხრილ, 69 წლის დავითს სიკვდილი დამუქრებია:

ჯერ შენთვის არა მცალია, ცელს უსვამს სალესავსაო,
როცა გავლესავ, თავს მოგჭრი, შენს ცოლს ჩავაცმევ
შავსაო.

ეს არის და 'ეს. უშვილობასა და უნაყოფობას კი დავით! ყოველთვის ჩივის¹. ჩვენი დასკვნა დავით გურამიშვილის ცოლი!

¹ შდრ. პროფ. კ. კეკელიძის მოსაზრება, თითქოს დავით გურამიშვილი „ხელს ჰკიდებს ლიტერატურულ მუშაობას... უცოლშვილო და უპატრონო“ (ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 458). პოეტ-კრიტიკოსის ვ. გაფრინდაშვილის სიტყვით: „გურამიშვილის ლირიკა არის ერთი უცოლო კაცის აღსარება“ (დავით გურამიშვილი, «მეოცნებე ნიამორები», 1920, IV, გვ. 14; შდრ. იქვე, გვ. 11).

თაობაზე ამჟამად საბოლოოდ დადასტურდა უშუალო დოკუმენტური წყაროს აღმოჩენით. ზევით დასახელებულ აღწერილობითს თხრობაში დავით გურამიშვილის გვერდით მოხსენებულია მისი მეუღლე „ტატიანა ვასილევნა“, 56 წლისა (თვითონ დავითი მაშინ ყოფილა 76 წლისა). მაშასადამე, დავით გურამიშვილს ცოლი მართლაც ჰყოლია. დავითს ცოლი გვიან უნდა შეერთო. ტატიანა ვასილის ასული დავითზე ოცი წლით ახალგაზრდა ყოფილა. გათხოვებისას ტატიანა 16-17 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო. ე. ი. დავითს ცოლი შეურთავს სწორედ „დაკაცებისას“, როგორც ერთგან იუწყება, ყოველ შემთხვევაში, არა უადრეს 35-36 წლის ასაკისა (თუ ტატიანას არ მივიჩნევთ დავითის მეორე ცოლად). სინორჩესთან ერთად ტატიანა ვასილის ასული ყოფილა მომხიბლავი გარეგნობისა. საერთოდ კრძალული პოეტი თავს ვერ იკავებს და კლასიკური ეპითეტებით ამკობს თავის მოყვარეს: „ველარ მნახავი მოყვრისა, ტან-ლერწამ, პირად ვარდისა“¹.

¹ ამ ტატიანა ვასილის ასულის ვინაობის თაობაზე გ. ლეონიძეს ერთ თავის ბოლოდროინდელ ნარკვევში უწერია: „პოეტს (ე. ი. დავით გურამიშვილს ა. ბ.), ჩემის ცნობით, ცოლად ჰყავდა თინათინ გარაყანიძის ასული, რომელიც რუსეთში ყოფნისას, რუსული შესატყვისით, ტატიანად იწოდებოდა“ (დავით გურამიშვილი, გაზ. „კომუნისტი“, 14. VIII. 40). სრულიად შეუძლებელი ამბავია, რადგან ლეკებთან დატყვევებისას ტატიანა ვასილის ასული შეიძლება დაბადებულიც არ ყოფილიყო. როგორც აღნიშნული გვაქვს, 1782 წლის სულადი აღწერილობის დროს ტატიანა ყოფილა 56 წლისა და, მაშასადამე, დაბადებულია 1726 წელს. გ. ლეონიძის აზრით, დავით გურამიშვილი ჯერ კიდევ საქართველოში დაცოლშეილებულა, ტყვეობიდან გაპარვის შემდეგ, 1729 წელს მოსკოვში ჩასულა და „ეტყობა, ცოლშეილი და მსახურნი მოსკოვში გამოუწერია საქართველოდან“, უკვე იმავე 1729 წელს გურამიშვილი მოსკოვში იმყოფებოდაო „ცოლით, სიდერით, ასულით, ერთი მსახურით, ორი მოახლით“ („კომუნისტი“, 14. VIII. 40). საბუთად გ. ლეონიძე საერთოდ იმოწმებს „რუსეთში ჩასულ ქართველ ემიგრანტთა აღრიცხვის რეესტრს“. დიდად საინტერესო ცნობაა, მაგრამ, სამწუხაროდ, მკვლევარი არ ასახელებს, ასე ვთქვათ, საბუთის პასპორტს და არც დოკუმენტურ ციტირებას იძლევა. თავისდათავად კი მოტანილი მოწმობა ზოგიერთ იქვეს ბადებს: ჯერ ერთი, 1729 წელს გურამიშვილის მეუღლე ტატიანა ვასილის ასული (გ. ლეონიძით იგივე თინათინ გარაყანიძე) თვითონ ცნობილად სამი წლის ბაღლი იქნებოდა და არა „ასულის“ დედა. მეორე, დავით გურამიშვილი მუდმივ აყუდრის სოფელს: „არ მომცა ძე, არც ასული, არვინ მიძახის მამასო“. მესამე, დავით გურამიშვილი ერთგან თვითონვე გვირკვევს მოსკოვში ჩასვლის თარიღს: „ექვსის წლით წინათ ჩემს უწინ ქართლიდამ წაბრძანებულნი, რა მიველ მოსკოს, ვიხილე მეფე და ქართველთ კრებულნი“ო. როგორც კარგად ცნობილია, ვახტანგ VI რუსეთში გარდაიხვეწა 1724 წელს.

6

1730 წელს სპარსეთ-ოსმალეთის ომით გამოწვეულმა პოლიტიკურმა სიტუაციამ გამოაფხიზლა უსაქმურობით გაზარმაცებული ემიგრაცია. რუსეთის მთავრობამ საჭიროდ დაინახა ვახტანგის მივლანება კასპიის მხარეში. გურამიშვილის მოწმობით იმპერატრიცა ანას 1734 წელს შემდეგი წინადადებით მიუმართავს ვახტანგისათვის:

მე მიქირავს ზღვის მიდამო, გაღმა მხარი,
სოლალსა და დარუბანდსა, ბაქოსა დგას ჩემი ჯარი;
შენ მიბრძანდი, საჭურჭლისა მუდამ მზა არს ღია კარი,
ლაშქარი და ხაზინანი—ვით გენებოს—მაიხმარი.

ამ ექსპიდიციის დროს ვახტანგს თან ახლდა გურამიშვილიც („ნაევში ჩავსხედით, წავედით... ედილისა წყალს დავყევით“). მაგრამ დიდი რიხით დაწყებული საქმე უდღეური გამოდგა: ძლევამოსილმა შაჰ-ნადირმა ჯერ თურქები განდევნა საქართველოდან, შემდეგ რუსეთი აიძულა უომრად დაეთმო დაპყრობილი პროვინციები, დაენგრია სოლალის ციხე და უკან დაეხია ყიზლარისაკენ¹. ამით სამუდამოდ დასამარდა ვახტანგის რომანტიკული ილუზიები და მოხუცი მეფე კვლავად აღმოჩნდა გაბზარული ვარცლის წინაშე:

რუსთ დარუბანდი დასცალეს, ყიზლარისაკენ არესა,
მეფე ვახტანგცა მიბრძანდა აშტრახნის არე-მარესა,
იქ უვარესად შეესწრა ამბავსა საწყინარესა,
მაშინ თქვა: წუთო-სოფელო, ფუ შენ და შენს მოყვარესა!

უკუღმა დატრიალდა ქართული ემიგრაციის და მათ შორის დავით გურამიშვილის ბედი. რუსეთის მეფის მთავრობას არასფრად მოსწონდა მუქთახორა ემიგრანტების უსაქმურობა. ვახტანგის სამეფო ოჯახის ბრწყინვალე შტატის ღირსეული შენახვა უამრავ ხარჯებს თხოულობდა. ღირსებაზე პრეტენზიები კი დიდი იყო.

ხოლო ეს კი მომზდარა გურამიშვილის მოსკოვში ჩასვლის „ექვსის წლით წინათ“, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გურამიშვილი მოსკოვში ჩასულა ვახტანგის ჩასვლიდან ექვსი წლის შემდეგ, ე. ი. 1730 წელს.

¹ П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, СПб 1869, I, 130—132, 139.

პეტრე პირველი, როგორც ჩანს, კარგად ითვისებდა ამ მოსალოდნელ პრეტენზიებს და იმთავითვე უარს ამბობდა ვახტანგის სატახტო ქალაქში მიღებაზე. როცა ასტრახნის გუბერნატორმა ვოლინსკიმ წინდაუხედაობით ვახტანგს აღუთქვა პეტერბურგში გაგზავნა, პ. ბუტკოვის სიტყვით: «Монарх негодовал за сие позволение, приметив, что хотя царь и в бедстве, но гордости не оставляет»¹.

მთელი ათი წლის განმავლობაში რუსეთი (მართალია, ჩუმი საყვედურით) მდიდრულად მასპინძლობდა ქართულ ემიგრაციას. რუსეთის პოლიტიკოსებს იმედი ჰქონდათ, რომ ვახტანგს სარგებლიანად გამოიყენებდნენ აღმოსავლური პრობლემების გადასაწყვეტად. მაგრამ როცა რუსეთი ფაქტიურად დამარცხდა (ყოველ შემთხვევაში იძულებული გახდა, რომ დათმობაზე წასულიყო) სპარსული საკითხი დღის წესრიგიდან მოიხსნა და ქართული ემიგრაცია ჩიხში მოექცა. ამ დროიდან მთავრობა უარს აცხადებს ემიგრაციის უფასო კვებაზე. ჩანს, ვახტანგს გარკვეულად დაძაბვები წინადადებითაც მიჰმართეს ოფიციალურ წრეებში. ყოფილ მეფეს შეუკრებია ღვისი ამაღა და სასოწარკვეთილებით გამოტეხია:

მთხოვნ და მივსცემ ვერავის, მე ვერ ვიტვირთავ ამასა:

მე წაუხდინე ქვეყანა, შვილიც გაუცე მამასა?!

მე ღმერთი მიზამს რას კაის, ორმო უთხარო, ქა მასა..

სჯობს უქმელობით სიკვდილი საყვედურითა ქამასა!

ერთი ამბავი მომესმა, მე გასაგონლად მენასა,

დიდად მერჩივნა სიკვდილი მე ცოცხალს იმის სმენასა..

ამაზე ვსტირი, ცრემლითა ვავსებ ქვევრსა და მენასა:

მე თქვენი სხვათა მიცემა ვერ ვათქმევინებენასა..

ვახტანგმა პოლიტიკური ანდერძი დაუტოვა ქართველობას (ბაქარს მიაშურეთ და სამშობლოსაკენ იბრუნეთ პირიო), ხოლო თვითონ ასტრახანს დაემკვიდრა კერძო მოსახლედ და 1737 წლის 25 მარტს წუთისოფელსაც გამოესალმა. ვახტანგთან ერთად გარდაიცვალა ემიგრაციის უმრავლესობის პატრიოტული რომანტიზმი. ბუმბერაზი პოეტური სახეებით გამოიტირა გურამიშვილმა მისი მწყალობელი ბატონი:

¹ Материалы, I, 63.

ვაი, რა ბოძი წაიქცა, სახლ-კარი თავს დაგვექცაო,
 ლხინი, შვება და სიამე სულ ქირად გარდაგვექცაო;
 ჩვენ, ყმანი დავრჩით, პატრონი წავიდა, შორს გაგვექცაო,
 გაფთხილდი, შენც არ დაგვექცე, ღვთის მადლსა¹, მაგრა
 დექ ცაო!

ამისდამიუხედავად იმავე გურამიშვილმა ბაქარის სიტყვებით
 საქვეყნოდ დაგმო და გაკიცხა ქართველთა ყოფილი მეფის ხანგრძ-
 ლივი პოლიტიკური მოღვაწეობა:

ვერა ვნახე რა მაგისი ღრმად საქმე მინაწდომარე,
 რაზედაც მიდგა, არ დარჩა ის საქმე წაუხდომარე.

ვახტანგის სიკვდილით ძლიერ გამწვავდა ქართული ემიგრაცია-
 ციის ყოფა. რუსეთის მთავრობამ აწ კატეგორიულად გამოაცხადა:

ჩვენ ოც წელს იქით სტუმარსა ვერ უზამთ თავაზასაო,
 შემოგვეწვევის თუ არას, მუდამ ვერ ვაქმევთ მზასაო;
 თუ რომ დასდგებით, ჩვენ თქვენთვის მოვმზადებთ კარგს
 მაზასაო,
 თუ არ დასდგებით, დრო არის მიბრძანდებოდეთ გზასაო.

მეფის მთავრობამ გადაჭრით მოთხოვა ემიგრაციას: რუსეთის
 ქვეშევრდომობის აღიარება და სამხედრო სამსახურში განწესება,
 ან რუსეთის საზღვრების დაუყოვნებლივი დატოვება (საზრდო ქარ-
 თველებს შეუწყვიტეს ვახტანგის გარდაცვალებასთან ერთად). ემი-
 გრანტებს საქართველოში ელოდებოდა აოხრებული, აწიოკებული,
 დარბეული და დამშეული ქვეყანა, გაპარტახებული, ჩამქრალი კერა.
 რუსეთის ქვეშევრდომობა (და, მაშასადამე, ვახტანგის ანდერძის
 დარღვევა) კი ქმნიდა დიდ წამახალისებელ პერსპექტივებს. ქართულ
 ემიგრაციას ხიბლავდა რუსული ჯარის ორგანიზაცია, ტანსაცმელი
 (ბჭყვრიალა ეპოლეტები! ტყუილად კი არ აყვედრიდა გურამიშვილს
 წუთისოფელი „ფერად საცმელთა, ოქროსა, ვერცხლის ღილებსა“),
 წარჩინება, ჩინ-ორდენები. სამხედრო სამსახურში განწესებულთ
 მთავრობა აღუთქვამდა კარგ გასამრჯელოს ფულით და სამკვიდრო
 მამულებს ყმებით, ერთი სიტყვით, ნივთიერად სრულ უზრუნველ-
 ყოფას.

¹ დედანში: ღვთის მაცა.

მაგრამ მორალი? ქართულმა ემიგრაციამ ამჯობინა ვახტანგის ანდერძის გატეხა და რუსეთში დარჩენა. საერთო ფეხს აჰყვა გურამიშვილიც, თუმცა ის კიდევაც ჰკიცხავს თანამოძმეთა ნაბიჯს:

ქართველნი სცდენ და გატეხეს მეფის ვახტანგის მცნებაო,
წინ წაუარეს ბაქარსა, საქმე ქნეს თავის ნებაო,
სწორედ იმ გზაზე წავიდენ, საითაც იყო სნებაო.

1738 წელს ქართველობამ უმდაბლესი პეტიციით ითხოვა რუსული ქვეშევრდომობა და სამხედრო სამსახურში განწესება. იმავე წლის 25 მარტს (ვახტანგის გარდაცვალების წლისთავზე) იმპერატრიცა ანამ უმაღლესი უქაზით შეიწყნარა ეს უმდაბლესი თხოვნა¹. ემიგრანტები ჩაირიცხნენ საგანგებოდ დაარსებულ ქართულ ჰუსართა პოლკში. სამკვიდრო მამულები მათ დაურიგდათ უკრაინაში—თავადებს 30, ხოლო აზნაურებს 10 მეკომური გლეხით². მაგრამ აქ თავი იჩინა თავად-აზნაურულმა შურიანობამ და ქიშპობამ. გვაროვნულმა არისტოკრატებმა იუკადრისა „უგვაროებთან“ ნასუფრალში გათანაბრება. შეიქნა ურთიერთ მტრობა, დაბეზლება და მლიქვნელობა მმართველობის წინაშე. ამ ამბების მომსწრე და ერთგვარად მონაწილე დავით გურამიშვილი სინანულით მოგვითხრობს:

შურსა რა ესმა სისწორე, ერთობა მან იწყინაო,
რკინა რბილი და ფოლადი, თქვა, განასწორა ვინაო?
მართებელთანა დაგვჩხუბა, ავ-რიგად შეგვასმინაო.
ათ-ათი ისევ მოგვიჰრეს, სხვა კი მოგვიგდეს წინაო.

ოფიციალური დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ პირადად დავით გურამიშვილს რგებია ოცდაათკომლიანი მამული მი რ გ ო რ ო დ - შ ი და ზ უ ბ ო ვ კ ა შ ი³ (პალტავის გუბერნიაში). უკრაინელმა მწერლებმა უკანასკნელ დროს აღმოაჩინეს ახალი საარქივო მასა-

¹ П. Бутков, Материалы, I, 66; М. Плохивский, Поселение грузин в Малороссии в XVIII веке (Сборник харьковского историко-филологического общества, т. 5, вып. I, Харьков, 1893), стр. 2—3.

² Бутков, I, 66; Плохивский, 3.

³ Н. Плохинский, დასახელებული შრომის გვ. 7, შენიშვნა.

ლები გურამიშვილის შესახებ¹. ამ მასალებიდან ირკვევა, რომ დავითის უმთავრესი მამული (ქართველობას მამულები ნაკვეთ-ნაკვეთებად ეძლეოდა ხშირად სხვადასხვა ადგილას) ოცი კილომეტრის მანძილით ყოფილა დაშორებული მირგოროდიდან. საქართველოს საგურამოს ანალოგიით ახალი მამულისათვის დავითს უწოდებია „გურამოვშინა“, შემდეგში სოფელს დარქმევია „გურკა“ და „გურა“. ჩვენ დროში მამულის მფლობელია კოლექტიური მეურნეობა, ხოლო ადგილი ცნობილია ზაირის სახელით. ზაირს მახლობლად ჩაუდის მდინარე ხოროლი. ეს ის მდინარეა, რომლის საირიგაციო მიზნებით გამოყენებაზე ბევრი უფიქრია მოხუც გურამიშვილს... მუდმივ საცხოვრებელ ადგილად დავითს აურჩევია ქალაქი მირგოროდი. მირგოროდის ცენტრში ახლაც უჩვენებენ დავითის ნამოსახლარს. მირგოროდშივე ამჟამად სახლობს დავითის შინაყმის საგინაძის შთამომავალთა რამდენიმე ოჯახი. საგინაძეების ოჯახში დღემდის ცხოველია მოგონებანი დავით გურამიშვილის დროინდელი ამბებისა. მირგოროდსა და ზაირის შორის მდებარეობს სოფელი ზუბოვკა. ჩანს, დავითს ხშირად უხდებოდა უკრაინის საგურამოში (აწინდელ ზაირში) ყოფნა, გზად მას უნდა გაეგლო ზუბოვკა. ამ გარემოებასთან უნდა იყოს კავშირში გურამიშვილის შესანიშნავი ლექსი „ზუბოვკა“:

ზუბოვკიდამ მომავალმან ვნახე ერთი ქალი,
პეტად ტურფა, შვენიერი, მაზე დამრჩა თვალი.

1782 წლის აღწერილობით დავით გურამიშვილის მამულებში სახლებულა 203 სული (104 სული მამრი და 99 მდედრი). ჩანს, თანამოძმეთაგან განსხვავებით გურამიშვილი გაურბოდა გლეხებისა და მამულების გაყიდვას. მამულით და საცხოვრებელი ადგილით დავითის უახლოესი მეზობლები ყოფილან ილია, ივანე, პეტრე და ვასილ ოდიშელიძეები.

ემიგრანტულ ქართველობას მამულები დაურიგდა პალტავის, მირგოროდის, ლუბენსკის და პრილუცკის პოლკებში. უცხოელების ჩასახლებას ადგილობრივ მიწისმფლობელთა წრეებში (შლიახტაში) დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია. ქართველთა ახალშენების შექმნა შლიახტას ჩაუთვლია საკუთარი უფლებებისა და პრივილეგიების

¹ Д. М. Косарик, Давид Гурамияшвили (Биографические материалы), «Заря Востока», 5. I. 38; მისივე, Нові біографічні відомості про Давида Гураміяшвілі (Сборник «Шота Руставелі», Київ, 1938, გვ. 203—207; აღ. ბარამიძე, დავით გურამიშვილის შესახებ („ლიტერატურული საქართველო“, 26. VI. 38).

შელახვად. მართლაცდა, მეფის მთავრობამ ქართველები უკრაინის შუაგულში ჩაასახლა გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებებით; მეფის მთავრობას იმედი ჰქონდა, რომ კავკასიელ „ინოროდ-ცებს“ კარგად გამოიყენებდა უკრაინელთა ეროვნული ჩაგვრის იარაღად. ადგილობრივ მკვიდრთა და ახლად ჩასახლებულთა ურთიერთობა მტრულად მიმდინარეობდა. შლიახტა 1764 წელსაც კი კატეგორიულად მოითხოვდა უკვე დიდი ხნის დამკვიდრებული ქართველების აყრას. რუსეთის ხელისუფლება ერთგვარ ანგარიშს უწევდა შლიახტის უკმაყოფილებას და ჯერ კიდევ 1742 წლის უქაზით აპირებდა ემიგრანტების შორეულ ორენბურგში გადასახლებას. მაგრამ ეს განზრახვა არ განხორციელებულა და ქართველობა საბოლოოდ უკრაინაში დარჩა, თუმცა მტრობა და შუღლი არ შეწყვეტილა. უკრაინული შლიახტა და ქართული თავადაზნაურობა დაუზოგავად არბედა და აწიოკებდა ერთიმეორეს. ამ შხრით განსაკუთრებული უნარი მაინც შლიახტას გამოუჩენია. ომში წასული ქართველების უპატრონოდ დატოვებულ სახლ-კარს შლიახტიჩები თვით ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელთა მონაწილეობით თურმე „гвалтовно и самоправно“ აოხრებდნენ და ანადგურებდნენ. მაგრამ სტუმრებიც შესაფერისად უპასუხებდნენ მასპინძლების თავდასხმებს. ქართული თავადაზნაურობა ოდნავ არ ჩამორჩებოდა რბევაში თავის უკრაინელ კოლეგებს. ამიტომაც სავსებით მართებულია მ. პლოხინსკის მოსაზრება: „Грузины никогда не играли страдательной роли и очень часто старались не отстать от малороссийских владельцев на поприще захватов, насилий и своеволий...“¹

ვინ იცის, იქნებ სწორედ ამ რბევა-აწიოკების მსხვერპლი გამხდარან ყაფლანის შვილი ტეტია და ადამა ციცი შვილი, რომელთა შესახებ გურამიშვილი ამბობს:

შურმან დაჩაგრა და მოკვდა ყაფლანის შვილი ტეტია,
შურმან ციციშვილს ადამას დაარტყა თავში კეტია².

სიმპტომურია გურამიშვილის ბიოგრაფიისათვის მომდევნო ტექსტი:

¹ დასახელებული შრომის გვ. 1, შენ.

² უფრო საფიქრებელი კია, რომ დასახელებული პირები გამხდარიყვნენ ქართველთა შინაური შფოთის მსხვერპლნი, რადგან პოეტი ხაზგასმით ამბობს „შურმან დაჩაგრაო“...

დაშავებული მეც შურით დაჟიარები ხეტია,
დამბნელებია გონება, თავზე მეხვევის რეტია.

უმოწყალოდ ექცეოდა თურმე ქართველობა თავის ყმებსა და მამულებს, უკრაინიდან აყრის მოლოდინში წესიერი მეურნეობის წარმოებაზე აღარ ფიქრობდნენ და მთელი გულისყური ძარცვა-გლეჯაზე ჰქონიათ მინდობილი, ანიავებდნენ ყმების სარჩო-საბადებელს, ითვისებდნენ მათ ნაამაგარ ყოველგვარ ნივთიერ საგანძურს (თუკი ასეთი გააჩნდათ), აუტანელ გადასახადებს აკისრებდნენ მათ და ფიზიკურადაც სტანჯავდნენ. ყოველმხრივ შეჭირვებული ყმებიც მასობრივად გარბოდნენ საცხოვრებელი ადგილებიდან. იმ დროს ხშირი ყოფილა საჩივრები: «Грузинские князья отведенных им в подданство мещан и простых посполитых не малыми отягачают поборами, побоями и прочими грабительствы»¹. უაზრო იქნებოდა ამაში დაეკვება. ქართული თავად-აზნაურობა კარგად იყო ჩვეული მტაცებლურ საქმიანობას. მაგრამ არც შლიახტა და კაზაკობა აყრიდა ხეირს თავხედურ ხიზნებს. ასეთი შულლისა, მტრობისა, გაუტანლობისა და ბრძოლის პირობებში მიმდინარეობდა ქართველი ემიგრანტების, და მათ შორის გურამიშვილის, ცხოვრება ახალ სამკვიდრებელში...

ამჟამად კი თავისუფალი, აყვავებული უკრაინა ნიშნად საბჭოეთის ხალხთა სტალინური სოლიდარობისა და მეგობრობისა დიად ძეგლს უგებს ძველი ქართული კულტურის შესანიშნავ წარმომადგენელს, უკრაინის მკვიდრს დავით გურამიშვილს.

7

მალე გამოირკვა ბრწყინვალე გვარიშვილთათვის არა-სახარბიელო შემდეგი გარემოება: სამხედრო სამსახურში ჩარიცხულთა დიდი უმრავლესობა უბრალო ჯარისკაცებად იყო განწესებული² (ყველა ბეთაური ხომ ვერ იქნებოდა!). მაშინდელი ჯარისკაცობა, როგორც ცნობილია, მძიმე დისციპლინის რეჟიმს იტანდა. ქართული არისტოკრატია კი სრულიად არ იყო დისციპლინას ჩვეული. ამ ნიადაგზე იფეთქა უკმაყოფილებამ. წარჩინებულ გვარიშვილთა ერთმა ნაწილმა კიდევაც დატოვა ქართული პოლკი და ამჯობინა რუსულ ნაწილებში გადასვლა. დარჩენილი ჰუსარნი დაუყონებლივ გაგზავნეს შო-

¹ Плохинский, стр. 11.

² Бутков, I, 66.

რეულ ფრონტებზე. ტკბილი ილუზიებით გატაცებულებმა იგემეს მეტად მწარე სინამდვილე: ბრწყინვალე კარისკაცი ჯარისკაცის უბრალო ხამ ფარაჯაში, სასტიკი და ულმობელი დისციპლინა, უცნობ ქვეყნებში საშიში ომი, არც სახელი, არც პატივი და არც „სახრავი“. აღშფოთებულ გრძნობას შეუპყრია ჰუსარი დავით გურამიშვილი, ის მწვავედ თავს ესხმის ვილაც „მეშურნეს“, ალბათ, პოლკის უფროსს მამუკა დავითიშვილს, როგორც ფიქრობდა თედო ყოჩბაძე¹:

მას მეშურნესა პირველად არა აქენდა-რა ძალები,
გამოაჩინა ბოლოს დროს ფარული, დანაკრძალები;
გვიმტყუნა, ხორცი თვით ქამა, ჩვენ მოგვიყარა ძეალები,
ხე ვარჯოვანი დაგვახმო, აყოვა ნაკუნძალები.

ამ სტროფიდან განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ბოლო ტაეპი: სახელოვანი გვაროვნობის შთამომავალნი („ხე ვარჯოვანი“) „დაგვახმო“, ხოლო აამაღლა და ააყვავა უგვარონიო („ნაკუნძალები“). მდაბიოებმა გვიმტყუნეს, „თვით ქამეს“ კარგი ნაჭრები, დიდებულებს კი ნასუფრალი, ძელები მოგვიყარესო. რუსეთის მთავრობა ქართველ ემიგრანტებში ეძებდა გამძლე, ენერგიულ და მორჩილ ჯარისკაცებს, ამიტომაც უფრო ერთგულ და თავგამებულ, უპრეტენზიო „ნაკუნძალებს“ დამყარებია, ვიდრე კადნიერ ფუქსავატებს „ვარჯოვანი ხის“ შტოდან. მაინცდამაინც დავით გურამიშვილი თავისთავს აკუთვნებს დიდებულთა შეურაცხყოფილ წრეს. ამისდამიუხედავად პოეტს არ დაუტოვებია ქართული პოლკი, იქ იმსახურა. ღრმა მოხუცებამდე და თავის დროისათვის კარგ დაწინაურებას მიაღწია, მაგრამ ერთხელაც კი არ წამოცდენია კმაყოფილების გა-

¹ „ივერია“ 1882, № 1, გვ. 54. საყურადღებოა, რომ წუთისოფელი პოეტს გარკვეულად წინამძღომელის ორგულობაზე მიუთითებდა:

ვეჭობ, ის იყოს ორგული, ვინც გახლავთ წინამძღომელი,
თვალ-გული ხარბი, ანგარი, მუცელი გაუძღომელი.

„წინამძღვართან“ კონფლიქტის თაობაზე გვიამბობს გურამიშვილი „ადამის საჩივარშიც“:

გულს მაძგერა მტერმა² შუბი,
გამადინა სისხლი ღვარად,
წინამძღვართან მიგდო ჩხუბი...

მომხატველი სიტყვა. გურამიშვილი ბოლომდე დარჩა შეურიგებელი, ის მუდმივად ჰკიცხავს და ჰგმობს თავის საბედისწერო ნაბიჯს (რუსული ქვეშევრდომობის მიღებას და ჯარში განწესებას). ღრმა სინანულით აღიარებს ერთგან პოეტი:

შევსცდი და ვწყემსა წალველ, გაუდექ მრუდად ძონასა,
აწ დაეჰკარგულვარ თავთათვის, აღარ მოველი
პონასა;

უძლებებამან რა მიყო, ხედავთ, ამ ჩემსა შონასა!

მრავალ დიდ ევროპულ ომში მიუღია დავითს მონაწილეობა, პოეტი ლაკონიკურად ჩამოთვლის:

ჩვენი გითხრა სამსახური, სხვა რა გვექნა ამის მეტი:
ათას-შვიდას-ოც-და-ცხრამეტს ხოთინის კარს ვთხლიშეთ კეტი,
ორმოც-და-ორს ფინდრილავანს ცეცხლით გამოვბუგეთ შვეტი,
ორმოც-ჩვიდმეტს ბრუსის კოროლს შეურყივეთ ტახტის სვეტი;
ორმოც-თვრამეტს ბრუსმან დაგვკრა, თავსა დაგვახვივა რეტი,
მე ჩემ ძმებსა დამაშორა, ლუწისაგან დავრჩი კენტი,
მალდებურხის ციხეშიგან დამსვა კარებ დანაკლეთი.
მუნით ვიხსენ, შინ წამოველ, ქერი ვხან და ყანა-ფეტი.

აქედან ჩანს, რომ 1739 წელს (ჯარში განწესების მეორე წელს) გურამიშვილი ყოფილა ყირიმის ფრონტზე, ხოთინის ციხესთან, ოსმალების წინააღმდეგ; 1742 წელს უბრძოლია შვედებთან ფინლანდიაში ფრიდრიხსგამს, 1757—1763 წლებში, ე. ი. შვიდწლიანი ომის დროს, ქართული პოლკი მოქმედებდა პრუსიის ფრონტზე ავსტრიის სასარგებლოდ. ამ ომის დროს, სახელდობრ 1758 წელს, დავით გურამიშვილი ტყვედ ჩავარდნილა და მალდებურგის ციხეში მჯდარა. ტყვეობიდან გაუნთავისუფლებიათ დავითი, ალბათ, 1762 წელს, როცა რუსეთი და პრუსია დაზავდა.

სხვათა შორის, თ. ყო რ დ ა ნ ი ა ფიქრობდა, თითქოს გურამიშვილი დაქრილიყოს რომელიღაც ომში¹. მკვლევარი თავის მოსაზრებას ამყარებდა პოეტის შემდეგ სიტყვებზე:

ტკბილად მიჩანს ცრუი სოფელი,
წუთი, ანაზდისა მყოფელი.

¹ შდრ. „ივერია“, 1882, № 1, გვ. 48.

ვამე, ვამე, სულ ოცოდვილო,
ხორციტ დაქრილ და დაკოდვილო!

მაგრამ თ. ჟორდანიას მოსაზრება გაუგებრობაზეა დამყარებული. დამოწმებული ტექსტიდან სრულიად აშკარად ჩანს, რომ აქ ლაპარაკია არა ხორცის დაქრა-დაკოდვაზე პირდაპირი მნიშვნელობით, არამედ ხორცისაგან სულის შეურევებაზე, სულის დაქრაზე, როგორც ამბობს თვითონ პოეტი. არ ვიცით რა საბუთით და ვ. გაფრინდაშვილი დავითს ერთგან კოჭლად აცხადებს¹. შესაძლებელია, რომ კრიტიკოსი ამ შემთხვევაში ემყარებოდეს გურამიშვილის ტყვეობიდან გაპარვის ამბავს („ოდეს... დავით გურამიშვილს უცხონი შეხვდნენ და მათის შიშით მუხლი მოეჭრა“, ანდა კიდევ: „უცხოთ ნახვის შიშით მუხლთ-მოჭრის დროს დავითის ლოცვა და გალობა“). მაგრამ თუ ეს ასეა, ვ. გაფრინდაშვილი შეცდომაშია შეყვანილი ტექსტის უმართებულო ინტერპრეტაციის ნიადაგზე. ტყვეობიდან გაპარვის ეპიზოდში დავით გურამიშვილი მოგვითხრობს შიშით (მისტიკური შიშით) დავრდომაზე, შიშით მუხლთ-მოჭრაზე და არა პირდაპირი მნიშვნელობით დაკოჭლებაზე.

პრუსიის ტყვეობიდან დაბრუნებული გურამიშვილი იქნებოდა 57 წლისა. პოეტი სახლში მისულა ხელცარიელი, გაძარცული და გაჩაჩანაგებული. საინტერესო სათაური შეძოუნახავს გურამიშვილის იმდროინდელ ერთ ლექსს: „ოდეს დავით გურამიშვილი ბრუსიაში დატყოვდა და, თუ რამ აქვნდა თავისი საცხოვრებელი, ისიც დაეკარგა, იმისთვის ტირილი“. ეს ლექსი საყურადღებოა შინაარსითაც:

გავხდი გლაზაკი და დავრდომილი,
თუმცა საწუთროს მოვიანგარე;
ვარ ცარიალზე მე დაჯდომილი,
საუნჯისაგან კარს გარეთ მდგარე... .

როგორც ჩანს, პოეტს დახვედრია აფორიაქებული მამული, აკლებული და გადამწვარი სახლ-კარი. უკვე აღნიშნული გვაქვს, რომ ომში წასული ქართველების სარჩო-საბადებელს არბევდა

¹ დავით გურამიშვილი, გვ. 11.

შლიახტა და ადგილობრივი ხელისუფლების ზოგიერთი წარმომადგენელი. ამ საერთო მოსაზრებას ადასტურებს გურამიშვილის საკუთარი სიტყვები:

შურმან მე დიდათ დამკოდა, ხმალი შემომკრა მისრისა,
მსხვილს შვილებს ყელი დამიკრა, წვრილები ფეხით მისრისა;
ცეცხლით დამიწო სახლ-კარი, ვამე, ჯაგარი
მკლავს მის სრისა,
ვით აღლესილი ლახვარი, მით სევდა გულსა მისრისა.

გურამიშვილს ძლიერ სჩვევია ალეგორიული მსჯელობა. ალეგორიულობა ახასიათებს დამოწმებულ სტროფსაც. ქვევით გარკვეული იქნება, რომ შვილებს პოეტი უწოდებდა თავის თხზულებებს. მაშასადამე, მეორე ტაეპში ნაწერების (პოემების და წვრილი ლირიკული ლექსების?) დაკარგვაზეა ჩივილი. მაგრამ მესამე ტაეპი ექვებს არ ტოვებს, რომ იქ პირდაპირი საუბარია პოეტის სახლ-კარის დაწვის შესახებ.

დავითი შედგომია მყუდრო ცხოვრებას და ხელი მიუყვია მეურნეობისათვის („ქერი ვხან და ყანა-ფეტი“). განუახლებია სამწერლობო მოღვაწეობაც. მაგრამ ეს შესვენება ხანმოკლე გამომდგარა..

ახალდაბას ნულარ ხარო, მეძახიან, ამო ბოლსა.
აწ რომ მე იქ წამიყვანონ, ვინ გამიზრდის ამ ობოლსა¹?

ჩანს, წინააღმდეგ თავის სურვილისა, პოეტი „ძალ-უნებრივ“, გ. ი. იძულებით წაუყვანიათ:

მე მომითხრეს: „მანდედამე ახლა ადექ, სხვაგან წადი“.
ძალ-უნებრივ წამიყვანეს, სადაც არა ვიყავ მწადი.
ვამე, ტკბილო სიცოცხლეო, რომ შენ ასე გამიმწარდი!

დავით გურამიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შემდეგი ეპიზოდები ჩვენთვის უცნობია. დანამდვილებით არ ვიცით, პოეტმა სამუდამოდ დაანება თავი სამხედრო სამსახურს, თუ კვლავ პოლკს დაუბრუნდა. ვგონებ, უფრო სწორი უნდა იყოს მეორე მოსაზრება, თუმცა თ. ყორღანის სიტყვით: „უსაფუძვლო იქნება ვიფიქროთ,

¹ იგულისხმება პოეტის თხზულებანი.

რომ პოეტი ვითომ აქ შესჩივოდეს ხელახლა ომში გაგზავნას და მოუსვენარს ცხოვრებას, რადგან მეომარისთვის სირცხვილად სჩანს დაზარება ომში წასვლისა, და იმ დროს ეს უფრო სასირცხვოდ მიაჩნდათ¹. თ. ჟორდანიას მაინცადამაინც შეუპოვარ და უწყინარ იდეალურ რაინდად წარმოუდგენია ჩვენი პოეტი. მაგრამ უკანასკნელი ერთგან სრულიად აშკარად აცხადებს თავის საყვედურს უთავბოლო სამსახურის („მეფეთა სამსახურის“!), ე. ი. ომიანობისა და ხეტიალის გამო:

მე რაც ვშობე, შვილად² ეს ჯერე არ, ეს თუ მზრდელ-
მან გამიზარდა.

ვზრდი მომღერლად, მე თუ ჩემი სიმღერა არ გამიზარდა;
თუმცა ენა გასარეკლდა, გული მისთვის გამიზარდა,
მაგრამ მეფეთ სამსახურით ეს საზრდელად
გამიზარდა.

აქ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ მოტანილი სტროფი უშუალოდ აგრძელებს ახალდაბიდან აყრის მომთხრობ სტროფს. „ქაცვია მწყემსით“ მამაც (ე. ი. თვითონ გურამიშვილი) საყვედურობს მუდმივი მგზავრობის გამო მოუცლელობას:

ერთს ამაზედ ვზარობ, აქა-იქა ვმგზავრობ,
ვერ მომიცლია.

მაგრამ, ჩვენი აზრით, გურამიშვილი კვლავ დაბრუნებია მომქმედ არმიას. სამხედრო სამსახურს საბოლოოდ უნდა გამომშვიდებოდა პოეტი მეთვრამეტე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში³ (ამ დროზე მოღის დავითის ინტენსიური სამწერლობო საქმიანობაც...). პოლკი დაუტოვებია გურამიშვილს პორუჩიკის ჩინით. 1787 წელს შედგენილ მანქანათა ნახაზების აღწერილობის ქვეშ დავითი ოფიციალურად აწერს: *Поручик княз Давид Гурамовъ*.

საცოცხლის დღეებს უშაამავდა ხანში შესულ პოეტს უნაყოფობის (უშვილობის) გრძნობაც⁴. ყარიბი, უთვისტომო, უმემკვიდრო დავითი ხშირად უჩიოდა საწუთროს:

¹ ივერია, 1882, № 1, გვ. 51.

² იგულისხმება პოეტის თხოულობათა კრებული.

³ დაახლოებით ასევე მსჯელობს თ. ჟორდანიაც (ივერია, 1882, № 2, გვ. 3).

⁴ სხვათა შორის, დავით გურამიშვილს უშვილებია ვილაც ობოლი ბავშვი დარეჯანი, რომელიც გარდაცვლილა ერთი წლის ასაკისა 1777 წლის 26 აპრილს (იხ. დ. კოსარიკის წერილი, გაზ. „Заря Востока“, 26.VII.40).

ამად ვემდური საწუთროს, თორემ სხვა რა გაქვს სადაო,
სად მიმიყვანა სად მყოფი, კიდევ მივეყვარ სადაო?
მამა, დედა, ძმა, თვალთა ველარა მხედავს ა დაო,
ძეთა და ასულთაგანაც გამხადა უღირსადაო.

ერთგან პოეტს უმძაფრესი განცდით და უძლიერესი მხატვრუ-
ლი სიტყვით გამოუხატავს თავისი უნაყოფობისა და უთესლობის
მთელი სიმწარე:

სამ-ოთხ რიგად მუხანათმან გულს ლახვარი მამალერა,
სულ მატირა ჩემი დღენი, არაოდეს არ მამლერა;
ვით ბოლოკი მქნა ავრეზი, ამაჩოყა, ამაღერა,
თესლ-აშრეტით გამახმო და უნაყოფოდ დამაბერა.

გურამიშვილმა დიდ ხნოვანებადის მიაღწია. დაიხოცნენ მისი
თანამოძმენი, თანამოღვაწენი, თანამებრძოლნი. ამაშიც საწუთრო ყო-
ფილა, თურმე, დამნაშავე. პოეტიც საყვედურის სიტყვებს არ აკლებს:
„სულ დამიხოცე მოყვასნი, ერთიც არ დალინდილებსა“-ო. გურამი-
შვილი წუხს, რომ მის საფლავზე გულწრფელ ცრემლს არავენ დაღვრის,
ვინ იცის იქნებ განაწამები და ცოდვილი სულიც შეუგინონ, არავენა
ჰყავს სანთლის ამნთები, აბა, აღაპს ვინ გადაუხდის! — „ასე მაღალმან
მე დამამდაბლა“-ო — გულისტკივილით დასძენს. დავითს კარგად
სცოდნია მღვდლების გაუმაძღრობის ამბავი და ირონიული გესლით
ნარევი ანდერძიც კი დაუგდია სულიერი თაღლითებისთვის:

ცოცხალი რომე პატარად ვლირდი,
მკედარს რად მედების მე ფასი დიდი?
მღვდელო, შენს მაღლსა, ძვირად ნუ მყიდი,—
რაც მოგიფალონ, მას მიითვლიდი!

ღრმა მოხუცებისას პოეტი გამხდარა მელოტი. ერთგან საწუთ-
როს იმას უყენებს ბრალად, რომ: „გამაყრევინე თავზე თმა ხშირი“-ო,
მეორეგან ჩივის ქაჩლობას:

ამად ქაჩალმან მის თმის ნავარცხნი ქოჩრად მოვისხი,
თავზედა ვითმე.

საფიქრებელია, რომ თავის ღროზე გურამიშვილს ამშვენებდა
ხშირი წვერ-ულვაშიც. „ქაცვია მწყემსიდან“ შვილი აშინებს მამას:

ვინ წაიკითხავს გრძლად შენს ნაწერსა,
სულ გაგინებენ თეთრს ულვაშ-წვერსა...

ხოლო თავის მხრით მამაც აგონებს პირმშოს:

ბერს-კაცს თეთრ-წვერსა, ნუ მიკვეთ წერასა,
ცუდად ნუ გამრჯი.

ამ ნაკვეთის ბიოგრაფიულ უშუალობას ადასტურებს მომდევნო სტროფი, რომლითაც ყოველგვარი ეჭვის გარეშე აღბეჭდილია გურამიშვილის ნარ-ეკლიანი ცხოვრების სპეციფიკა:

ვარ ბერი-კაცი დიდად ნასარჯი,
საწუთროსაგან მწარედ ნატანჯი,
შიშველის ფეხებით აქა-იქ ხეხებით
ტყვეობისაგან.

მაგრამ ჩვენ დრომდე მოღწეულია გურამიშვილის თხზულებათა კრებულის ავტოგრაფული ხელნაწერი, რომელსაც დაუცავს დავითის ავტოპორტრეტიც. ავტოპორტრეტით დავითი მელოტია და უწვერ-უულვაშო, ამასთან ცალი თვალით ბრმა. ბრმობაზე პოეტი საგანგებოდაც ჩივის ნახაზების აღწერილობაში: „ამის ავად მოხაზულობას ნუ დამიწუნებენ, ცალის თვალით ბრმა ვიყავ, მეორითაც ავად ვხედავდი“ო. „ქაცვია მწყემსიტაც“ შვილი ასე აფრთხილებს მამას:

მამავ, რომ ლექსავ, ყოყმნობ, აყენებ,
ფიქრით სენს რასმე თავს მიაყენებ;
ბრმა ცალ-თვალა ხარო, ეგეც არ მოსთხარო,
რომლითაც ხედავ...

8

მიუხედავად თავისი ხნოვანობისა, ფიზიკური უძლურებისა¹ და ბრმობისა, დავით გურამიშვილს სიკვდილამდე შერჩენია საოცარი

¹ დავითი უძლურებაზე ჩივის თავის არხაშიც (იხ. აღ. ბარამიძის „დავით გურამიშვილის უცნობი არხა“, სერიიდან: ფაქტები და შენიშვნები, 2, „ლიტერატურული საქართველო“, 2. VII. 36).

სულიერი მხნეობა, გამძლეობა და შრომისმოყვარეობა. დიდი წლოვანებით დამძიმებული გურამიშვილის შემოქმედებითი გული მაინც მთელი ყოფილა, გაუბზარავი. თავისი განუმეორებელი ენერგიის ძალა და პოეზიის ღრმა სიყვარული ღირსეულადაც აღუბეჭდია პოეტს მშვენიერ აფორიზმში:

სიბრმე უდროოთ კაცს არ აბერებს,
თუ გული მთლად აქვს, კიდეც ამღერებს.

დიალაც ბევრი რამ უმღერია ნაზ სევდიან ხმაზე წლებით ხანდაზმულს, მაგრამ კკუთით უძლეველს და გრძნობის გოლიათ პოეტს. დავითის ცხოვრების უკანასკნელი ცნობილი თარიღია 1787 წლის სექტემბერი. ამ დროს პოეტი ოთხმოცდა-ორ შემოდგომას ითვლიდა. მაგრამ მხცოვანი მგოსანი დაძაბულ შრომას არ ელევოდა: აწესრიგებდა ლექსების დავთრებს, უვლიდა მამულს და, რაც ყველაზე უფრო საკვირველია, ეწეოდა საინჟინერო-გამომგონებლობითს საქმიანობას. დავითს მოუგონია ჰინდერების სარწყავი და წისქვილის ასაბრუნებელი რთული მანქანები, საკუთარი ხელით დაუმზადებია ჩინებულად შესრულებული ტექნიკური ნახაზები. დავითს განზრახული ჰქონია საირიგაციო მიზნით გამოეყენებია თავის მამულების მახლობლად მდებარე მდინარე ხტაოლი. სამწუხაროდ, პოეტი-გამომგონებელი ნივთიერად იმდენად ხელმოკლე ყოფილა, რომ საჭირო საღსარი ვერ უშოვია გამოგონებათა შემოწმებისთვის. იმ დროს პოეტს გაუგია, რომ პეტერბურგში ელჩად ჩასულა ბატონიშვილი მირიან. ამის გამგონეს უკანასკნელი ძალღონე შეუკრებია, მცირე დროის განმავლობაში გადაუნუსხავს თხზულებათა სრული კრებული, შეუდგენია ნახაზები და ინსტრუქციები და ყველაფერი ეს საგანგებო არზით მიუერთმევია მირიანისთვის. დავითს ბოდიშით აღუნიშნავს: „ამის ავად მოხაზულობას ნუ დამიწუნებენ, ცალის თვალით სულ ბრმა ვიყავ, მეორითაც ავად ვხედევდი. ჩემის ხელით მაგის მეტი ვერ შევიძლე და სხვას ვერავის ვენდევ ამის მოუპარაობის მიზეზითა“ო. ლექსების წიგნში ჩართული ტექსტით და ცალკე არზით დავითი თხოვს ბატონიშვილს გამოგონებათა სადაც ჯერარს („საცა ალაგი იყოს“) წარდგენას, რომ „გაიშინჯოს. თუ რომ ჩემი ნაჩვენები საქმე და მოხსენებულობა სიცრუე არ იყოს და საქმეში შევიდეს, ერთი ნასოსის მხვრეტელი კაცი მაშველიონ და ოცი თუმანი მიბოძონ“ო. ეს ფული დავითს სკირდებოდა ცდის ჩასატარებელი წინასწარი ხარჯებისათვის. გამომგონებელი ცდის ჩატარე-

ბას აპირებდა 1788 წლის გაზაფხულზე (როცა მდინარე ხოროლი ყინვებისაგან განთავისუფლდებოდა). როგორც ჩანს, დავითს დაკარგული ჰქონია სიცოცხლის იმედი და თავისი თხოვნა პირობით განუსაზღვრავს: „თუ რომ სიკვდილმან მისწრას,—ან სხვის მიზეზით იმისი დადგმა ვერ შევიძლო,—ის ოცი თუმანი ისევ უკანვე მიერთვას. და თუ რომე დავსდგა ორივე მომავალს მარტსა და აპრილში, ის ოცი თუმანი აღარ გამომერთოსო“. არზით დავითი ითხოვს შუამდგომლობას მაშინ ყოვლადშემძლე „სვეტლიშის კნიაზის“ (ე. ი. ფელდმარშალ გრიგორი ალექსანდრეს-ძე პოტიომკინის) წინაშე.

ჩვენდა სამწუხაროდ, არაფერი ვიცით ამ შესანიშნავი წამოწყების შესახებ. ეს კია, რომ ხელნაწერი მირიან ბატონიშვილს მართლაც მიუღია და შემდეგ საქართველოში ჩამოუტანია (ამჟამად გურამიშვილის ეს უძვირფასესი ავტოგრაფი ამშვენებს საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდს, ესაა წ. კ. კოლექციის ხელნაწერი № 1598). არა გვგონია, რომ მირიანს ვერ გამოეძებნა დავედრებული სუბსიდია. უფრო საფიქრებელია, რომ ფულმა გურამიშვილს ველარ მიუსწრო სიცოცხლეში. თუმცა ისიცაა შესაძლებელი, რომ საქართველოს ელჩმა ყურადღება არ მიაქცია უცხოეთში გადაკარგული „ყმა-ყოფილის“ ჩივილს, ხოლო „დავითიანის“ წარმტაცო ლექსებით კი დაიტკბო სმენა პეტერბურგის ზამთრის გრძელ ღამეებში. გურამიშვილი წერდა მირიანს: „მათი (იგულისხმება თვითონ მირიანი, ა. ბ.) გავიგონე დიდროანს ღამეებში შესაქცევლად ქართლურის წიგნების დამკირნოება. და ამაღ კაღნიერ ვიქმენ და მივართვი ჩემი ნათქვამი წიგნი, რომელსა ეწოდების „დავითიანი“...

დავით გურამიშვილის გარდაცვალების თაობაზე დიდხანს არაფერი ვიცოდით დანამდვილებით, თუმცა ჯერ კიდევ 1838 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში ბროსე აცხადებდა: «По свидетельству одного сведущего грузина Давид умер в начале нынешнего [XIX] столетия в Малороссии»¹. აკად. ბროსე მართლაც ბევრ ძველ ქართველს (მათ შორის ბატონიშვილებს) იცნობდა კარგად, მაგრამ

¹ ЖМНП, VIII, стр. 322. სხვათა შორის, თ. ჟორდანიას დასახელებული აქვს ერთი წყარო (Справочный энцикл. словарь Старчевского, т. IV, СПб, 1855, стр. 4), სადაც სავსებით განმეორებული ყოფილა ბროსეს მოწმობა: „ერთის მცოდნე ქართველის სიტყვით [გურამიშვილი] მოკვდა ღრმა სიბერეში ამ (XIX) საუკუნის დამდეგს მცირე რუსეთში, სადაც დამარხებულია კიდევ“ო („ივერია“, 1882, № 2, გვ. 36). უეჭველია, რომ სტარჩევსკის ლექსიკონის ცნობა ბროსედან მომდინარეობს. თვითონ თ. ჟორდანიას ბროსეს შრომას, ვგონებ, არ იცნობდა, ყოველ შემთხვევაში, არსად არ ასახელებს.

კრიტიკამ მაინც ექვეი შეიტანა უცნობი მოწმის ცნობის სისწორეში. სულ უკანასკნელ დროს უკრაინელმა მკვლევარმა დიმ. კოსარიკმა მოიპოვა უტყუარი ცნობა დავით გურამიშვილის გარდაცვალების თაობაზე, სახელდობრ, ლუბენსკის სახელმწიფო არქივში აღმოჩნდა მეტრიკული წიგნი, რომელიც შეიცავს დავითის გარდაცვალების თარიღს¹. ამ წიგნის მიხედვით დავით გურამიშვილი გარდაცვლილა მირგოროდში 1792 წლის 21 ივლისს (ძველი სტილით), მაშინ პოეტი 87 წელს მიწვენილი ღრმა მოხუცი ყოფილა. 1794 წლის აპრილში გარდაცვლილა დავით გურამიშვილის მეუღლე ტატიანა ვასილის ასული.

9

დავით გურამიშვილის თხზულებათა კრებულს ეწოდება „დავითიანი“. კრებულის ბოლოს ავტორს დაურთავს საგანგებო ლექსი საყურადღებო სათაურით: „ამ წიგნთა გამლექსავეს გვარისა და სახელის გამოცხადება“. ლექსის პირველსავე ტაეპში აღნიშნულია:

და ვ ი თ ი ა ნ ი ვ ს თ ქ ვ ი დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ - ვ ი ლ მ ა ნ გ ვ ა რ ა დ ო ,

სხვაგანაც პოეტი გარკვევით ამბობს:

ამად ამ წიგნსა სახელად უწოდე დ ა ვ ი თ ი ა ნ ი ,
დავით შევაწყევ, შევკონე ვით ვარდნი და ვით იანი.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მირიან ბატონიშვილისადმი გაგზავნილ არზაშიც ნათქვამია: „ამად კადნიერ ვიქმენ და მივართვი ჩემი ნათქვამი წიგნი, რომელსა ეწოდების დ ა ვ ი თ ი ა ნ ი“. „დავითიანის“ ცალკეული ნაწილები სხვადასხვა დროს ითხზებოდა. „ქართლის ჭირ“-ში, მაგალითად, ერთგან შენიშნულია: „სხვას იმის ამბავს კვლავ გეტყვი, ჯერ არა გამიგია რა“ო. მართლაცდა, დავით გურამიშვილს გამოჩენილი პოეტის სახელი მოხვეჭილი ჰქონდა ჯერ კიდევ ვახტანგ VI-ის კარზე (ვახტანგი გარდაიცვალა 1737 წელს). მაგრამ შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ გურამიშვილის ახალგაზრდული

Дм. Косарик, Найденны материалы к биографии Давида Гурамшвили («Заря Востока», 26.VII.40); ალ. ბარამიძე, დ. გურამიშვილის გარდაცვალების თარიღის დასადგენად («კომუნისტი», 14. VII, 40).

პერიოდის ლექსებს ჩვენ დრომდე ნაკლებად მოუღწევია¹. „დავითიანის“ ავტოგრაფი დამზადებულია, როგორც აღნიშნული გვაქვს, მირიან ბატონიშვილისათვის 1787 წელს. ესაა „დავითიანის“ უკანასკნელი რედაქციის ტექსტი. კრებულის დიდი ნაწილი შეთხზულია დავითის სამხედრო სამსახურიდან დაბრუნების შემდეგ, ე. ი. XVIII საუკუნის სამოცდაათიან-ოთხმოციან წლებში. „დავითიანის“ ყველაზე უფრო საყურადღებო ისტორიული ნაწილი „ქირი ქართლისა“ დამთავრებულია, ყოველ შემთხვევაში, არა უადრეს 1762 წლისა, რადგან პოემაში მოთხრობილია დავითის მეორე ტყვეობის ამბავი, სახლში დაბრუნება და კვლავ იძულებითი აყრა (ხოლო დავითი ტყვეობიდან განთავისუფლდა 1762 წელს). „ქაცისა და საწუთროსაგან ცილობა და ბკობა“ დაწერილია 1774 წელს, როდესაც პოეტს 69 წელი შესრულებია. „ამ წიგნის გამლექსავის სულის მოხსენებას“ დაუცავს თარიღის აღმნიშვნელი ტაეპი: „ვსთქვი წელსა ათას-შვიდას-სამოც-და-ოთხმეტსა“ო. მრავალ სხვა წერილ ლექსს აღუბეჭდია გვიანდელი წარმოშობილობის ნიშანი, მაგალითად: „ვაი მოკლებულსა სიბერით ბრმასა“, ანდა „ვამე ცოდვილსა, მე უმადლოსა, დავრდომილობით უხუც-უმღრდლოსა“ და ა. შ. უცილობელად ღრმა მოხუცებისას არის შეთხზული „ქაცვია მწყემსიც“, მაშინ პოეტი ცალი თვალით ბრმა ყოფილა და მეორითაც ცუდად მხედველი.

ერთი სიტყვით, კვლავ ვიმეორებ, დავით გურამიშვილი დაძაბულ შემოქმედებითს მუშაობას გვიან შედგომია, მოხუცების, ანუ მოცლის ეამს. „მეფეთა სამსახურმა“, სხვადასხვა ფრონტებზე ხეტიალმა და დაუდგრომელმა ყოფამ ფუქად გარდუვლო დავითს ცხოვრების დღენი. ამიტომაც დიდი სინანულით ამბობს პოეტი:

რაც დამრჩა, ვერ ვსთქვი, მეწადა მეტქვა გრძლად, თავი მეცადა,
ვერა ვსთქვი, მოცლას უცდიდი, ნეტამცა არა მეცადა!

უმემკვიდრო და უთვისტომო პოეტს შვილად აუყვანია თავისი ლექსების წიგნი:

შვილდს მომიწივა მუხთალმა, ისარი გულში მამასო,
არ მომცა ძე, არც ასული, არვინ მიძახის მამასო,

¹ გურამიშვილის ახალგაზრდული პერიოდისად მიგვაჩნია ჩვენ, მაგალითად, „ზმიანი შაირები“ (დავითიანი, V გამოცემა, აღ. ბარამიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, ტფ., 1931, გვ. 178-179) და „საჰარგონიას“ ვარიანტული ტექსტი (რქვე, გვ. 308).

მან დამიჩაგრა გონება და მტერი თავსა მამასო,
დაეჯექ და ლექსვა დავიწყე, ესთქვი თუ, ვიშვი-
ლებ აშასო.

ანდა კიდევ:

მე საწუთრომ ბერწოვნება მომახვედრა თავში კობლად,
ძე არ მომცა, არც ასული, შემქნა სახლ-კარ დასამხოვლად;
ამ ლექსთ თავი მოუქარე, საცა მეთქვა თვითო ობლად...

მე უშვილომ ეს ობოლი ძლივ გაეზარდე დიდის ქირით...

დიადაც დიდი მშობლიური მზრუნველობით და სიფაქიზით
აღუზრდია და განუსწავლია სასიქადულო პოეტს ობლად შთენილი
თვისივე პირმშო...

დავით გურამიშვილი აგრძელებს და აღრმავებს ქართულ
მწერლობაში ისტორიულ ნაციონალურ მიმართულებას. „დავითია-
ნის“ პირველს და საუკეთესო ნაწილს შეადგენს ისტორიული პო-
ემა „ქირი ქართლისა“. ამ პოემის იდეებით გამსჭვალულია და გან-
საზღვრული კრებულის წვრილი ლირიკული ლექსებიც. ისტორიულ
ნაციონალური მიმართულების სხვა მწერლების მსგავსად (და უფრო
მეტად) გურამიშვილიც „მართლის თქმას“, ანუ თავისებურ რეალის-
ტურ მეთოდს აღიარებს შემოქმედების ერთადერთ სახელმძღვანე-
ლო პრინციპად. „ქართლის ქირის“ შესავალში ავტორს ზუსტი მხატ-
ვრული ფორმულების სახით მოცემული აქვს შესანიშნავი პოეტური
დეკლარაცია. სწორედ „მართლის თქმის“ პრინციპების ცხადყოფა
შეადგენს ამ დეკლარაციის ძირითად მიზანს. საყოველთაოდ ცნო-
ბილია გურამიშვილის საპროგრამო განცხადების შემცველი ბრწყინ-
ვალე სტროფი:

მ ა რ თ ა ლ ს ვ ი ტ ყ ვ ი, შევიქნები ტყუილისა მოამბე რად?
ვერას უქებ საძაგელთა, უფერულთა პირ-საფერად.
მე თუ გინდა თავიც მომქრან, ტანი გახდეს გასაბერად,
ვინც არა ჰგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად.

ასევე თავგამოდებით იცავს პოეტი „მართლის თქმის“ თვალ-
საზრისს სხვაგანაც:

პირს-ფერობა, უკან ძრახვა არა თქმულა საფარსაგო.
სჯობს ტყუილით ქვეყოფნასა, ზე სიმართლით ავიბარგო.

„ქაცვია მწყემსში“ გურამიშვილი მართლის თქმას უპირისპირებს არაკსა და ჭორს და, რა თქმა უნდა, თვითონ პირველს ადგია:

მე სიტყვებსა სწორსა, არ-თუ არაკს, ჭორსა,
გეტყვი მართალსა.

აღნიშნულ დეკლარაციაში ავტორი თავის თავს საგანგებოდ, ამხნეებს და აგულოვნებს სიმართლისადმი ერთგული და თავგანწირული სამსახურისთვის:

რად გეშინის მართლის თქმისა, ფუ, შენ, ჩემო ულვაშ-ბილო!

სიმართლის თქმა უკვე გულისხმობს მიუკერძოებას, პირუთვნელობას. გურამიშვილიც მიუკერძოებას პოეტის წმინდა მოვალეობად აღიარებს. მაგრამ ამასთანავე ის ოდნავ საკმარისად არ თვლის მართლმოდენ მიწვევას, თუ გინდ მიუკერძოებული, ობიექტურად სწორი ფაქტის დადგენას. გურამიშვილი მოითხოვს პოეტისაგან ფაქტის სრულყოფილ, ჩვენ ვიტყვით, პოლიტიკურ ანალიზს და შეფასებას. ამიტომაც გურამიშვილის წარმოდგენით პოეტი უნდა იყოს ქეშმარიტების მლაღაღებელი, აუგის დაუფარავად მძრახველი, მამხილებელი, მებრძოლი. დავითმა კარგად იცოდა, რომ მართლის მთქმელს და აუგის მძრახველს ზაშინ მრავალი მტერი და ღუშმანი ჰყავდა: „მართალი ვთქვა, მეშინიან, ვა თუ გავხდე დასაკარგი“. მაგრამ საბოლოოდ ეს როდი აშინებს პოეტს; ის ღრმად არის დარწმუნებული, რომ: „მართალია, მძრახველს ძრახვა თვით კი ავად მოუხდების, მაგრამ ფარვა სიავისა ქვეყანას არ მოუხდების“. საზოგადოებისა და ქვეყნისათვის მავნებელია და დაძლუპველი სწორედ „ფარვა სიავისა“, პირფერობა, მლიქვნელობა და მისთანანი. ამიტომაც პოეტი მზადაა დაიმსახუროს საზოგადოების რისხვა, ტანი გაუხდეს გასაბერად, ოღონდ პირნათლად ემსახუროს თავის გულისთქმას, ქეშმარიტებას, საქვეყნო საქმეს. გურამიშვილის აზრით, ყოველგვარი პირადული ზრახვა თუ ინტერესი უნდა ექვემდებარებოდეს საზოგადოებრივს; პირადული, თუ საკუთარი უნდა ისაზღვრებოდეს საქვეყნო და სახელმწიფოებრივი ინტერესებით. ამ შეგნებით არის გამსჭვალული გურამიშვილის მთელი პოეზია. ეს შეგნება ამოძრავებს გურამიშვილის მებრძოლ შემოქმედებითს სულს.

დავით გურამიშვილი იყო ღრმად მოაზროვნე პოეტი სკეპტიკოსი, მორწმუნე და მორალისტი. გურამიშვილს შემუშავებული აქვს მწყობრი ისტორიული კონცეფცია. ეს კონცეფცია თავის მხრით

დიდად არის დავალებული „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელთა ისტორიოგრაფიულ თვალსაზრისს. ხოლო უკანასკნელი ყალიბდებოდა ქრისტიანული იდეოლოგიის ზეობის პირობებში. გურამიშვილის შეხედულებით ქვეყნის მთლიანობისა და ძლიერების ნამდვილი საფუძველია მორალური სიმტკიცე და სისპეტაკე; ზნეობრივი სიფაქიზის დუღაბი აბამს და აკავშირებს, აერთებს და ასაღკლდეებს საზოგადოებას, ქვეყანას, სახელმწიფოს... საზოგადოების ზნეობრივი შერყევა არყევს ქვეყნის საფუძველს; ზნეობრივი აშლილობა თიშავს, ასუსტებს და აუძლურებს საზოგადოებას, ამით ზიანს აყენებს და აუძლურებს ქვეყნიერებას; ზნედაცემულობა ღუპავს ქვეყანას, საბოლოოდ სპობს მის სასიცოცხლო ენერგიას.

ასეთია მოკლედ გურამიშვილის საზოგადოებრივ — ისტორიოგრაფიული კონცეფცია.

პოეტის ზნეობრივი სრულყოფის ნორმა გულისხმობს ქრისტიანული მრწამსის სჯულიერებას, სიფაქიზეს და სიჯანსაღეს ოჯახურ ცხოვრებაში, კაცთმოყვრულ საფუძველზე აგებულ პატრონყმური რეჟიმის სიწმინდეს, მტკიცე საზოგადოებრივ შეგნებას და ქვეყნის სამსახურს.

✓ გურამიშვილი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა XVIII საუკუნეში. გურამიშვილმა გავლო მძიმე ცხოვრების გზები. გურამიშვილი მომსწრე, მოწაბე და მონაწილე გახდა საქართველოს საშინელი ტრაგედიისა, საქართველოს საშინელი კატასტროფისა. გურამიშვილმა თავის ცხოვრებით განიცადა ეს ტრაგედია, გურამიშვილმა თავის პოეტური სიტყვით აღბეჭდა და გამოიტყრა იგი. გურამიშვილმა მკითხველსაც აგრძნობინა საქართველოს ტრაგედიის ძალა და მასშტაბი. პოეტური ხედვის სიმახვილე, თვალსაზრისის სიღრმე და სინათლე, გრძნობის სიწრფელე, პათოსი, მხატვრული წარმოსახვის საოცარი სიმძლავრე და სიმდიდრე — ყოველივე ეს მაქსიმალური შეწონილობით გამოიყენა გურამიშვილმა, რომ მასთან ერთად თანადროულობასა თუ შთამომავლობას მთელი სისავსით ეგრძნო ქვეყნის ტრაგიზმი. გურამიშვილმა დასახულ მიზანს კიდევაც გადააჭარბა, მაგრამ მაინც კრძალულად ამბობს:

ქართლის ქირსა ვერვინ მოსთვლის, თუ არ ბრძენი, ენა-მკვევრი!
იფქლი ღვარძლად გარდაიქცა, ზედ მობრუნდა ცეცხლის კევრი.

გურამიშვილმა ასწერა მრავალრიცხოვანი გარეშე მტრის (თურქის, სპარსის, ლეკის, ოსის, ჩერქეზ-ლლიღვის, დიდოს,

ქისტის...) გამუდმებული, გათავხედებული, ყაჩაღური თარეში საქართველოს მიწა-წყალზე, ქართველი ხალხის რბევა, აწიოკება, ძარცვა და გლეჯა. ამასთან შინაგანი უთანხმოება, კუთხური განკერძოება, ქიშპი, მტრობა, აურ-ზაური: „კახელების აღმახსნელი ქართველებმა¹ დაღმა ფარცხეს“. მაგრამ განა კახეთი კი იყო ერთიანი, ან კიდევ ქართლი? კუთხურ განკერძოებას ეპატებოდა ძმათაშორისი ბრძოლა („ძმამ ძმას სახრე გარდუქირა“... „ძმამ მოუღვა ძმასა ყისტი“...), უთავბოლო ფეოდალური მეტოქეობა, შუღლი, მედასეობა და ა. შ. აბა, ვისლა ახსოვდა ცენტრალური ხელისუფლება, მეფის სამსახური? „მოწყალე მეფე“ ვახტანგ VI-ეს „გაუორგულდა სპა-ჯარი, ერი მიმცემი ხარკისა“, „გულ-მანკიერად შეიქმნენ, ქმნეს სამსახურზედ კლებანი“. მტერი კი, ამ შემთხვევაში გარეშე მტერი, სწორედ იმას ღონობდა, რომ შინაგან გართულებაზე მოეთბო ხელი. და აი, მოულოდნელად ბედი ულიმის ვახტანგს: დიდი რუსეთის ძლევამოსილი მბრძანებელი პეტრე პირველი ხელსაყრელ სამხედრო კავშირს სთავაზობს ქართლის უმთავრესი მტრის სპარსეთის შესამუსრავად. პეტრეს წინადადებას მოხიბლა ქართველთა მეფე. მომავალ გამარჯვებათა წარმოდგენებით თავბრუდასხმული ის ზეიმობდა და იხარებდა, ყურს არ უგდებდა შორსმკვრეტელ პოლიტიკოსთა გონივრულ რჩევას. შორსმკვრეტელნი კი კარგად ხედავდნენ ბიფათის საცთურს: „ვინც ხედევდა ბოლოს საქმეს, იმათ არად განიხარეს“. მაგრამ ვერვინ ბედავდა მეფესთან აშკარა რჩოლას („მეფე იყო და ბრძანებდა, იქმოდა, რასაც ინებდა“), ისე კი ჩუმი დრტვინვით, ჩუმი ცრემლებით „მეფეს სძრახავდენ, იტყოდენ ეგევითარსა გმობასა: სამს დიდს ხელმწიფეს პირს აძლევს, სამგან იკეთებს ყმობასა! ყეენის სპასალარია, თავს ირკევამს მის რაყმობასა; რუსთ ხელმწიფესთან მამაობს, ხვანთქართან ჩემობს ძმობასა!“ ერთი სიტყვით, ასკვნის შორსმკვრეტელთა თვალსაზრისის მიმდევარი დავით გურამიშვილი: „მესამე კიდევ მოიბა, ორი საბელი თავს ება“. ვახტანგის იმედები აღარ გამართლდა, ბიფათმა მალე იჩინა თავი: პეტრემ დერბენტიდან პირი იბრუნა რუსეთისაკენ, სპარსეთის გამძვინებულ ლომს ვახტანგი შერჩა:

ვერა ნახეს რუსთ ხელმწიფე, ვერ აჩვენეს სამსახური,
ყეენზედაც ავად დარჩნენ, მათ დაკარგეს ორგნივ პური.

¹ ქართველს გურამიშვილი ხმარობს ქართლელის მნიშვნელობით.

ვახტანგი ხელმეორედ „გაათახსირეს“, ეერაგმა შაჰმა ქართლის ტახტი ნობათად უძღვნა კახეთის გამაჰმადიანებულ მეფეს მამადყული-ხანს (კონსტანტინეს). ვახტანგი უომრად არ ნებდებოდა. მამადყული-ხანმა მოიშველია სპარსთა გარნიზონი და დაქირავებული ლეკების ჯარი. მამადყულიხანმა ტფილისი ბარბაროსულად შემუსრა:

სახლ-დუქნები დაქცევს,
დანამარცხეს ქართველთ ჯარი, ვახტანგ მეფე გააქციევს,
თეთრსა მტკვარსა წითლად ლებდა, რაც მათ სისხლი დააქციევს.

ვახტანგი კვლავ არ ტყდებოდა, დახმარება სთხოვა ოსმალეთს. ხონთქარიც კმაყოფილია, აუსრულდა ფარული ნატვრა, სათარეშოდ ტფილისს იწვევენ ოსმალთა ლაშქარს. მალე ოსმალთა სარასკირები დაერივნენ და დაეპატრონენ ქართლ-კახეთის მიწებს: მორიგი რენე-გატებიც ამ ჟამს უცდიდნენ, ვახტანგს განუდგა სუნის მმოსავი იესე მეფე, ოსმალთ მიემხრო, რისხვა უწვიმა ქართლის მიწა-წყალს:

იესეს მეფეს მოხსენდა, გორს ადგას ქართველთ ჯარები,
მან შეიყარა ოსმალთ, იქმნა თიფლისით მარები;
მოხვდნენ ერთმანერთს. დაიქცა რაც მაშინ სისხლის ღვარები,
ალაბრუნებდა ბევრს წისქვილს, თუმცა სდებოდა ღარები.

ვახტანგ მეფე გარდაიხვეწა. ასეულობით გარდაიხვეწნენ ქვეყნის საუკეთესო მოამაგენი, ქართლის ერთგული ჭირისუფალნი. ქვეყანა დარჩა რენეგატებს, გამცემლებს, მზაკვრებს. აფორიაქებულმა ცხოვრებამ წაახალისა ბნელი ძალები, სოროებიდან გამოძვრნენ გველნი. შინაური თუ გარეული ყველა ხალხს ეურჩება, შეიქნა მასობრივი რბევა, აოხრება, აყრა, აწყვეტა. შემზარავი სურათი გადაგვიშალა გურამიშვილმა:

შეიქნა დიდი მტრობა, თქმა ერთმანერთის ძვირისა,
ამპარტავნობა და შური, ურცხვად გატეხა პირისა;
ავაზაკობა, ქურდობა, გზებზედ დასხდომა მზირისა,
ტყვეობა, მოკვლა, ტაცება ქვრივთა, ობოლთა, მწირისა.

ბარში ცხოვრება არ ხერხდებოდა, მოსახლეობა იხიზნებოდა ტყეებსა, ღრეებსა და მთებში. სასოფლო მეურნეობა მთლიანად ჩაკვდა, ხვნა თესვისათვის არვის ცხელოდა, პური გაძვირდა, ხალხი დაიმშა:

რაც ხანი იყვნენ, სარჩოსა ვერც სთესდეს, ვერცა მკადესა,
რაც აქვნდათ თვისი საუნჯე სულ პურ-ღვინოზე ყიდესა.

ანდა:

ალარვინ იყვის ღვინითა აღმავსებელი ჭურისა,
შემცირდის ხართა ნახნავი, მოსწყდის ნაწველი ფურისა.

ამას მოყვა „დიდი სიყმილი“, ძვირობა („მოვიდა დიდი
ძვირობა“), მშუსრავი სენი:

შეჰყარა უცხო, უწყალო სენები,
ხოცა კაცნი და პირუტყვნი, ცხვარნი, ძროხა და ცხენები.

ყოველივე ამ უბედურებამ ხალხი ფიზიკურად გაანადგურა,
მცხოვრებთა რიცხვმა უზომოდ იკლო, სოფლები და დაბები გადა-
შენდა (აბა წიგნისთვის ვისლა ცხელოდა? სკოლები გაქრა...), ვინც
სიკვდილს გადურჩა, მას სულიერი დამბლა დაეცა, სასოწარეკეთა—
განუმეორებელი მხატვრული ძალით აღბეჭდავს გურამიშვილი:

მოისრა ხშირი ქვეყანა, გახდა ვერანად, ტრამლად,
სულ წარიტაცეს, თუ ვინმე შამბში მოურჩა წამლად.
დადედლებულნი შიშთაგან აღარ ვარგოდენ მამლად,
ალარვინ დარჩა ფარსაგი პატრონად, ქვეყნის მამლად.

საზოგადოებრივ უკულმართობას და ქვეყნის განსაცდელს ზედ
მიემატა პოეტის პირადული უბედურებაც. უკეთ რომ ვთქვათ,
პოეტის პირადული უბედურება თვითონ გამოიწვია უკულმართულმა
ყოფამ. იშვიათი ბუნებრიობით ჩაუქსოვია გურამიშვილს პირადული
ხვედრის ამბავი ქვეყნის ოხრების ანსახავ ეპიურ ძეგლში... ტყვეობა,
ემიგრაცია, წანწალი, კიდევ ტყვეობა, ფიალა „მწარე შხნაკვისა“,
ცივი სამარე მიუსაფარ, უცხო მხარეში, უცხო, უცნაური ლოდის
წარწერით:

წმინდა იონე კახეთს ზედაძენს, —
სასწაულობით ქვიტკირს ცრემლთ ადენს —
ჭართლს წმინდა შიო ღვიმეს ძვლებს ავლენს,
ორნივე შერებიან სასწაულს ამდენს.

ამ ორ მონასტერს მაქენდა ალაგ,
სასათლაო და ძვალთ შასალაგი;
ორივ ქვითკირით აღშენებული,
სახლ-გალაენებით დაშვენებული.
ახლა მობძანდი, მნახელო, მნახე,
მისად სანუფქოდ სად დავიმარხე!

ულრმესი, უსპეტაკესი და უმძლავრესი სიყვარულის გრძნობით
უყვარს დავით გურამიშვილს თავისი მშობლიური მიწა, თავისი მშო-
ბლიური მხარე, ქვეყანა. გურამიშვილის ყოფის მთელი სიმწვავე, მისი
ურვის ძირი-სათავე მარხია მშობლიური ქვეყნიდან იძულებითს
გამოძებაში, ეს აწყლულებს და სიცოცხლის დღეებს უშხამავს მო-
ხუცს, მაგრამ გრძნობიერ პოეტს. რა წრფელი ნაღველით აღბეჭ-
დილია, მაგალითებრ, დავითის ეს ჩივილი:

საწყუთროს სოფლისაგან ბევრის გზით ენებული,
მრავალს განსაცდელსა შინა შეყვანებული,
სხვის ქვეყნად სამკვიდროს ქვეყნით
გამოძებული.

მიუსათრობის გრძნობით განაწამები გურამიშვილი, უწყინარი
და ღრმად ნორწუნე კაცი, ერთხელ ტკბილი „ღვთის“ წინააღმ-
დეგაც კი გამოვიდა, ყოველ შემთხვევაში, უკმაყოფილებისა და უმა-
ღურობის სიტყვით მიმართა გამჩენს:

მამაო, თავსა მფარავი დაგედგა კარგი კარავი,
განიარი და მაღალი, ხელთაგან მიუკარავი;
შიგ ვიყავ, სადღაც გამაგდე, პალური ამამკარ ავი,
მით ცრემლი ჩემი ზღვად გახდა თვალთაგან ნაწანწკარავი.

შემაძრწუნებელია გურამიშვილის ურვის სიმწვავე. ყველაზე
უფრო მწარე და ბოროტი ჩიტყვა, რომელიც ოდესმე კი დასცდე-
ნია პოეტის ბაგეს, არის უნუგეშო ხვედრით გამოწვეული სიტყვა
წყევლისა: „ჩემი ცოდვამც მისცემია ჩემს ამამთხრელს, ამამზარავს“-ო.
გურამიშვილის ამომთხრელი იყო ის ისტორიული უბედურება,
რომელიც საქართველოს თავზე დაატყდა. პოეტის რწმენით, ისტო-
რიული უბედურება თვითონ ქართველმა საზოგადოებამ, საზოგადო-
ების მოწინავე ფენამ გამოიწვია. ქვეყნის განსაცდელი იყო „საწყაუ-
ლის მოწყვა ღვთისაგან“. ხოლო ეს „საწყაული“ გამოვლინდა ზნე-

ობრივი უკეთურების შედეგად, რადგან საზოგადოების დიდი ნაწილი სექსუალური აღვირაზნულობის გზას გაჰყოლია, ქრისტიანული სჯულიერების საფუძვლები შეურყევია ოჯახურ ცხოვრებაში, ქრისტეს მცნებისათვის უღალატნია და უწამებია მაჰმადის მადლი:

გვირგვინის ცოლი გაუშვეს, ხაქასთან შექნეს რბოლანი,
ყმად წაუვიდნენ ისასა¹, იქმნენ მაჰმადის² ქოლანი.

ამ „ცოდოს“ კვამლი აღვლინდა ზეცას, შეჰყარა რისხვის ღრუბლები და შურისძიების სეტყვად დაეშვა დედამიწაზე: „მათ ღმერთსა სცოდეს, ღმერთმან მათ პასუხი უყო ცოდვისა: ცა რისხვით შუვა განიპის, ქვეყანა შეიძროდისა“. არც ამან გამოაფხიზლა, თურმე, ქვეყანა. მრისხანე ღმერთი საცთელს არ აკლებს, რისხვის „შიშები“ უფრო მატულობს. მაგრამ „არც მით მოიქცნენ“... გამჩენის წყრომას ბოლო არ უჩანს და ქართლის მიდამოც იქნა „ვერანად, ტრამლად“.

ასე ეხატება დავით გურამიშვილს საქართველოს ისტორიული ხვედრი. რა თქმა უნდა, აქ ავტორის ისტორიული კონცეფცია როდია მთავარი. მთავარი ისაა, რომ დავით გურამიშვილმა მომხიბლავი მხატვრული სრულყოფით, პოეტური შემოქმედების ვირტუოზული სიმძლავრით ასახა XVIII საუკუნის საქართველოს ცოცხალი, შეუფერავი სურათი. „ჭირი ქართლისა“ მხატვრული უბრალოებით აღბეჭდილი მატიანეა იმის შესახებ, თუ „ვით დავკარგეთ ჩვენ ქვეყანა ჩვენდა გარეშემო მტრებით“. პოემა თავიდან ბოლომდე გამსჭვალულია სამშობლო ქვეყნის წრფელი და ღრმა სიყვარულით. ჯანსაღი პატრიოტიზმი, სამშობლოს უანგარო სიყვარული პოემაში მიჩნეულია უმაღლეს და უწმინდეს გრძნობად, რომელიც განსაცდელის დროს მსხვერპლს საჭიროებს, თავგამეტებას. პოეტის ნათელი ჭკუა, მოსიყვარულე გული და წრფელი მგრძნობიერი არსება შეუშფოთებია მშობლიური ქვეყნის უბედურებას. პოეტი აღბორცებულია ზნეობრივი უზურპაციის წინააღმდეგ. პოეტი საშინელი დაუნდობლობით და პირდაპირი სიმძულვარით ამხელს თავისივე თანამოდმე გაბატონებული საზოგადოებრივი კლასის იდეურ სილატაკეს, ზნეობრივ სიმჩატეს და გონებრივ სივაგლახეს. პოეტი იბრძვის გაბატონებული საზოგადოებრივი ფენის ვიწრო წოდებრივი

¹ იესო ქრისტეს.

² მაჰმადის.

შეზღუდულობის წინააღმდეგ, დაუზოგავად და პირუთვნელად სტუქსავს თავადაზნაურულ ეგოიზმს. კუთხურ განკერძოებას, კინკლაობას, ქვეყნის ინტერესების ღალატს, უპრინციპობას ზნეობრივ ცხოვრებაში, ანგარების მიზნით სჯულის განდგომას და ა. შ. გურამიშვილი მწარედ განიცდის ქვეყნის განსაცდლის ყოველ მოვლენას, პოეტს სტანჯავს და სდაგავს უკუღმართობის ყოველი ფაქტი, ბოლმით ივსება მისი მგზნებარე გული, ცრემლად იღვრება მისი თალხი თვალები. ნაღვლით აღსავსე პოეტი სამაგალითო პირდაპირობით ამხელს დიდს და პატარას, ერსა თუ ბერს. აღსანიშნავია, რომ მან მწყალობელი პატრონიც კი არ დაინდო ამ მხრით და საშინელი განაჩენი გამოუტანა ვახტანგის მთელ პოლიტიკურ მოღვაწეობას:

ვერა ენახე რა მაგისი ღრმად საქმე მინაწდომარე,
რაზედაც მიდგა, არ დარჩა ის საქმე წაუხდომარე.

განსაკუთრებული ხაზგასმით ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ღრმად მორწმუნე გურამიშვილი თანაბრად ებრძვის გაბატონებული საზოგადოებრიობის ორივე ფრთის (საეროს და საეკლესიოს) წარმომადგენლებს. გურამიშვილმა ისტორიის სამარცხვინო ბოძზე გააკრა ეკლესიის მსახურთა ზნეობრივი დაცემულობა, ფლიდობა, ფარისევლობა, მსუნაგობა... ანაფორიანი არამზადები ბერული კდემამოსილი ოინბაზობით შფოთისა და შუღლის ცეცხლს აღვივებდნენ მოძმეთა შორის, რომ ამ კოცონზე ხელი მოეთბოთ. ქრისტეს მშოსავთა დიდი ნაწილი ლოცვისა და სათნო ცხოვრების ნაცვლად საკუთარი სტომაქის გამოყორვაზე ზრუნვით თუ იწუხებდა თურჲე ნაძრახ სიცოცხლეს. კახეთის მეფე კონსტანტინეს მოძმეთა შორის მშვიდობიანობის დასამყარებლად ქართლის მეფესთან მოციქულებად გაუგზავნია „ჩინით რჩეული ბერები“. „ჩინით რჩეული ბერებიც“ სიხარულით ცას მიწევნილან და აი რისთვის:

მიუხაროდათ დიაკვნებს საქართლოდ გაჩაფრულებსა,
გვაწირვინებენ ქართველნი, ვიშოვნით მრავალ ფრულებსა,
საქონლით სავსეს მოვასხამთ ჯორ-აქლემთ დაყათრულებსა-ო.

შემდეგი დამახასიათებელი დიალოგი გაუმართავთ გზად თაღლით მოციქულებს:

ერთმან იხუმრა: ვიბანებ თიფლის აბანოს ნურიითა,
მეორემ—თევზით გავძლები ზურგიელ-გელაქნურიითა,
მესამემ—მივიბრუეები ღვინითა ატენურიითა.

აბა რა სარგებელი უნდა მოელო მსგავსი მოციქულების საქმიანობას?! ვახტანგის პირით გურამიშვილი მწვედ ამათრახებს ღვთისნიერ ფლიდებს:

რად არა ხარტ მონასტერში, არ ილოცავთ, ღმერთს არ ესავთ?! გამოსულხართ და დასდიხართ, ენობთ და ჩხუბსა სთესავთ, ჩვენთა ხმალთა გამახულთა მაგით უფრო თქვენ აღლესავთ!

11

უნიადგო გამოდგა გურამიშვილის პოლიტიკური იდეალები, ხოლო პირადულ ცხოვრებაში მან საშინელი მარცხი განიცადა. სოციალურმა „უძლებებამ“ (როგორც თვითონვე ამბობს) კი საბოლოოდ გარიყა. პოეტმა დაკარგა რწმენა თავის თავის დახსნისა, საზოგადოების წინსვლისა, ქვეყნის უკეთესი მერმისისა. ამაზეა აღმოცენებული გურამიშვილის უსასო პესიმიზმი.

საწუთროსა და სიცოცხლის გმობა „დავითიანის“ უაღრესად დამახასიათებელი მოტივია. რასაკვირველია, ეს მოტივი როდია ახალი მესამე პერიოდის მწერლობისათვის, მაგრამ გურამიშვილისეზური სიძლიერით არვის აღუბეჭდია მისი აუგი (ამ მხრით გურამიშვილს თეიმურაზი თუ შეედრება მხოლოდ). გურამიშვილის თვითმუღი შხამიანი სიტყვა—ყოველგვარი გადაქარბების გარეშე—მართლაც მისი გულის ფსკერიდან აღმოხეთქილი ნაღვლის ნაჟურია და არა ლიტერატურული მოდით ნაკარნახევი რიტორიული მანქვა (ზოგიერთთან რომ შეინიშნება). წუთისოფელი პოეტს აგონებს მუდამ დაუდეგარ, მბორგავ, ქარიშხლიან ზღვის ღელვას:

მიდის-მოდის ეს სოფელი, ქარტეხილთა ზღვისებრ ღელავს,
უკან მისდევს დრო და ჟამი.

ეს ქარტეხილი ცხოვრების ხან ერთ ყურეს ახეთქებს პოეტს და ხან მეორეს. და ასე: წუთისოფელი ცრუა და მატყუარა, უნდო და მიუსაფარი, მუხთალი, ბნელი და რომელი ერთი აღვნიშნოთ კიდევ? „დავითიანის“ ეპითეტების სიუხვეს აჩვარში არ შეეგება. პოეტი მეტად უდიერია საწუთროს მიმართ—საწუთრო საძაგელია, საზიზღარი, ღირსი ფურთხისაო. სოფლის სიგლისპე პოეტს პერსონალურად აქვს გამოცდილი და რწმენას ვერვინ შეურყევს: „ამად გემდური, ეარ უბედური“ო. გურამიშვილისათვის ჩვეული სიმძაფრით

და სიღრმით ასახულია საწუთროს შინაგანი წინააღმდეგობებით და-
დარული ვერაგი სახე ერთს, უკვე სათაურითვე გარკვეული გან-
წყობილების გამომწვევ ლექსში „გოდება დავითისა, საწუთროს
სოფლის გამო ტირილი“:

თუ ხარ ღვიძილი, რაღა არს ძილი?!
თუ ხარ სიმაძღრე, რა არს შიმშილი?!
თუ ხარ სიციცხლე, რა არს სიკვდილი?!
იყავ ერთ-ერთი, იწამე ღმერთი!

პოეტის კენესა ხშირად გადადის ტყება-გოდების შემზარავ
ხმებში. პოეტი სწყევლის და ჰკრულავს თავის გაჩენის ქამთა სიძვეს:

გული ღონდება, ვიწყო გოდება: ვაი საწუთრო, ცრუო სოფელო!
ბორგნა-ბოდება, რაც მაგონდება: ვაი საწუთრო, ცრუო სოფელო.
სული მშორდება, ხორცი მშორდება: ვაი საწუთრო, ცრუო
სოფელო!

რად მშვა დედამან, შავმან ბედამან: ვაი საწუთრო, ცრუო
სოფელო!

აბა, რომელი იერემიადა შეედრებოდა გურამიშვილის გოდების
ძალას და სიღრმეს? მაგრამ გურამიშვილის წრფელი პროტესტან-
ტიზმი ბოლოს ჩაახშო თეოლოგიურმა რაციონალიზმა. პოეტი იძუ-
ლებული გახდა აღლესილი ხმალი ჩაეგო და პატიებაც კი გამოე-
თხოვა სოფლის წინაშე. რელიგიურმა გზებამ ჩაჰკლა გურამიშვილის
გულის სკეპსისი, ანიტომაც გურამიშვილის წყევის ქარიშხალი ხში-
რად ნელდება... პოეტი ღრმად უკვირდება წყეულ საკითხებს: აბა
რა იწვევს ადამიანთა ტანჯვა-ვაებას, რას განუსაზღვრავს წუთი-
სოფლის გაუტანლობა, საბოლოო ხვედრი რა არის?

გურამიშვილი მკვახედ ეკამათება სოფელს („კაცისა და საწუ-
თროსაგან ცილობა და პქობა, ერთმანერთის ძვირის ხსენება“, „სიკ-
ვდილისა და კაცის შელაპარაკება და ცილობა“) და იმას მრავალ
დასაბუთებულ ბრალდებას უდგენს, პასუხს კი არცერთს იწყნარებს.
მაგრამ როდესაც პოეტს მოაგონეს ბიბლიური ადამის ცოდო, რო-
მელიც საშინელი ტვირთად დასწოლია თავს ადამიანთა მოდგმას,
მაშინ შეკდემილი პოეტი დაზავებას თხოვს ვერაგ საწუთროს. ასე
კომპრომისულად გადაქრა გურამიშვილმა დასმული კითხვა. საწუთ-
რო არაფერ შუაშია, ღმერთმა ადამიანი შექმნა თავისუფალი და
ბედნიერი. ადამიანმა ბედნიერება ვერ შეიღირსა, ბოროტად შეცთა

და უნდა იტანჯოს კიდევ, იტანჯოს მარადიულად, ეს არის იმისი გარდაუვალი ხვედრიო. ამითაც როდი კმაყოფილდება ჩვენი პოეტი. როგორც აღნიშნული გვაქვს, საქართველოს ისტორიული ხვედრიც ხომ დასახულია „საწყაულის მოწყვად ღვთისაგან“. ამიტომაც, რომ გურამიშვილის მთელ შემოქმედებას აფეროვანებს ღრმა რელიგიური განწყობილება.

პოეტის შეხედულებით (რაც იმავე დროს ქრისტიანულ-ეკლესიური შეხედულებაც იყო) ყოველი გონიერი არსება, ე. ი. ადამიანი შედგება ორი თვითმყოფი ელემენტისგან, სულია და ხორცისგან. აქედან ხორცი წარმავალი, ხრწნადი ელემენტია, ხოლო სული—წარუვალი, ცხოველმყოფელი მარადიულად. როგორც წარმავალი, ხორცი უნდა ექვემდებარებოდეს მარადისობის მატარებელ სულს. მოხდენილი პოეტური ფორმით გადმოუცია დავით გურამიშვილს ცნობილი თეოლოგიური დებულება: „სულია ღვინო კეთილი, ხორცი ჭურჭელი მყარალია“. სხვაგანაც მრავალგზის ასკვნის:

ხორცია მიწა-ტალახი, საწუთროს ფეხით ნალახი,
სული უსხეულ მყოფელი, აქვს საუკუნო სოფელი;
ხორცი მკვდარ-ხმელი ბალახი, აყოებულად ნანახი,
სული ცხოვრების მპყრობელი, ვით ბაზმა გაუქრობელი.

პოეტი მხურვალედ ქადაგობს სულიერებას, ხორცის დაგმობას. ადამიანის ამქვეყნიური მოღვაწეობა იმქვეყნიური ზრახვებით განისაზღვრება. ამქვეყნიური ცხოვრება მხოლოდ მოსამზადებელი საფეხურია საიმქვეყნიოდ. საიმქვეყნიო მარადიული ბედნიერება მხოლოდ სულის სრულყოფით მოიპოება ხორცის დათრგუნვის ხარჯზეო. ხოლო „ნებიერობა ხორცისა სულისა წარსაწყვედია“. პოეტი მკითხველებს ურჩევს:

ამად სჯობს, ხორცი უვარჰყო, სულსა ულოცო, უწირო.

ასეთ უარყოფამდის თეიმურაზ პირველიც კი არ მისულა. გურამიშვილი აღიარებს აბსოლუტური ასკეტიზმის იდეას. ამ აღიარებას ლოგიკურად მიჰყვება პრაქტიკული შეგონებაც; თავისი შეცოდება ადამიანმა საქმით უნდა გამოისყიდოს აქვე, ამქვეყნიური ცხოვრების გზაზე:

ისე ხორციით შეინანე, რაც ხორციით სცოდეო,
თორემ სულით ვერას ირგებ, შენ ეს იცოდეო.

ასეთმა გზამ კი პოეტი კვლავ მღვდელს დაუკავშირა, რომლის თაღლითი სახე მანვე ამხილა შესანიშნავად. გურამიშვილი გემო-
ძღვრავს:

რაც გეცოდოს, შეინანე, მღრდელს აღუარეო,
ილოცე და იმარხულე და ეზიარეო!

ანდერძითაც იგივეა დამოწმებული:

ჩემს ცოდვილს სულსა ეს შეეწევა,
მღრდლის წირვა-ლოცვა, საკმევლის კმევა.

გურამიშვილი არ კმაყოფილდება ასკეტიზმის უპირატესობის თეორიული დადგენით, პოეტი აქტიური მოქმედებისაკენ მოუწოდებს, ყოველ შემთხვევაში, თავის საკუთარ თავს, ხორცის ტანჯვის-
თვის სულის საოხად:

აღეჭ, აღეჭ, ნულარ სწევხარ, ზეზედ წამოჯეო...
თუ სულით გსურს განსვენება, ხორცი გასარჯეო.

გურამიშვილის მთელი რიგი ლექსები შთაგონებულია წრფელი და ძლიერი რელიგიური გრძნობით. პოეტი ღიღების მონუმენტა-
ლურ ჰიმნებს უგალობს სულიერებას, ღვთაებრივ იდეას. მან გადა-
ახალისა და ახლებურად დაამუშავა ბიბლიური თემები. ამ ძველ, თითქოს გაცვეთილ თემებს, ახალი ცხოველმყოფელი შემოქმედებითი სული შთაბერა. გურამიშვილი იღებს ბიბლიიდან ყველაზე უფრო მწვავე დრამატიულ სუცეტებს, რომლებიც ასე აღელვებდა მორ-
წმუნე კაცობრიობას საუკუნეთა განმავლობაში. ამ ისედაც მწვავე დრამატიულ მოტივებს პოეტი მეტ ბუნებრიობას აძლევს, აცლის სასწაულებრივ სიმშრალეს, უფრო გასაგებს ხდის, უახლოებს ადა-
მიანურ განცდებს, ერთი სიტყვით, აბუნებრივებს და აადამიანურებს, თუ შეიძლება ასე ითქვას. მაგალითად, ჯვარცმის ამბავი უდიდეს ადამიანურ ტრაგედიად აქვს პოეტს საუცხოოდ გადმოცემული. ღვთისმშობლის ტირილი—ეს განატანჯი, პირმშო შვილდაკარგული, „ნაწლევ დამწვარი“ დედის მწარე კვნესაა, სასომიხდილი ქალის უნუგეშო ტყება-ვაება. სიკვდილის პირას მიწევნილ, ფიზიკურად გვემულ და განაწამებ, მაგრამ მორალური სიმტკიცით ურყევ ჯვარ-
ცმულ შვილს სულს უშფოთებს და ტკივილებს უორკეცებს დედის ქვითინის სმენა.—„შაემულაბნა მშობელი“-ო, უსწორო პოეტური

გზნებით ამბობს პოეტი. შვილის თანაგრძნობიანმა ტკბილმა სიტყვებმა ცეცხლი მოუღვია დედის ძუძუებს: „რა გაიგონა დედამა ხმა-ტკბილი თავის ძისაო, მოხსენდა მის ძის ხელთ-ქერა, ძუძუთწოება ძისაო“... მარიამი თავის გოდებით ნამდვილ დედა-ქალს ასახიერებს და ამიტომაც გასაგებია პოეტის მიმართვა არა მორწმუნე საზოგადოებისადმი საერთოდ, არამედ შვილმკვდარი დედებისადმი:

„მოდით, ყოველნო შვილ-მკვდარნო დედანო, შეიყარენით,
შემწყნარებელი აწ თქვენი მარიამ შეიწყნარენით,
ისმინეთ მისი ტირილი, თქვენც კრემლი გადმოყარენით.

დავით გურამიშვილს ჯვარცმის ამბავში განსაკუთრებულად ხაზი გაუსვამს სტოიციზმის, გამძლეობის და მოთმენის მომენტისადმი. დავითის იდეათა სამყაროსათვის, რასაკვირველია, სწორედ მორალური შეუღრეკლობა უნდა გამხდარიყო შთამბგონებელ ძალად. პოეტიც საგულისხმო რეფრენით სალტავს მთელი ამბის თვითეულ ხანას:

• დიდება მოთმინებასა შენსა, უფალო იესო!

გურამიშვილმა ხალხური სუბუქი საზომები გამოიყენა რელიგიურ-ბიბლიური თემების დასამუშავებლად. ამის წყალობით ახლებურად აქლერდა და საინტერესო საკითხავი გახდა ისეთი ბიბლიური ეპიზოდებიც კი, როგორიცაა, მაგალითად „ნოეს რღვნის ამბავი“. აღსანიშნავია, რომ მესამე პერიოდში მკითხველი საზოგადოებრიობა დიდ გულგრილობას იჩენდა საღვთის-მეტყველო ძეგლებისადმი. თავის ადგილას აღნიშნული გვაქვს, რომ მაშინ უყურადღებობით ლპებოდა თურმე თვითონ „სახარება“ და „სამოციქულო“. გურამიშვილი შეეცადა გაერღვია ეს საზოგადოებრივი ინდიფერენტიზმი საღვთო წერილისადმი. პოეტი კარგად გრძნობდა, რომ შეუძლებელი იყო ამის მიღწევა ძველი ხერხებით, ძველი, უკვე შერყეული და გაცვეთილი მეთოდით. გურამიშვილმა თავისი უზადო ნიჭით მოახერხა საღვთო წერილის თემების სხვაგვარად ამეტყველება, მათი თანადროული იდეურობით გავსება, ახალი მიმზიდველი ფორმების გამოძებნა და მკითხველი საზოგადოებრიობის კვლავინდებურად დაინტერესება თითქოს სამუდამოდ მივიწყებული ძველი ამბებით. გურამიშვილმა არსებითად მხატვრული ხორცი შეასხა მამუკა ბართაშვილის დევიზს: „ღვთის ქება-დიდება კარგები ითქმის, რომ სულის სარგებელი იყოს“ო.

რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს უდაოდ ცხადყოფს გურამიშვილის გულწრფელ რელიგიურობას, პოეტი ქრისტიანულ-სარწმუნოებრივ ზნეობითს მოძღვრებაში ხედავდა საზოგადოებრივი ცხოვრების იდეალს. ოღონდ ეს კია, რომ ქრისტიანულ სარწმუნოებრივი მორალის პოზიციაზე მდგომი პოეტი დაუზოგავად ებრძოდა ოფიციალური ეკლესიის წარმომადგენლებს. პოეტის აზრით, დავიწყებული იყო მაღალი ეთიურობის გამომხატველი ნამდვილი ქრისტიანული სარწმუნოება. ეკლესია გადაქცეულა „ქვაბად ავაზაკთა“ მორალურ გახრწნას, უწინარესად ყოვლისა, სწორედ სასულიერო პირნი შეუპყრია, ზნეობრივი უზურპაცია ეკლესიაში დაბუდებულა. მსუნაგი, წუწკი, თაღლითი სამღვდელოების ხელში ქრისტიანული სარწმუნოება გამხდარა სარფიან სააღებ-მიცემო სავნად. გესლიანი ირონიით არის გაქლენილი „მღრღელთ ვედრება დავით გურამის-შვილისა“:

ახლა მე თქვენა ამასა გვედრებ:
 ღვთის ნაწყალობევს ნუ დანაყვედრებ,
 მკედრისა პატრონსა, სიკვდილის დროსა,
 ბევრს ნუ შეუკვეთთ სამარხს-სამკედროსა.

ცოცხალი რომე პატარად ვღირდი,
 მკედარს რად მედების მე ფასი დიდი?
 მღვრდელო, შენს მადლსა, ძვირად ნუ მყიდი,—
 რაც მოგითვალონ, მას მიითვლიდი¹.

12

დავით გურამიშვილი მორალისტი დიდაქტიკოსია. ის არ კმაყოფილდება საზოგადოებრივი ყოფის უარყოფითი მხარეების მართოდ მხილებით. პოეტს შემუშავებული აქვს პოზიტიური ზნე-

¹ „ქაცვია-მწყემსში“ გურამიშვილი არკვევს ფატალიზმის ბუნებას, უწოდებს მას ცრუმორწმუნეობას, ემიჯნება და თავის მხრით ასკვნის:

საწუთროს სოფლის ეამთა ცვლილობა,—
 დღეს შერიგება, ხვალ აშლილობა,
 გლახობა, მეფობა, სიძვირ-იეფობა
 ღვთით არს არ ბედით.

ობითი მოძღვრება. თვითონ მხილება და ძრახვაც ზნეობრივი შეგონების ერთერთ ფორმად აქვს ავტორს მომარჯვებული:

ამად სძრახვენ ვინც ავს ჩადის, კულავ აღარ ჩაიდინოს,
სხვა გაფთხილდეს, მისებრ ცრემლი თვალთა არვინ ჩაიდინოს.

გურამიშვილი ზნეთსწავლულების თავისებური მთლიანი სისტემის ავტორია. ქვეყნისა და საზოგადოების წყლულთა მაკურნებელ წყაროდ პოეტს მიაჩნია ზნეობრივი სიფაქიზე, სარწმუნოებრივი სიმტკიცე და გონებრივი სისრულე. ამ ძირითადი იდეური თვალსაზრისით არის განსაზღვრული გურამიშვილის დიდაქტიკური მოძღვრების პრაქტიკული მხარეები.

„დავითიანი“ ავტორს განკუთვნილი აქვს მოზარდი თაობის სასწავლო წიგნად:

ყრმათ შევავედრე ეს წიგნი, არ შექნან დასახვევლად.

და კიდევ:

თუმცა ბრმა ვარ, კიდევ ვხედავ ქვეყნათ ჩემგან უფრო ბრმათა,
ბერს გამოცდილთ არა ვჰკადრებ, მოგახსენებ ახალ ყრმათა.

გურამიშვილის ზნეთსწავლულობას საფუძვლად უძევს სარწმუნოებრივ-ქრისტიანული აღზრდის პრინციპი. ყოველმა ყმაწვილმა კაცმა კარგად უნდა შეიცნოს ღვთიური სიბრძნე, ანუ „ვინ არის, სიდან მოსულა, სად არის, წავა სადაო“. განსწავლილი და მცოდნე იოლად აიცილენს ცხოვრების მრუდე გზას. პოეტი აფრთხილებს მოზარდს: სცან, „საწუთრო მუხანათი, სალმობიარეო, არს გზა ვიწრო, ორმო, ხნარცვი მოგანიარეო“. პირველი და ძირითადი მოთხოვნებიან: „კაცმან უნდა სიწმინდით თავი შეინახოსა, არაფერი ბოროტი გულით განიძრახოსა, თვით ერიდოს საძრახავს, სხვასა არა სძრახოსა“. ამ მოთხოვნების წყაროდ პოეტს დასახული აქვს ბიბლიური ათი მცნება:

უნდა კაცმან კეთილად სწავლა შეირაცხოსა,
ათის მცნების სიტყვები გულში დაიმარხოსა.

გურამიშვილის ზნეობრივი მოძღვრებისათვის ბუნებრივია ასკეტიზმის ქადაგება. პოეტი მოითხოვს საზოგადოებისაგან საერთოდ და

მოზარდისაგან კერძოდ თავშეკავებას, ხორციელი გრძნობიერების აღკვეთას: „ხმა მოუდაბლე ორღანოს, აშიყ-მაშიყად სტვენასა“ო, და „იქმოდე გულისთქმისასა გემოვნებისა თმენასა“ო. პოეტი აცხადებს, რომ „ნდომა“ ბრმაა, „ბნელს ნათლად აჩენს“, ახალგაზრდას ხდის თამამს და უკმებს, თავხედს. ნდომით გათამამებული თავნება კაცი აღარ კადრულობს სწავლას, კიდევაც „ნდომა მიიყვანს მიმყოლსა შესარცხვენს, წარსაწყმენდელსა“. პოეტი გმობს ნდომას, როგორც გაუმაძღრობის და სიხარბის წყაროს.

ქრისტიანული მორალის სიწმინდით დაცვა და ღვთიური სიბრძნის შეცნობა—გურამიშვილის აზრით—შესაძლებელია მხოლოდ სწავლა-აღზრდის საშუალებით, რადგანაც უწვრთნელი კაცი „საღმრთოს რომ ვერას გალობდეს, იმღერდეს „ხართა ლალასა“. ამ გარემოებამ პოეტი მიიყვანა სწავლის პრიმატის აღიარებამდის. აქედან მოდის სწავლა-აღზრდისადმი მხურვალე მოწოდება. მიუხედავად თავისი რელიგიური სარჩულისა, გურამიშვილის ეს მხურვალე პოეტური სიტყვა მუდამ დაუვიწყარი რჩება და სასარგებლო. უკვდავია გურამიშვილის განთქმული აფორიზმი:

სწავლა სიკვდილმდე შენია, მუდამ შენთანა მყოფელი,
მას გეცილების ვერავინ, არ არის გასაყოფელი;
სხვას ყველას მახე უგია თავისა გასაყოფელი.
თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი.

უკვდავია გურამიშვილის სიტყვები:

ისმინე სწავლის მძებნელო, მოყევ დავითის მცნებასა:
ჯერ მწარე ქამე, კვლავ ტკბილი, თუ ეძებ გემოვნებასა.

სხვას რომ თავი დავანებოთ, გურამიშვილის გულწრფელი ბრძოლა საზოგადოებრივი უმეცრების წინააღმდეგ თვითვე უწყობდა ხელს რელიგიური შეზღუდულობის ბქეების დარღვევას.

სწავლას სჭირდება ბეჯითი შრომა და ხალასი კკუა. მართალია, კკუა თავისდათავადაც დიდი განძია: „კკვის უკეთესი საქონლად არა-რა საქონელია“, მაგრამ კკუის გამოყენება ხერხდება ცოდნით: „კკუვა უხმარ არს ბრიყვთათვის, კკვა ცოდნით მოიხმარების“. გურამიშვილის ფიგურალური გამოთქმით: კკუა პურია, ზოლო „ცოდნა და საქმის ხმარება მარილი დასაწებელი“. უსწავლელი კკვიანი კაცი პოეტს აგონებს „უხორთუმოს სპილოსა“, „მამაცს

უსაქურვლოს“ და „ვეფხს უკლანქოს“. სწავლა ცხოვრებისათვის ბრძოლის აუცილებელი იარაღია: ამის გარეშე ადამიანი უძლურია, მკაცრი ბუნებისა და დაუნდობელი წუთისოფლის მონა-მსახურია. ყველა ღირსებათაგან პოეტი მალე აყენებს სიბრძნეს. სიბრძნეს დაუფლებულ, ბრძენ კაცს კი ყველაზე ღირსეულად თვლის. ბრძენი კიდევაც უნდა იფერებდეს და ღირსეულად იყენებდესო თავის ღირსებას, თორემ „ბრძენის ურიგოდ ქცევისა ბაძით წახდების ერია“.

როგორც ზნეობითი აღზრდა, ისე გონებრივი წვრთნა უნდა იწყებოდესო ბავშვობიდანვე. ბავშვის უმწიკვლო გრძნობა და ხალასი გონი კარგად იგუებს და ითვისებს სწავლას. ბავშვის ქარბი ენერგია და შეურყვნელი ბუნება საუკეთესო ნიადაგია ფაქიზი ზნეობითი ჩვევების ასაღორძინებლად. ასაკს ჯადასული ხნიერი კაცი „გასაწვრთნელად“ უეარგისია. ფუქია ამ მხრით გაწეული ყოველი შრომა:

ვით ძნიად წნორი ბერ-ფუყი დაიგრიხების წნელადა,
ეგრეთვე კაცი მხცოვანი განისწავლების ძნელადა;
ვით ახალ-მორჩი ვაზისა ხელს მიყვეს საფურჩნელადა,
ეგრეთ ახალი მოზარდი ყრმა — ოსტატს გასაწვრთნელადა.

მართალია, „სწავლის ძირი მწარე არის“, მაგრამ „კენწეროში გატკბილდების“. ამიტომაც მოზარდს იმთავითვე მოეთხოვება შრომა, ბეჯითი გარჯა, ძლიერი ნებისყოფა... ისე როგორც „რკინა ცეცხლში გარბილდების“, „ყრმა სწავლაში მომშვიდდების“. ბავშვობის ძვირფასი და განუმეორებელი დრო დაუზარებლად უნდა მოხმარდეს სწავლას, თორემ შემდეგ გვიან იქნება თითზე კბენანი: „უსწავლელი ვაჟიკაცი სიბერის დროს გაწბილდების“. უსწავლელი ყმაწვილი თავისთვის ხომ დაღუპულია, მშობელთათვის შემარცხენია, „გვართა და ნათესავების“ გამწბილებელია, საზოგადოებისა და ქვეყნისთვის მავნეა. სწავლა აკეთილშობილებს და აფაქიზებს მოსწავლეს, ამხნევებს და აძლიერებს საზოგადოებას, უკეთეს მერმისს უქმნის ქვეყანას. სწავლა ქვეყნის კეთილდღეობის საძირკველია, ერის აღორძინების საწინდარია, ადამიანური, საღი ცხოვრების წყაროა. სწავლა ძნელი, საჭირო, მაგრამ საბედნიერო გზაა მშვენიერი მყობადისათვის. ასეთია გურამიშვილის პოზიტიური აზრი. ღრმად დარწმუნებული თავისი იდეების სასარგებლო მიზნებში, პოეტი შთაგონების საუკეთესო ხერხად მიიჩნევს, როგორც ცნობილია, თანამედროვე პედაგოგიური მეცნიერებით დაგმობილ ფიზიკური ზემოქმედების მეთოდს:

ნუ გენადვლებს სწავლაზე ყრმის წყებლის ცემით კივილი,
მალ გამთელდების უწამლოდ მისი წყლურების ტკივილი.

სხვათა შორის, ის გარემოება, რომ დავით გურამიშვილი ასეთი დაბეჯითებითი მოწოდებით მიმართავს სწორედ ახალთაობას, იმის მაჩვენებელია, რომ პოეტს მართლაც დაკარგული ჰქონდა თავის თანამოძმეთა და თანამებრძოლთა რწმენა, იმათ გამოსწორებაზე აღარც ფიქრობდა.

13

დავით გურამიშვილი მიჰყვება ვახტანგისა და მამუკა ბარათაშვილის გზას „საღვთო მიჯნურობის“ თაობაზე. „ქაშნიკში“¹ ერთგან იკითხება: „მაშ, მართებს კაცმა ავი ამბავი არ გალექსოს, თუ სა[ა]შიყო ლექსი უნდა, ღვთის სა[ა]შიყო, ეკლესიისა [და] წმინდათა [ამბავი გალექსოს]“. ამ აზრს იზიარებს გურამიშვილი.

„დავითიანისთვის“ არაა იშვიათი წრფელი და ფაქიზი სიყვარულის გრძნობით აჟღერებული სტრიქონები, თუ მთელი ლექსები. პოეტი თითქოს შეუპყრია და გაუხელებია კიდევ მხურვალე ეროტიკულ გზნებას:

იმ ჩემისა საყვარლისა სამსახური მსურსა,
აჰა, მისთვის გამიჯნურდა, გული მისთვის ხურსა.

პოეტი სასოებით თხოვს გამჩენს: „ვით წესია, საყვარლისა ტრფიალს შემაყვარე“ო. გურამიშვილის მიხედვით, მიჯნურობა არის ორგვარი: 1. ამქვეყნიური და ხიარციელი (ქვენა, წუთიერი და საძრახისი), 2. იმქვეყნიური და სულიერი (ზენა, ღვთიური, მკვიდრი). რაღაც ყრუ, უჩინარი ხმა პოეტს ამგვარად ურჩევს:

ორი გივის სატრფიალო, ორივ გასინჯეო,
რომელიც ჩნდეს უფრო მკვიდრად, მას ებლაუჯეო.

მაგრამ დავითის განწყობილება იმთავითვე გარკვეულია. უფრო მკვეთრი შინაგანი ხმა აქეზებს პოეტს:

აღე, აღე, არ დასზარდე, რაც დაგპატიჯეო,
აღე პირი ღვთის საქებრად, ნუ გაიმუნჯეო,

¹ საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, S1550, გვ. 5.

ნუ აკმუნვებ მკვიდრს მიჯნურსა, წუთი დაღ-
რიჯეო,
თუ სულთ გსურს განსვენება, ხორცი გასარჯეო.

სხვაგან გურამიშვილი ცხადლივ აშიშვლებს საღვთო ტრფია-
ლის განცდებს:

ამად გადიდებ, მავნეს მარიდებ,
ხარ ჩემი მყვარი¹, მრწამს შენი ჯვარი სარწმუნოვებით!
ამად გიგალობ, მე შენა მწყალობ,
ჩვენთვის ჯვარცმულო, საყვარლად თქმულო. აწ შე-
მიყვარე!

ტკბილო იესო, მხამს განვილესო
წამლად სასმელად, წყლურზე სასმელად, მე სისხლი შენი.

საყურადღებოა, რომ დამოწმებული ლექსი შეთხზულია რუსული ხალხური მოტივის ხმაზე („ჩტო ზა პრიჩინა, ვსელდა კრუჩინა“). ხალხური ლექსის საერო მოტივი დავით გურამიშვილს დაუგმია და უკუუგდია, გაცხარებით შენიშნავს კიდევ:

„არანანინას“, „თარანანინას“
ესე სჯობია, ღვთის სამკობია, ალილუია!

ხალხური ლექსებიდან გურამიშვილი სისტემატურად და შეგნებულად დევნის საერო შინაარსს, საეროს სანაცვლოდ შეაქვს სასულიერო შინაარსი. უცვლელად ტოვებს ლექსის მხოლოდ სუბუქ ფორმას (საზომს) და სასიმღერო მოტივს. ამდენადვე გურამიშვილის ლექსი ხალხურიცაა და სარწმუნოებრივ-სულისმარგებლობითიც.

გურამიშვილის პირველი ტყვეობის ეპიზოდში ქარბია საღვთო მისტიკური მიჯნურობის განწყობილებით აღბეჭდილი სტრიქონები. ერთგან დავითი ამბობს:

სჯობს ვეტრფიალო მ ზ ე თ ა-მ ზ ე ს,
მზისათვინ თავი ვახელო,
ნათლისა გავხდე მიჯნური...

და ჩქარობს იქვე განმარტოს ამ ალეგორიის შინაარსი:

¹ ე. ი. საყვარელი, მიჯნური.

ისმენე, ლექსთა მკითხველო, სიტყვა აგიხსნა წინადა:
ძეს ღმერთს კაცებათ მზედ ვსაბავ, სახით მზეს თინათინადა,
ღმერთთა ღმერთობით, მზეთა-მზედ მამას ვსახ თქჲად სასმინადა.

პოეტს ეშინია, რომ პირდაპირი მნიშვნელობით არ გაიგოს
მკითხველმა მისი სიტყვება: „ეს წიგნი წმინდად სახმარი არა-
ვინ გამიჩირქოსა“ო.

გურამიშვილის სამიჯნურო პოეზიისათვის დიდად დამახასი-
ათებელია ერთი პატარა, მაგრამ შესანიშნავი ფაბულური ლექსი
„ზუბოვკა“ (რომელ არს რუსულად ამისი ხმა: „კაზაკ, ღუშა პრაე-
დივია“). ლექსი იწყება დამაინტერესებელი შემთხვეულობის აწერით:

ზუბოვკიდამ მომავალმან ვნახე ერთი ქალი,
მეტად ტურფა, შვენიერი. მაზედ დამრჩა თვალი...

პოეტი დაატყვევა და მოაჯადოვა ამ ლამაზმა ქალმა. პოეტი
გამიჯნურდა, გახელდა. თხოვს შეწყალებას და თანაგრძნობას. უცხო
ლამაზი ქალი აღმოჩნდა ჯიუტი, ცივი და მკაცრი. პოეტის მხურ-
ვალე გრძნობებს არ თანაუგრძნო, მკვახე და უდიერი პასუხი გასცა:

ესე მითხრა: ჩამომეხსენ, გამეცალე, მარი.
არ მინდიხარ, არ მიყვარხარ, სხვა მყავს კარგი მყვარი,—
შენგან თვალად უკეთესი, ვაჟიკაცი, ქმარი.

პოეტს გული შეღონებია და იქვე ჩაკეცილა. მაშინ კი მოლ-
მობიერებულა იმ ქალის გული, შებრალებია თვისი მიჯნური, ახ-
ლოს მისულა, თავს დადგომია „ვითა ნათლის სვეტი“, ალერსი არ
დაუშურავს, დაუყოვია, გაუღიმია, იმედის შუქი მიუფენია, აღუთ-
ქვამს კვლავად შეხვედრა და გრძნობიერად განშორებია. პოეტს
სიცოცხლე მიმატებია, სანდომიან ჟრჟოლას შეუპყრია, მოპაველი
შეხვედრით დაიმედებული სიხარულით ცას მისწვდენია, კიდევ
უფრო გაძხურვალეებულა მისი ისედაც მხურვალე გული. პათეტიუ-
რად ამბობს პოეტი:

აჰა, მისთვის გამიჯნურდა, გული მისთვის ხურსა...

მაგრამ ეს მგზნებარე განცდა ერთბაშად და მოულოდნელად
შენელებულია გულახდილობის წყალით. თურმე ნუ იტყვით, პოეტის

სატრფო რეალური არსება როდი ყოფილა, ან საერთოდ ქალი, არამედ ქრისტე, ჯვარცმული ქრისტე, ვნებული და წამებული სიყვარულისთვის:

ჩემის სიყვარულისათვის სცემეს ხელ-შეკრულსა,
სახით ვხედავ ჩემთვის მკედარსა, სისხლით გაბასრულსა-ო.

ეს მშვენიერი ლექსი იხურება მისტიური საყვარლისადმი ასევე მისტიური ვედრებით:

აწ, შენ, ჩემო საყვარელო, იმყოფები სადა?

ქვესკნელსა ვარ, ვერა გხედავ, მეგულვები ცადა,
გეაჯები, ნუ გამწირავ, წამიყვანე მანდა...

ამრიგად, გურამიშვილის პოეზიის სატრფიალო მოტივი ალექსანდრულ-მისტიკური და სიმბოლიური ბუნებისაა. რეალური მხატვრული სახეების ასპექტში პოეტი ემიჯნურება და მხურვალე გრძნობიერ ჰიმნებს უგალობს ღმერთს, იესო ქრისტეს, ღვთისმშობელს, წმინდანებს. გურამიშვილი ცდილობს აქაც გადაახალისოს, გარდაქმნას, გარდაანივოს ქართული პოეზიის უძველესი და უპოპულარესი ბუნებითი სამიჯნურო მოტივი. გურამიშვილი ჩვეულებრივად აქაც იმარჯვებს თავის მკვეთრ პოეტურ ალღოს. ნათელი გონების და მხატვრული სიტყვის მოქნილი საჭურველის წყალობით დავითი ახერხებს მკითხველის დაინტერესებას, გატაცებას, მიზიდვას, ერთი სიტყვით, მკითხველის მთელი ყურადღების შეპყრობას. ბოლოს კი მოულოდნელი თემატიკური გაშიშვლებით მისტიციზმის წვეთებს ასხურებს მკითხველის გულში. გურამიშვილი დიდი ოსტატი დადგა ამ ახალი პოეტიკური სტრატეგიისა.

დავით გურამიშვილი იწონებს ერთგვარ ბუნებითს სიყვარულს, amor naturalis-ს, ანუ „სჯულიერ“, ქორწინებით განმტკიცებულ ცოლ-ქმრობას, ცოლ-ქმრულ სიყვარულს. „ნდომა ცოლ-ქმრობის სურვილით“ ისევე ბუნებრივია, როგორც „საქმელ-სასმელით რჩენა“ო, — ამბობს პოეტი.

საცოლ-ქმრო მიჯნურობის თემაზეა აგებული „დაკითიანის“ ერთი დიდად საყურადღებო, აგრეთვე ფაბულური ლექსი-სიმღერა („რომელ არს რუსულად ამისი ხმა: ულეტელა ზაზულინკო ჩერეს ღუბინუ“) და რომელსაც შეიძლება პირობითად ვუწოდოთ „ვარდ-

ბულბულიანი¹. 1 ვარდ-ბულბულიანიური სიყვარულის ბუნებაზე საუბარია თეიმურაზ პირველის შემოქმედების მიმოხილვაში. აქ განმეორებით უნდა აღინიშნოს, რომ სპარსულ-აღმოსავლური წარმოშობის „ვარდ-ბულბულიანი“ ალეგორიულ—მისტიკური (სუფიური), ან სიმბოლიკური სიყვარულის აპოლოგიაა. თვითონ სიყვარული გაგებულია როგორც უძლიერესი გზება, ჟინმოუკლავი და მიუწვდომელი ლტოლვა, მუღმივი ტანჯვისა და კაეშნის წყარო. ეს ძირითადი მოტივი სხვადასხვა ქვეყნებში, სხვადასხვა ისტორიულ-კულტურულ პირობათა წყალობით, ღებულობდა სხვადასხვა სახეს. ქართული „ვარდ-ბულბულიანის“ პირველ მთქმელია თეიმურაზ პირველი. შემდეგში ეს თემა ვითარდებოდა თეიმურაზის ნაანდერძევი ხაზით. სიახლე და თავისებური გააზრება მოგვცა მხოლოდ დავით გურამიშვილმა. დავითმა თემა გაშალა საცოლ-ქმრო სიყვარულის ფონზე.

ბულბულს ვარდი შეჰყვარებია (ცოლად შერთვა განუზრახავს). ვარდმა უღალატა საქმროს (ბულბულს), „იყვარა ყვავი“. ბულბულიც შემოსწყრა, ძველი სიყვარული გულში ჩაიხშო და „ასკილზედა დაიბუდა“. შეურაცხყოფილ თავმომწონე ვარდს აკვირვებს ბულბულის ქცევა, ვარდმა უთხრა: „მე, ბულბულო, აკი გიყვარდი, რატომ აგრე განმეშორე?“ ბულბული აყვედრის უგულობას, პირფერობას—და ლალატს, დაბოლოს დასძენს:

მე გაქმევდი, მე გასმევდი, მე გაცქევდი ტანთ,
შენ დახარბდი მცირეს ძღვენთა სხვისგან მონატანთ...

ამისთვისო, ასკვნის ბულბული, „შენს საცოლ-ქრჳოდ მე სურვილი მაქვს დაკარგული“ო და განშორდება. ნაზი ლირიკული აკვნესებით ურთავს თვითონ პოეტი:

ფუ, შენ, ცრუო საწუთროო, ხარ არაფერი,
ვარდს ყვავს შერთავ, ასკილს ბულბულს, არს რა საფერი?!

ახალია ამ ლექსის იდეურობაც, თემატიკური მოტივირებაც, სუფეტური კონსტრუქციაც და სავერსიფიკაციო „ხმეირებაც“. ჩვეულებრივი გაგებით, ბულბული მარადიულად ერთგული რჩება სატრფოსი, თუმცა ტრფობა ვითარდება ცალმხრივად, ბულბულის ალტყინებულ გრძნობებს ვარდი ცივად უხვდება. ამიტომაც ბულბული-

¹ დავითიანი, 1931, გვ. 180.

მუდამ მკენესავია, ნაღვლიანი კილოს მგალობელია. ასეთი სახე ზერჩა ბულბულს მთელ ქართულ პოეზიაში. გურამიშვილის ბულბული კი ეგუება ვარდის განშორებას, ახალ „სატრფოსაც“ იძენს. მართალია, ეს ახალი „სატრფო“ გარეგნულად საკმაოდ უმგევანია და შეუფერებელი, მაგრამ ზნეობრივად სუფთაა, მისანდო საცოლელა და კარგი, ერთგული მეოჯახე გახდება. ამრიგად, ბულბული თავის ბედს კი ურიგდება, მაგრამ მთლად მაინც ვერ ამოიხოცა თავისი გულის ჟანგი. ის ეუბნება ვარდს:

მე ესე მკლავს, მით ლახვარი გულს გამიყარე,
ჩემგან თვალად უვარესი შენ შეიყვარე-ო.

გურამიშვილი აღშფოთებულია წუთისოფლის წესებით. მას დიდ უსამართლობად მიაჩნია ვარდისა და ყვავის ტრფიალი, ბულბულის ასკილთან ყოფნა. მაგრამ ვერც იმას ურიგდება, რომ გონიერი ბულბული ხორციელ გრძნობებს დაუმორჩილოს, ბრმა ქინის მონა გახადოს, პირფერ და ორგულ ვარდს მიაჯაქვოს. გურამიშვილის აზრით, ვარდის სილამაზე უკვე შეიცავს საშინელ საცთურს, სილამაზე და ზნეობრიობა ავტორს შეუთავსებელ მოვლენად მიაჩნია (ამაში ბრალს სდებს წუთისოფელს). მისთვის კი მთავარია, რა თქმა უნდა, ზნეობრივი მხარე. ამიტომაც პოეტისათვის უფრო მისაღებია ბულბულისა და ასკილის ზნეობრივ საფუძვლებზე აგებული კავშირი, ვიდრე ბულბულისა და ვარდის უზნეო სატრფიალო ურთიერთობა..

საცოლ-ქმრო სიყვარულის პრობლემა უფრო მკაფიოდაა დასმული და გადაწყვეტილი გურამიშვილის ერთერთ ყველაზე უფრო გვიანდელ და შესანიშნავ ნაწარმოებში—„ქაცვია მწყემსში“.

14

„ქაცვია მწყემსს“ განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს დავით გურამიშვილის პოეზიაში. სათაური შერქმეულია. თვითონ ავტორი პოემას უწოდებს „მზიარულ ზაფხულს“ („რუსულად ამის ხმის სიმღერას ეწოდების ვესელა ვესნა“). პოემა რომანიული შინაარსისაა. შინაარსის საფუძველია მტკიცე, ორგანიზებული, ჯანმრთელი და ზნეობითი ოჯახური სიყვარულის („სჯულიერი“ სიყვარულის) იდეა. ზნეობიანი და წესიერი სქესობრივი ლტოლვა პოეტს მიაჩნია ბუნებრივ და უაუგო გრძნობად. ოღონდ წესიერება გარკვეულ ფორმალურ (პოეტისათვის არსებითს) ზღუდეს გულისხმობს.

„ქაცვია მწყემსი“ შინაარსეულად ორი ეპიზოდური ამბისაგან შედგება. პირველი ეპიზოდური ამბის სიყვარული დაგვირგვინებულია „სჯულიერი“ შეუღლებით. მეორე ამბავი ასევე „სჯულიერი“ ქორწინების მოლოდინშია შეწყვეტილი.

მკაცრ და ცივ ზამთარს ჰოჭყვა გაზაფხული. ბუნების ცხოველ-მყოფელმა ძალებმა დაამარცხა ზამთრის სუსხიანი ქარბუქი. ამწვანდა და აყვავდა მდელი. ტყე და ველი მოიცვა ფრინველების მხიარულმა ყივილ-ხივილმა, ნადირმა დასტოვა ზამთრის ბუნაგი, საქონელი მოედვა მინდორს და ველებს. განახლებული ბუნების შვილებს ბუნებრივი გრძნობებიც აუჩქროლდათ: „მგზავსად-მგზავსადმან იპოვა ტოლი, ყველამ დანერბა თავისი ცოლი. გამოვიდა დოლი, გაიზარდა მოლი, ხეთა ფოთოლი“. ბუნების საერთო ხმას აჰყვნენ ადამიანები. უწინარესად ყოვლისა, ბუნების ნამდვილი შვილები, თვითონ ბუნების წილნი—მწყემსები, გლეხები, მიწის მუშები:

მხიარულს ზაფხულს მოყავს ყვავილი,
მოწყენილს ზამთარს თან გაყვა თრთვილი.
აწ მწყემსნი ხარობენ,
ვინ-ვისა ყვარობენ,
პირობას სდებენ.

აიყარნენ მწყემსები, დასტოვეს საზამთრო სადგომი, მიაშურეს ქალებს, ველებს, მთებს, ტყეებს. სიხარულით, ყიჟინით, ვნებით შეუერთდნენ ბუნების საერთო ზეიმს. მწყემსი ქალები და მწყემსი ვაჟები ერთად სთელავენ ნამიან ბალახს, ერთად მიდიან იალალებზე, ერთად ღრეობენ. მწყემსი ქალები და მწყემსი ვაჟები ერთნაირად ჰმონებენ გრძნობებს, ვნებათა ღელვას, სქესობრივ ლტოლვას. ქაცვია მწყემსიც შეიპყრო მხურვალე ვნებამ. ბუნების ჯანმრთელი შვილი, შრომის მოყვარე, გამრჯელი, მხნე, გრძნობიერი ბუნებისავე ლამაზ წიაღში პოულობს მშვენიერ ასულს, მასავით გამრჯელს და გრძნობიერ ტურფა მწყემსის ქალს. ქალ-ვაჟი ერთმანეთს შეიყვარებს, შეიყვარებს ბუნებრივი, ძლიერი, მხურვალე მწყემსური სიყვარულით. ორივეს მორივა ნდომის სურვილმა. „შჯულთ უწესურად“ გაიქრენ, ქალად... მაგრამ ბუნებამ იუკადრისა ქალ-ვაჟის ფარული ნდომა. მთელი ბუნება ფეხზე დადგა და დაუძლეველ ზღუდედ გადაეღობა ქალ-ვაჟის წადილს. ჩხიკვი, შაშვი, ეკალი, ქაცვი, ხის მკრელი კაცი—ყველა ამხედრდა მათ წინააღმდეგ. ქალ-ვაჟმა ჟინი ველარ მოიკლა, ვიდრე კანონიერი, „სჯულიერი“ ქორწინებით არ განამტკიცეს თვისი ტრფიალი.

საყურადღებოა, რომ პირველი ეპიზოდური ამბით ქალი აქტიურია, ხოლო ვაჟი თავშეკავებული (ეს ვაჟი ქაცვიას შვილია, გოგოს უამბობს მამის თავგადასავალს). მეორე ეპიზოდური ამბით, პირიქით, ვაჟია გახლებული, ქალი კი ღვთის მმოსავია და დროულ დათმენას არჩევს. საგულისხმო გარემოებაა. ავტორის აზრით, ასაკში მოსულ გოგო-ბიჭს თანაბრად ახასიათებს ქარბი გრძნობიერება, სქესობრივი ლტოლვა. მაგრამ გრძნობიერების მოხეტქილი ნიაღვარი ზნეობრიობის კალაპოტში უნდა მოექცეს, მორალურმა საწყისმა უნდა დააცხროს ახალგაზრდული ვნებათა ღელვა, ბუნებრივ სტიქიონს უნდა გადაეღობოს გონიერების ზღუდე. თორემ ადამიანი პირუტყვს დაემსგავსებაო. ზნეობრიობა და გონიერება გოგოსაც შესწევს და ბიჭსაც. პოეტი სწორედ ზნეობრიობას და გონიერებას ანიჭებს პრიმატს, თუმცა—როგორც სინამდვილის ამსახავი ხელოვანი—ის საუცხოოდ ხატავს გრძნობიერების სტიქიურ ძალას, შეუფერავად და უტენდენციოდ ხაზავს მწყემსი ქალ-ვაჟის თავისთავად უმწიკვლო, წრფელი სიყვარულის სწორედ ბუნებრივს, ხორციელ მხარეს, რომლითაც სრულიად გამორიცხულია გარყვნილების ყოველგვარი ნატამალი. ქალ-ვაჟთა ლტოლვას ავტორი უკავშირებს ბუნების განახლებას, მზის მობრუნებას დედამიწისკენ. მაგრამ გურამიშვილი მორალისტია, დიდუქტიკოსია. ის ქალ-ვაჟს ასწავლის, რომ გონიერებას დაუმორჩილონ გრძნობიერება, დრომდე არ აჭყენენ ნდომის ხარბ წადილს, ქალწულებრივი სიწმინდით წარდგნენ სამეუღლეო სარეცელზე. გურამიშვილისათვის ესაა მთავარი. პოეტი აიდევალებს ერთგულ, მოყვარულ, ზნესრულ ქალ-ვაჟთა მტკიცე ოჯახურ ცხოვრებას. პოეტისათვის საოცნებოა იდილიური და სალი ოჯახი, სათავე ჯანმრთელი შთამომავლობისა. ამიტომ გადაქარბებული იქნებოდა გურამიშვილის მიჩნევა ამ შეძთხვევაში ბერული ასკეტიზმის მქადაგებელად.

განსაკუთრებით საყურადღებოა „ქაცვია მწყემსისათვის“ მეორე მხარე. როგორც აღნიშნული გვაქვს, ესაა წარმტაცი ბუკოლიკური პოემა. პოემის მთავარი მოქმედი პირები გლეხები და მწყემსებია. მეორე ეპიზოდური ამბავი ასე იწყება:

იყვნენ ერთ დაბას მოსახლე ორნი,
გლეხნი, სიმდიდრით, საქონლით სწორნი...

ესენია ქაცვიას და იმისი ცოლის მშობლები. მათი ზნეობრივ-გონებრივი ღირსების შესახებ პოეტი საგანგებოდ და ხაზგასმით ამბობს:

ორ[6]ივე ჭკვიანნი, მართალნი, ღვთიანნი კაცნი
კეთილნი.

ავტორისათვის არც კი არსებობს ამაზე უკეთესი ადამიანური ღირსებები. ზნეობრიობის ყველა დადებითი თვისებებით ყოფილან ეს გლეხები დაჯილდოებული. ესაა საგულისხმო. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რა როლს აკუთვნებს გურამიშვილი ზნეობას საერთოდ, რომ პოეტს ზნეობა მიაჩნია კაცობრიობის წინსვლის ქვაკუთხედად. გურამიშვილის სევდა-ნაღველი განსაზღვრა გაბატონებული ქართველი საზოგადოებრიობის ზნეობრივმა უკეთურებამ; ამ უკეთურებამ დალუბა ქვეყანა, ამ უკეთურებამ მიიყვანა გურამიშვილი კატასტროფამდის. და აი ღრმად მოხუცი, რწმენა შერყეული სკეპტიკოსი პოეტი ერთხელ კიდევ უბრუნდება თავის საპირბოროტო კარდინალურ კითხვას, ზნეობის კითხვას. და რუბიკონიც გადალახულია, „ევრიკა!“ თავისი საზოგადოებრივი კლასის გადღმა, გლეხებისა და მწყემსების ყოფა-ცხოვრებაში პოვა გურამიშვილმა ზნეობრივი სრულყოფის იდეალი. თურმე, გლეხების წრეში დაუბუდებია სიმართლეს, სიკეთეს, სჯულიერებას და გონიერებას. გურამიშვილმა ეს დაინახა და აღიარა. სამწუხაროდ, ამაზე შორს ის არ წასულა. რა თქმა უნდა, გადაქარბებული იქნებოდა იმის თქმა, თითქოს გურამიშვილმა გადალახა თავისი სოციალურ-კლასობრივი თვალსაზრისი და გლეხური იდეოლოგიის წარმომადგენელი გახდა. არა. გურამიშვილი ბოლომდე დარჩა ჰუმანიური პატრონ-ყმური სოციალური ინსტიტუტის ერთგული მომხრე. ზოგიერთ შემთხვევაში თვითონ „ქაცვია მწყემსის“ გლეხებსაც კი მიაწერა მათთვის სრულიად შეუფერებელი გარემოებანი. მაგალითად, ასე არიგებს თავის ახალგაზრდა შვილს მოხუცი მამა:

ყმა მოგცეს ბევრი, გლეხი, მდაბიო,
გამონოს ნებით, რომ არ არბიო...

აქ ჩანს გურამიშვილის ჰუმანიურობა, ის კაცთმოყვარეობის მოსარჩლეა პატრონ-ყმურ ურთიერთობაში. ის დამგმობია რბევა-აწიოკებისა, ურთიერთობის უმსგავსო ფორმებისა და არა თვითონ სოციალური სისტემისა. ეს ერთი. ხოლო მეორე ისაა, რომ გლეხი გლეხს უქადაგებს: „ყმა მოგცეს ბევრი, გლეხი, მდაბიო“. ამ გლეხს უკვე წარხოცილი აქვს გლეხური სახე. ასეთი სიტყვები შეშვენოდა რომელიმე ლიბერალ ბატონს და არავეითარ შემთხვევაში გლეხს.

მაგრამ როგორათაც უნდა იყოს, კელავ ვიმეორებთ, ზნეობრივი სიწმინდე გურამიშვილმა მაინც გლებებში პოვა. სიყვარულით და მხატვრული სიცხოველით აგვისახა გლებურ-მწყემსური ყოფაცხოვრების უაღრესად მიმზიდველი მხარეები. გურამიშვილამდის ქართული მწერლობა თაკილობდა დაბალი სოციალური ფენების ცხოვრების აწერას. თუ აქა-იქ ეს ტრადიცია დარღვეულია, მაინც არ შეიძლება ლაპარაკი ამ ფენის ასახვაზე თანაგრძნობით და სიყვარულით. ძველი ქართული სამიჯნურო და საგმირო პოეზია ჩვეული იყო ზღაპრულ ფანტასმაგორიას, უცხოური ქვეყნების ეგზოტიკას, ზე-ბუნებრივ განცდებს და ა. შ. გურამიშვილმა დაარღვია ეს ტრადიცია, მან პოეზიაში შეიყვანა ჩვეულებრივი, უბრალო ადამიანები, გლებები; აამეტყველა ისინი ჩვეულებრივ სასაუბრო ენაზე; გადმოსცა მათი ჩვეულებრივი, ბუნებრივი განცდები; მოქმედება გაშალა ჩვეულებრივ, ბუნებრივ გეოგრაფიულ სივრცეში. როცა კითხულობთ „ქაცვია მწყემს“, თვალწინ წარმოგიდგებათ ქართლ-კახეთის ფართო კალები, მთიულეთის ხეხები, მთები, ტყეები. აქაური გარემო არაფრით წააგავს შაბლონად ქცეულ სავარდეებს, წალკოტებს და მულლაზანზარებს. ქართველი მკითხველი საზოგადოებისათვის უცხო ხრიოკი უდაბნოებისა და ჩოლების ნაცვლად პოეტმა ასახა ჩვენი ქვეყნის მდიდარი ბუნება, წარმტაცი პეიზაჟები, მწვანით შემოსილი, ტყეებით დაბურვილი, ნაკადულებით დასერილი მიდამოები (პოემაში გვხვდება უკრაინის ბუნების დამახასიათებელი ელემენტებიც). არცერთ ზღაპრულ შემთხვევას არ აქვს პოემაში ადგილი. გურამიშვილი რეალისტური თვალსაზრისით ასახავს მწყემსურ ცხოვრებას. ამ მხრით ის წინამორბედია ალექსანდრე ყაზბეგისა. ხალხის და ქვეყნის ღრმა სიყვარულით გამთბარმა გურამიშვილის პოეზიამ მოხიბლა ახალი ქართული პოეზიის ისეთი ბრწყინვალე ვარსკვლავი, როგორიც იყო ვაჟა-ფშაველა. ვაჟა წერს „დავით გურამიშვილის ხსოვნად“:

შენ, ჩემო წინამორბედო,
უძვირფასესო პაპაო!

შენის ცრემლებით მოვხარშე
ჩემის გრძნობების ფაფაო.

ყოველივე აღნიშნულის გამო, ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გავიზიარებთ პატივცემული პროფესორის კოტე. კეკელიძის ულ-

მოხელ განაჩენს დავით გურამიშვილის პოეზიის მიმართ: „არც ერთი ახალი აზრი, არც ერთი ახალი მოტივი, არც ერთი ახალი გრძნობა, რომელთაც სხვების ნაწერებში არ ჰქონდეთ ადგილი, დავითს არ მოეპოვება“¹.

„ქაცვია მწყემსის“ ერთ სპეციალურ კარში დავით გურამიშვილი ამჟღავნებს თავის დამოკიდებულებას დედაკაცისადმი, ეს კარია: „მამისაგან რჩევა და ჩვენება, თუ როგორი ცოლი შეირთოს“². გულახდილად უნდა ითქვას, რომ დავითის თვალსაზრისი ამ შემთხვევაში საკმაოდ ვიწროა. პოეტი დედაკაცს აკისრებს ოჯახის მეურნისა, მეუღლისა და დედის როლს. დედაკაცი უნდა იყოს ოჯახის მეთაურის, ქმრის ერთგული მონა-მორჩილი:

ისო ზირაქში ბრძენმან დასწერა:
დედაკაცისა პყრობა და ჭერა;
კარ-გვარად ქადაგებს, აქებს და აძაგებს
ისუ დედაკაცო.

ოღონდ ეს კია, რომ გურამიშვილს მხედველობაში ჰყავს საერთოდ ბოროტი დედაკაცი.

მეუღლეობრივ-დედობრივი ვალდებულებების შესრულება — დავითის აზრით — უკეთ შეუძლია გარეგნულ მიმზიდველობას მოკლებულს, მაგრამ ზნეობით ფაქიზ ქალს. მამა ასე არიგებს შვილს: „ქალს ნუ უარყოფ თვალად ნასობით, თუ გწადს სიცოცხლე წელთა ასობით; ოღონც ფხიზლად ვლიდეს. ქმარს არ სხვაზედ სცვლიდეს, არ იყოს ანჩხლი. ამგვარი ცოლი არ გიორგულებს, გაუფრთხილებდის შენს ბაღში რგულებს“ და სხვ. სამაგიეროდ, ბოროტი დედაკაცი ოჯახის დამქცევია, ქმრის შემრცხვენია, შვილების მტერია. ბოროტებისა და საცთურის სათავე თითქოს მარხია გარეგნულ სილამაზეში: „ნუ გსურს ლამაზი, პირ სირინოზი... ბევრი ყავს მას მტერი, მღევნელი და მჭერი, მახის დამრწყმელი. ნუ გსურს ქალთა ჭრმობა შავ თვალ-წარბისა, რომლისაც გული სხვასთან წარბისა“ და სხვ. გურამიშვილი აძაგებს გაიძვერა მაცთურ დედაკაცს, ანჩხლს, კაპასს, ცბიერს. აქებ-ადიდებს გამრჯელ, მოსიყვარულე და ერთგულ მეუღლეს. ერთი სიტყვით, პოეტი აქაც მალლა აყენებს და აიდევალებს ზნეობრივ მხარეს.

¹ ქართული ლიტ. ისტორია, II, 471, დაყოფა ჩვენია.

² დავითიანი, 1931, გვ. 256—263.

გურამიშვილის შემოქმედება გაპოზიერებულია ხალხური სიბრძნის და ხალხური სიტყვის სასუქით. გურამიშვილი კარგად იცნობდა თავისი ხალხის ცხოვრებას და მის სულიერ საგანძურს, კერძოდ, პოეზიას. ალბათ, ჯერ კიდევ აღმზრდელი ძიძის ღარიბ ქოხმახში ესმოდა მომავალ პოეტს ქართული ხალხური სიმღერის წარმტაცი ჰანგი. იმავე ქოხმახში ეცნობოდა გურამიშვილი ხალხურ მეტყველებას, მდაბიო, სასაუბრო კილოს, ხალხურ თქმას, ხალხურ მახვილგონიერებას. შემდეგში გურამიშვილი აღრმავებდა და აფართოვებდა ამ თავის ცოდნას. ის ღრმად დაეწაფა რუსულ-უკრაინული ხალხური პოეზიის შარბათსაც. გურამიშვილმა ხალხი გაიხადა შთამგონებელ ძალად და მასწავლებლად. გურამიშვილმა ფართოდ შეაღო ქართული პოეზიის კარები და ამ კარებში ხალხური წყარო მიუშვა, ხალხიდან ჰკრებდა პოეტი სიტყვიერ მარაგს, ნაწილობრივად სუჟეტს, უპირატესად კი ჰანგებს. ხალხიდან სწავლობდა გამოთქმის სისუბუქეს, მოქნილობას, ლაკონიურობას. მაგრამ პოეტი არცაა დამონებული თავის მასალას, არამედ იგი მაღალი შემოქმედებითი ნიჭით გარდაუქმნია, დასრულებული, მაღალ მხატვრული ლიტერატურული სახე მიუცია. გურამიშვილმაც გაბედულად დაარღვია ძველი მწიგნობრული სტილის ტრადიციები. „დავითიანში“ ველარ იპოვით მაღალფარდოვან, ენაწყლიან და ღვლარქნილ გამოთქმებს, მძიმე არქაულ სიტყვებს, ხელოვნურ ფორმებს, ვერც განზრახ შეტმასნილ რთულ მხატვრულ ფიგურალობას და ა. შ. მხატვრული უბრალოებაა გურამიშვილის საყრდენი შემოქმედებითი პრინციპი. გურამიშვილმა ხალხური სასაუბრო კილო, კერძოდ მოხვეური კილო დაამკვიდრა პოეზიაში. ამ მხრით მისი დამსახურება პოეზიის მიმართ ისეთივეა, როგორიცაა სულხან-საბა ორბელიანის დამსახურება მხატვრული პროზის მიმართ. სამწუხაროდ, გურამიშვილი უჩინარი რჩებოდა შორეულ უკრაინაში, როცა აქ, საქართველოში, ანტონ კათოლიკოსი და იმისი სკოლა სქოლასტიკური გრამატიკის, მეტყველების და ორთოგრაფიის წესებს აკანონებდა¹.

¹ ამით აიხსნება, რომ გურამიშვილი ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენდა XVIII საუკუნის საქართველოში მოღვაწე პოეტებზე (ოღონდ მისი ნიმუშებით უხვად სარგებლობდნენ რუსეთში მოქცეული ქართული პოეზიის მოამაგენი). გურამიშვილის პოეზიას საქართველოში არცაა იცნობდნენ. საგულისხმოა, რომ „კალმასობის“ სპეციალურ ტრაქტატში გურამიშვილი არცაა ნახსენები, ხოლო „კალმასობა“ შეთხზულია XIX საუკუნის პირველ მესამედში, 1813—1828 წლებში (იხ. „კალმასობა“, კ. კეკელიძის და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1936, გვ. II-IIl).

გურამიშვილმა გაამდიდრა ქართული პოეზია ვერსიფიკაციის ახალი ფორმებით. „ქირი ქართლისა“ და ზოგიერთი სხვა ნაწარმოები შეთხზულია რუსთველური შაირით, მაგრამ ლირიკული ლექსების დიდი უმრავლესობა ახალი საზომების მიხედვითაა გაწყობილი. ამ შემთხვევაშიაც ხალხი გამოდიოდა დავითის შთამგონებლად. დავითს უხვად უსარგებლია ხალხური სასიმღერო ლექსების მოტივებით და ჰანგებით. საგულისხმოა, რომ თვითონ დავითის თითქმის ყველა ლირიკული ლექსი განკუთვნილია სასიმღეროდ (როგორც ჩანს, ჩვენ პოეტს განსაკუთრებულად ხიბლავდა ხალხური პოეზიის სწორედ ეს სასიმღერო მხარე). იქნებ ამიტომაც, რომ დავითის ლირიკულ ლექსებში მუდმივ ძლიერია მუსიკალობა, მელოდიურობა. მელოდიურობა გურამიშვილის პოეზიის უაღრესად ნიშნეული და დამახასიათებელი მომენტია. შეიძლება გადაუქარბებლად ითქვას, რომ მელოდიურობის მხრით გურამიშვილს ბადალი არ მოეპოება ძველ საქართველოში. გურამიშვილს გამოუყენებია ისეთი პოპულარული ხალხური სასიმღერო ჰანგი, როგორიცაა „პატარა ქალო თინაო“, „ეეო, მეო, ქალო, ქალთა მზეო“ და სხვ. მამუკა ბარათაშვილის მსგავსად, დავით გურამიშვილი ქართულთან ერთად იყენებდა რუსულ-უკრაინულ სასიმღერო მოტივებს („ჩტო ზა პრიჩინა, ვსელდა კრუჩინა“, „კაზაკ დუშა პრავდივაია“, „ჩუესთუიუ სკორბი ლუტი ვსიაკაო მინუტი“ და სხვა მრავალი). საყურადღებოა, რომ ჩვეულებრივად დავითის მიერ ხალხიდან აღებული სასიმღერო ჰანგი თავისი ნაღვლიანი განწყობილებითაც სავსებით ეგუება პოეტის სულიერ ვითარებას. მაგრამ როცა ამ მხრით დამთხვევას არ აქვს ადგილი, მაშინ პოეტი თავისთვის სასურველი მიმართულებით ცვლის სიმღერის შინაარსობრივ მხარეს. მაგალითად, იმავე „პატარა ქალო თინაო“-ს ჰანგით დავითს გაუწყვია რელიგიური შინაარსის ლექსი:

ვაქოთ, ვადიდოთ ვინაო?

—ლმერთი მაღალთა შინაო,

ვინცა შეამკო ქვეყანა...

ასევე ითქმის „ეეო, მეო“-ს შესახებაც:

ეეო, მეო, აქეთ მომხედო,

რას მომიოხრობს საყვარელი, ყური დაუგდეო!

არავინა არს უფროსი, ღვთისგან უდიდესი.
ღვთის სიტყვასა—კაცთა ძესა—სიტყვას მისმენდეს...

დავითის შემოღებულმა პოეტურმა საზომებმა შემდეგ (და თვით მის სიცოცხლეშიც) მოქალაქობრივი უფლება მოიპოვა საქართველოში¹.

ამჟამად მინდა ხაზი გაუსვა გურამიშვილის შემოქმედების ერთ თავისებურობას, რომელიც ნაკლებად არის ცნობილი და დაფასებული, თუმცა იმას ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ აკად. ბროსემ და პ. უმიკაშვილმა. მე მხედველობაში მაქვს იუმორი და სატირა, ანუ პ. უმიკაშვილის სიტყვით: „მოსწრებული სიტყვა, მწარე დაცინვა, სასაცილოდ გამომხატველობა, ოხუნჯობა“². მართლაც, „ქაცვია მწყემსი“ სავსეა მოხდენილი კომიკური სცენებით. იშვიათად მახვილი იუმორისტული მანერითაა აწერილი ალაპის მოხერხებულად მოქორილი მთელი ეპიზოდი, ქორწილის ჩუმი სამზადისი, დედაკაცის პირვეული ქცევა, ღვინით გაღებული ხუცის ცუნდრუკი და „მოყვრის“, ასე ვთქვათ, კეთილშობილური ოინბაზობა. პოემის უცნაური სუბეტური ხლართები, მოულოდნელობის პრინციპზე გაშლილი თხრობის დინამიკა, საოხუნჯო სიტუაციები გულწრფელსა და თავშეუკავებელ სიცილსაც იწვევს მკითხველში. ზოგიერთი პერსონაჟი კომიზმის ვირტუოზული ხერხითაა ასახული, მაგალითად, „მოყვარე“ თავისი პირველი, ცრუმორწმუნე ცოლით და ქამა-სმის ტრფიალი ხუცესი... აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგჯერ გურამიშვილი უთუოდ აკარბებს და ერთგვარი პორნოგრაფიული ელემენტიც შეაქვს პოემაში (თუმცა იქნებ ამ შენიშვნით ჩვენ სუბიექტურსა და თანამედროვე თვალსაზრისსაც ვამხელდეთ). „ქართლის ქირში“ გურამიშვილი ოხუნჯობით აღარ კმაყოფილდება და გესლიანი სარკაზმით ჰკილავს ქვეყნის ყველა მტერს, განსაკუთრებით კი გაიძვერა და გაუმაძღარ ანაფორიან ფარისევლებს. ირონიული შხამი ერგო თვითონ ვახტანგსაც („მეფე იყო და ბრძანებდა“...). მწარე ირონია ძლიერ იგრძნობა გურამიშვილის ავტობიოგრაფიულ ამბებში.

„ქაცვია მწყემსი“ ამშვენებს ბუნების სურათების მხატვრული აწერილობა, მთა-გორიანი მიდამოს ლამაზი პეიზაჟები ასახულია

¹ იხ. ს. გორგაძე, ქართული ლექსი, თბ., 1939, გვ. 32, 48, 61, 66-67, 84.

² დავით გურამიშვილი და იმის დავითიანი, XXIV.

შემოქმედების უზადო ძალით. გრანდიოზულ მხატვრულ შთაბეჭდილებას სტოვებს ქარების ბრძოლა და ზამთარ-ზაფხულის კიდილი. ტრაგიული სიმძაფრის შინაგანი სილამაზით აუწერია გურამიშვილს საქართველოს ბრძოლებისა და ოხრების შეპაძრწუნებელი ამბავი. მხატვრული შედარებანი პოეზიის უმაღლეს მწვერვალებს აღწევს „დავითიანში“ თავისი კლასიკური უბრალოებით და სიძლიერით („მოისრა ხშირი ქვეყანა, გახდა ვერანად, ტრამლადა“...).

მხატვრული შედარების უბადლო ნიმუშად დარჩება დიდხანს ქართულ პოეზიაში „ქართლის ქირის“ პირველი შემჯარავი სურათი:

ქართლის ქირსა ვერვინ მოსთვლის, თუ არ ბრძენი, ენა-მკვერი!
ი ფ ქ ლ ი ღ ვ ა რ ძ ლ ა დ გ ა რ დ ა ი ქ ც ა, ზ ე დ მ ო ბ რ უ ნ დ ა
ც ე ც ხ ლ ი ს კ ე ვ რ ი.

გურამიშვილს უყვარს უბრალო, მაგრამ გავრცელებული, მრავალ სახოვანი პოეტური შედარებანი:

ვით მამალი სხვის მამალსა დაჰმტერდეს და წაეკიდოს,
მას სცემოს და თვით იცემოს, დაქოჩროს და დაეკიდოს,
რა ორნივე დაღალულნი ძაღლმან ნახოს, პირი ჰკიდოს,
ეგრეთ ქართლი და კახეთი დარჩა თურქთა, ლეკთა, დიდოს!

საერთოდ, შედარება გურამიშვილის პოეზიის ყველაზე უფრო დამახასიათებელი პოეტური ხერხია. მეტაფორებს პოეტი შედარებით ნაკლებ მიმართავს, მეტაფორიულობა არაა გურამიშვილის პოეზიის სტილური ნიშანი. ესეც საგულისხმოა. ამით გურამიშვილი თვალაჩინოდ გამოირჩევა აღმოსავლური ორიენტაციის ქართველი პოეტებიდან (მაგალითად, თეიმურაზიდან).

16

ცოტა რამ ლიტერატურული გავლენის შესახებაც. ჯერ კიდევ პ. უმიკაშვილმა სამართლიანად აღნიშნა მამუკა ბარათაშვილის გავლენა დავით გურამიშვილზე. უმიკაშვილი წერდა, რომ ბარათაშვილის „ქაშნიკში“ გამოთქმულ „აზრებს“ შეუპყრია და მტკიცედ შესდგომია¹ დავითიო¹. სწორი მოსაზრებაა. გურამიშვილი დიდადაა დავალებული „ქაშნიკით“. აქედან აუღია პოეტს ღვთიური და ცოლ-

¹ დავით გურამიშვილი, XXI.

ქმრული სიყვარულის იდეა. რამდენადმე ბარათაშვილის ნიმუშების შთაგონებით მიუმართავს გურამიშვილს რუსულ-უკრაინული ფოლკლორული მასალებისათვის. ყოველ შემთხვევაში, დღეს-დღეობით ცნობილი წყაროების მიხედვით, ქრონოლოგიურად ბარათაშვილის „ქაშნიკი“ უსწრებს გურამიშვილის უკრაინული პერიოდის ლექსებს. ჩვენ დრომდე მოღწეულია „ქაშნიკის“ ავტოგრაფული ტექსტი გადაწერილი მოსკოვს 1731 წელს¹. ეს ხელნაწერი ხელთ ჰქონია დავით გურამიშვილს, კიდევ მეტი, დავითს „ქაშნიკის“ ამ ცალში საკუთარი ხელით ჩაუწერია თავისი ლექსი „საფარგონია“².

დავით გურამიშვილს უსარგებლია თომა ბარათაშვილის „ხმითაც“ (საზომით, მეტრით). დავითი ერთგან სრულიად გულწრფელად აცხადებს³:

თომავე, დავით მეო, ამ წიგნს მოგართმეო,
წაიკითხე, შენ გასინჯე, კარგათ შეიტყუო,
რომელიც ხმა შენ შეგეწყუო, მეც ის შევაწყუო,
თუ რამ შენთვის მამეპაროს, შენთვის გარდიწყუო.
ტანსა რაც გინდა უყავი, თავს ნუ შემირყუო!
უკაცრაოდ ნუ ვიქნები, ძმაო, ამაზეო,
რომ ეს სიტყვა შემოგკადრე, ვერ გითავაზეო:
შენს ქალთა-მზეს ბევრითა სჯობს ჩემი მზეთა-მზეო,
ქვეყანაზედ არცად არის იმ სილამაზეო,
თუ ნახევდე, იკადრებდი მთხვევნას ფეხებზეო.
ამოვარჩივე მე იფქლი, შენ შახვეტე ბზეო,
ჩემს თეთრს თულუნს არვინ გასცვლის შენს შავს არაბზეო!

აქედან ჩანს, რომ გურამიშვილს თავისი წიგნის ერთი ცალი მიუძღვნია ვილაც თომასთვის, რომელსაც დასესხებია პოეტურ საზომს („რომელიც ხმა შენ შეგეწყუო, მეც ის შევაწყუო“). შინაარსს დავითი თავისად მიიჩნევს და საოხუნჯო გამოჯავრებით ეპაექრება: „შენ ქალთა მზეს ბევრითა სჯობს ჩემი მზეთა-მზეო“. დავითი თავმომწონეობს თავისი ლექსის შინაარსეულ-იდეური უპირატესობით,

¹ საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდის წ. კ. კოლექცია, ხელნაწერი № 1550.

² ალ. ბარამიძე, დავითიანის ტექსტისათვის („დავითიანი“, 1931, გვ. 317—318).

³ „დავითიანი“, 1931, გვ. 98.

თავისას უწოდებს „იფქლს“ და „თეთრ თულუნს“, ხოლო მოძმისას „ბზესა“ და „შავს არაბს“. რა თქმა უნდა, გურამიშვილს წმედველობაში აქვს ლექსის ალეგორიულ-სიმბოლიური ხასიათი: თავის მზეთა-მზეში გულისხმობს ღმერთს, ხოლო თომას ქალთა-მზე რეალურ, მიწიერ ქალად მიაჩნია. მაინცადამაინც ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა ფორმალური მიზანძვის (მეტრის სესხების) თავისთავად საყურადღებო ფაქტი¹.

ეს თომა ყოფილა გვარად ბარათაშვილი. იმისი ერთ-სტროფოვანი ლექსი დაუცავს მამუკა ბარათაშვილის „ჯიშედლიანის“ ხელნაწერს².

ბარათაშვილის თომასგან³ ისპენდით ამა თქმულებსა,
რამთენიც დავყოთ ამ სოფელს, დღეს ვნახავთ ნაკენესულებსა;
რით დააწყნარებ საწუთროს, ან რით დაუხვევ გულებსა,
თითონ რაცა სწადს, იმას იქს, ჩვენ ამოგვართმევს სულებსა.

სამწუხაროდ, თომა ბარათაშვილის „ქალთა-მზეს“ ჩვენამდე არ მოუღწევია. არ მოუღწევია თომას არც სხვა რაიმე ნაწერს, გარდა დამოწმებული ჩანაწერისა.

პროფ. კ. ქეკელიძეს გამორკვეული აქვს „არჩილის გავლენის საგულისხმო მომენტები“. ჩვენ დავასახელებდით აგრეთვე თეიმურაზ პირველს, სულხან-საბა ორბელიანს და ვახტანგს. თუმცა დავით გურამიშვილი თეიმურაზისაგან პრინციპულად განსხვავებულ ლიტერატურულ პოზიციაზე დგას, მაგრამ ნაწილობრივი გავლენისაგან მაინც ვერ დაუღწევია თავი. თეიმურაზი ითვლება ქართულ პოეზიაში „მაჯაშური“ ლექსის დამამკვიდრებლად და იმის სწორუპოვარ წარმონადგენლად. ძნელია და-

¹ საყურადღებოა დავითის სიტყვებიც: „ტანსა რაც გინდა უყავი, თავს ნუ შეძირყო“. საქმე ისაა, რომ თომასადმი მიმართვა წინ უსწრებს დავითის აკროსტიხული „ლოცვა“ („ოდეს დავითს ტყვეობასა შინა მოშვიდა და ღმერთს პური სთხოვა“). აკროსტიხი იძლევა მთელ „მაჟაო ჩვენოს“, რასაც პოეტი უწოდებს „თავს“, „ტანად“ ნაგულისხმევია ლექსის შინაარსი. სხვათა შორის, როგორც ჩანს, სწორედ ამ „ლოცვის“ ხმას უნდა დასესხებოდეს დავითი თომას.

² საქართველოს მეცნიერების ხელნაწერთა ფონდის № 390S, გვ. 157.

³ პ. ინგოროყვას ერთ დაუბეჭდავ წერილში გარკვეული აქვს, რომ ეს თომა ყოფილა მამუკა ბარათაშვილის ძმა.

⁴ ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 457—463.

ასახელოთ XVII—XVIII საუკუნის ისეთი პოეტი, რომელსაც არ გაეღოს ხარკი მაჯამის (და თეიმურაზ პირველის) მიმართ. სანიმუშოდ აქ მოვიტანთ თითო პარალელურ სტროფს ორივე პოეტის თხზულებათაგან:

გრძლად მატირა საწუთრომან, ცრემლთა ღვარი დამელია,
მიჯობდა, თუ სიკვდილისა—გლახ—ლახვარი დამელია;
მომადულა თვისთა ტომთა, ძმა არ მაძმო, და მელია,
აწ, სოფელო, ვარდთა ზრობად მოვალ. რადგან დამე ღია.

(თეიმურაზი).

ნაღვლით დღენი შემიმოკლდა, აღარა მაქვს, დამელია,
ყველა მწარედ გარდამექცა, რაც რამ ტკბილად დამელია.
მძორთა ჩემთა შესაქმელად მზა არს ტურა და მელია,
აწ წამოვალ მეც თქვენთანა, სად ძმა მიცდი, და მელია.

(გურამიშვილი).

მნიშვნელოვანი გავლენა განუცდია გურამიშვილს ვახტანგისაგან¹.

დავით გურამიშვილის ცნობილი ლექსი „სავარგონია, მგონია, ეს სიტყვა გასაგონია“ ბევრად გვაგონებს „ქილილა და დამანას“ საბასეული რედაქციის ტექსტს:

ბრძენთაგან მრუდი სათქმელი, თქვი, თუ რა გასაგონია,
კაცურსა კაცსა ტყუილი არ შევნის, გამიგონია!²

საერთოდ, შეიძლება ითქვას, რომ დავით გურამიშვილი საოცრად გამოირჩევა გავლენის ათვისების ალლოთი³. მაგრამ, რა თქმა უნდა, ეს გავლენა პირობითია და უმნიშვნელო საბოლოო ანგარიშში. გავლენის ძალუმობის მიუხედავად დავით გურამიშვილი უბრწყინვალესი და უორიგინალესი პოეტია ძველი საქართველოსი.

¹ ამის შესახებ იხ. ქვევით, ვახტანგთან.

² ქილილა და დამანა, ილია ჭყონიას რედაქციით, თბ., 1886, გვ. 244 (შდრ. აგრ. გვ. 129 და 237).

³ აღსანიშნავია ზოგიერთი, შედარებით უმნიშვნელო, სანერტო მომენტები დავითის ორ თხზულებასა („სიკვდილისა და კაცის შელაპარაკება და ცილობა“, „კაცისა და საწუთროსაგან ცილობა და პკობა“) და ძველ რუსულ მწერლობაში ცნობილ ძეგლის „Прение живота и смерти“-ს შორის. შესაძლებელია ამ თემას დავითი გასცნობოდა ხალხური პოეზიის საშუალებითაც. როგორც ვიცი, „გაბაასება სოფლისა და კაცისა“ შეუთხზავს არჩილსაც.

ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად იბადება ორი საკითხი: 1. გურამიშვილის ადგილი ქართულ პოეზიაში და 2. გურამიშვილის გავლენა ქართულ მწერლობაზე. პირველ საკითხზე უახლესმა კრიტიკამ გურამიშვილის დიდი მოყვარულის კ. გამსახურდიას სახით შემდეგი, ჩვენი აზრით, არსებითად სრულიად მცდარი, დებულება წამოაყენა: „დავით გურამიშვილი ისევე „ციდან ჩამოვარდნილია“ ქართულ სინამდვილეში, როგორც გოეტეზე იტყოდნენ ხოლმე გერმანიაში. იგი არავისაგან გამოსულა, მას არავისაგან საკმაოდ არ უსწავლია, ალბათ რომელიმე ქართველმა დიაკონმა ანაბანა ასწავლა და მერე თავად ისევე გაიკვლია გზა თავის საუკუნის კულტურის წიაღში... გურამიშვილი არც მოტივებით ჰგავს დანარჩენ ქართველ პოეტებს“¹.

კ. გამსახურდიას დებულების მიუღებლობა ცხადი გახდება, თუ გავითვალისწინებთ ზევით აღნიშნულს ლიტერატურული გავლენის თაობაზე. დავით გურამიშვილი ციდან მოწყვეტილი მეტეორი კი არაა, არამედ თავის დროის ღვიძლი შვილია, რომელიც წარმოშვა ქართული კულტურის, კერძოდ, ქართული ლიტერატურის ისტორიულმა განვითარებამ. გურამიშვილი მოტივებითაც დიდად ჰგავს მის წინამორბედ, თუ უფროს თანამედროვე მწერლებს, განსაკუთრებით არჩილს, ვახტანგს და მამუკა ბარათაშვილს.

დავით გურამიშვილის ადგილის შესახებ ქართულ პოეზიაში თავის დროზე დიდად მახვილგონივრული აზრი გამოთქვა ილია ჭავჭავაძემ. სამწუხაროდ, ილიას ნააზრიდან ამ მხრით მოღწეულია ერთი კონსპექტური ნაწყვეტის მხოლოდ ერთილა ფრაზა. სახელდობრ, ილიას მოსაზრებით, დავით გურამიშვილმა: „სცადა თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია, ევროპეიზმის შემოტანა ქართულ ლექსის გამოთქმაში“². ილია ჭავჭავაძეს მხედველობაში ჰქონდა ის გარემოება, რომ დავით გურამიშვილმა თავი დაადწია („თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია“) სპარსული მწერლობის გავლენით ქართულ პოეზიაში დამკვიდრებულს „ფიგურობას და ალლეგორიას“. სავსებით სწორი დებულებაა. დავით გურამიშვილმა უსათუოდ ჩამოიცილა სპარსულ-აღმოსავლური

¹ უკრაინის თემიდი (კაზი IV, დავით გურამიშვილის ნატერფალზე), თბ., 1933, გვ. 40—41; დაყოფა ჩვენია, ა. ბ.).

² ცისკარი 1857—1862 წლამდინ (ილია ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, IV, თბ., 1927), გვ. 383; დაყოფა ჩვენია, ა. ბ.).

გავლენის ტვირთი როგორც თემატიკის, ისე მხატვრული აზროვნობის, მხატვრული გამოსახვის მხრით. თავის ადგილას ჩვენ უკვე აღნიშნული გვაქვს, რომ „დავითიანი“ თავისუფალია მაღალფარდოვანი ენაწყლიანობისა და სპარსული ყაიდის ქარბი ფიგურალობისაგან, კერძოდ, მეტაფორალობისაგან. ხოლო თემატიკის დარგში გურამიშვილმა სრულიად ამოკვეთა სპარსულობის ყოველგვარი ელემენტი. ამ მხრით დავითი ყველაზე უფრო თანმიმდევარია ისტორიულ-ნაციონალური, თუ ისტორიულ-პატრიოტული სკოლის პოეტთა შორის. ამ სკოლის ქეშმარიტი მამათმთავარი არჩილი ნაწილობრივად მაინც ჩაითრია აღმოსავლურმა სტიქიამ. არჩილმა ხარკი გაიღო „მაჯამური“ ყაიდის სატრფიალო თემატიკის წინაშე („მაჯამურს“ აქ ფართო მნიშვნელობით ვხმარობთ). კიდევ მეტი, არჩილმა გალექსა მხურვალე აღმოსავლური ეროტიკით აღბეჭდილი, სპარსული წარმოშობის ფანტასტიკური რომანი „ვისრამიანი“. მხატვრული ფიგურალობით არჩილი თეიმურაზის მიმდევარია (ხოლო თეიმურაზი სპარსული სკოლის მეთაურია), სპარსული ელემენტი შეინიშნება „არჩილიანის“ ლექსიკაშიც. ერთი სიტყვით, არჩილს ჯერ კიდევ სავსებით ვერ ჩამოუბერტყავს, სპარსული მტვერი. გურამიშვილი აგრძელებს, აღრმავებს და ერთგვარად ამთავრებს კიდევ არჩილის მიერ დაწყებულ საქმეს. გურამიშვილი დადგა მკვიდრ ქართულ ნიჟარაგზე¹, სრულიად გაწყვიტა კავშირი აღმოსავლეთთან, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში უთუოდ ისარგებლა რუსულ-უკრაინული, ე. ი. დასავლური პოეტური მასალით. გურამიშვილი მთელი თავისი პოეტური მონაცემით, რასაკვირველია, უფრო დასავლეთს ეკუთვნის, ვიდრე აღმოსავლეთს. აღმოსავლეთთან, ანუ, უკეთ, სპარსეთთან, მას უკვე არაფერი აქვს საერთო. ამ მხრით თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დავით გურამიშვილმა ქართულ მწერლობაში მართლაც შემოიტანა „ევროპეიზმი“.

ამისდა მიუხედავად, გურამიშვილმა შესაფერი გავლენა ვერ მოახდინა XVIII საუკუნის ქართულ პოეზიაზე. ამას ჰქონდა თავისი მიზეზი, რაც ზევით უკვე არის აღნიშნული და აქ აღარ გავიმეორებთ. გურამიშვილის დაფასება მოხერხდა XIX ს. მეორე ნა-

¹ საგულისხმოა, რომ აკაკი წერეთლის სიტყვით დავით გურამიშვილი იყო „პირველი მწერალი, რომელმაც... საკუთარი გზით მოინდომა მსვლელობა“ და თავი დააღწიაო რუსთაველის მონურ მიმბაძველობას (სამი ლექცია „ვეფხისტყაოსანზე“, კრებული, 1898, VI, გვ. 24).

ხევიდან. აქაც პირველი, თამაში და ავტორიტეტული სიტყვა სთქვა ილია ჭავჭავაძემ. ილიას ბანი მისცა ვაჟა ფშაველამ და აკაკი წერეთელმა. როგორც ვიცით, ვაჟა გურამიშვილს უწოდებს „პაპას“ და „წინამორბედს“. ამაში არის თავისებური სიმართლე. გურამიშვილის მსგავსად, ვაჟას პოეზიაც ხომ დიდადაა დავალებული მთის ხალხის შემოქმედებით. ხალხური პოეზიის ნაკადი ერთგვარად ძლიერია გურამიშვილთან და ვაჟასთან (ეს საკითხი ღირსია სპეციალური განხილვისა). დიდი და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა დავით გურამიშვილმა იოსებ დავითაშვილზე...